

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI

Yüksek Lisans Tezi

AK PARTİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE
TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

Hazırlayan
Kemal GENÇÇİFTÇİ

Danışman
Doç. Dr. Bekir GÜNAY

İSTANBUL – 2015

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Kemal GENÇÇİFTÇİ

Numarası : 2501130044

Anabilim/Bilim Dalı : Avrasya Araştırmaları

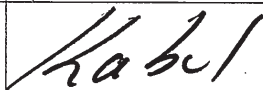
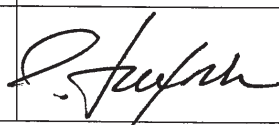
Tez Savunma Tarihi : 14.07.2015

Danışman : Doç.Dr.Bekir GÜNAY

Tez Savunma Saati : 11:00'da

Tez Başlığı : Ak Parti Hükümetleri Döneminde Türkiye-İran İlişkileri

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
DOÇ.DR.BEKİR GÜNAY		
DOÇ.DR.FATİH ÖZBAY		
YRD.DOÇ.DR.SUAT ZEYREK		

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF.DR.M.HAKKI CAŞIN		
YRD.DOÇ.DR.UĞUR ÖZCAN		

AK PARTİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE İRAN İLİŞKİLERİ

Kemal GENÇÇİFTÇİ

ÖZ

Orta Doğu ile Orta Asya coğrafyalarında büyük uygarlıkların kurulmasının arkasındaki iki köklü millet Türkler ve İranlıların ilişkileri, ilk çağlardan günümüze kadar inişli çıkışlı olarak hiç ara vermeden karşılıklı etkileşim içinde günümüze kadar devam etmiştir. İki kültür adeta birbirini tamamlamış ve birbirine çok şey katmıştır. Bununla beraber birbirlerini hiçbir zaman eritememişlerdir.

Türklerin ve İranlıların tarih boyunca ilişkilerini ve etkileşimlerini, incelemek suretiyle günümüzdeki bazı olayları özellikle AKP dönemi Türk İran ilişkileri anlaşılmasına çalışıldı. Siyasi ekonomik ve ideolojik bağların ilişkilere tesiri irdelendi. Tarihi seyir içinde, Türk İran ilişkilerini şekillendiren ana etkileşim ve çatışma noktaları tespit edilince, bu gün yaşanan inişli çıkışlı ilişkileri anlamak daha kolay olacağından bu çalışmada daha çok bu nokta yakalanmaya çalışıldı.

Tarih boyunca aynı kaderi paylaşan iki millet aynı hedefler peşinde koşmuş ve hedeflerinden ve kimliklerinden hiçbir dönem taviz vermemişlerdir. Bu durum sürekli bir gerginliğe neden olmuş ve bu gerginlikte her an problem olma potansiyeli taşıyan bir ilişki biçimini doğurmuştur.

İlişkiler nasıl bir formül ile rayına oturtulabilir ve ilişkilerdeki ifrat ve tefrit nasıl dengelenir sorusu üzerinde durulmuştur. Aynı coğrafyada yaşayan ve rakip konumda hedef ve beklentileri çakışan iki ülke nasıl bir anlaşma ve paylaşım ile birbirinin büyümesine güçlenmesine katkı sağlayabilir. Bu sorunun cevabını bulmak çok zordur.

Anahtar Kelimeler: Türk İran ilişkileri, AKP, Rekabet, Menfaat, Bölgesel Güç, Dış siyaset, Siyasal İslam, Şiiilik, İslamcılık.

TURKISH-IRANIAN RELATIONS DURING AK PARTİ GOVERNMENT

Kemal GENÇÇİFTÇİ

ABSTRACT

The relations of Turks and Iranians , two major ethnicities that have build great civilization in the Middle East and Central Asia, since early ages till now, have existed in continuous interaction with ups and downs. Two cultures completed and have affected each other in many terms. In line with this, two cultures have never succeeded to assimilate one another.

In order to understand the relations and interactions of Turks and Iranians, we have tried to understand nowadays issues and especially Turkish-Iranian relations during AKP government. In short, we tried to understand the effect of politico-economic and ideological ties on the relations between two countries. Since figuring out the major interactions past in the history that have played crucial role in shaping Turkish-Iranian relations would have helped better understand today's relations with ups and downs, we focused our attention on those moments.

Having shared the same fates throughout the history, these ethnicities have had the same goals. Looking back reveals that both countries have never given up their identities. This in turn has lead to continuous tension and resulted in relation that could become a conflict any moment.

Need to focus on methods to improve relations and ways to evaluate the excess and deficiencies. The ways and treaties to help each other grow and become stronger of competing countries in the same geography with conflicting interests were analyzed. Turkey during AKP government has strived a lot to reach this aim by bearing risks. However, since Iran did not strive for same, relations started to move to the known direction. In other words, it will continue till one of the two countries will become ineffective in regional and international arena.

Key words: Turkish-Iranian relations, AKP, Competition, Interest, Regional power, Foreign policy, Political Islam, Shiism, Islamism

ÖNSÖZ

2000’lerde ABD’nin Irak’ı işgali ile Türkiye İran ilişkileri yeni bir sürece girmiştir. Aslında AKP iktidara geldiğinde İran ile ilişkilerin gelişmesine zemin müsaitti, nitekim öylede oldu. Bu dönemde iki ülkenin gerek bölgesel gerek küresel politikalarında yeniden şekillenme oluyordu. 2011 yılına kadar çok iyi ilerleyen ilişkiler bu tarihten sonra ciddi gerilimler yaşamaya başladı. Suriye sorunu, Malatya’ya kurulan füze kakarı, İran’ın Nükleer krizini Batı ile çözme şansının doğması dolayısı ile Türkiye’ye ihtiyaç duymaması gibi nedenler bunda etkili oldu.

Bu çalışmada ilişkilerin tarihsel derinliği ve Türkiye ile İran’ın bölgesel krizlere bakış açısı yakalanmaya çalışıldı. Bölgesel krizlere Mezhepsel yaklaşım iddiaları göz önüne alınarak olaylar üzerinden iddiaların gerçekliği irdelendi. Bununla beraber geçmişten günümüze İran’ın Türkiye’ye ve Türkiye’nin İran’a bakışı netleştirilmeye çalışılmıştır.

AK Parti dönemi, Türkiye İran ilişkileri ele alınırken, önce kısaca ayrı ayrı hükümetler (2003-2014 arasında -58.-59.-60.-61.- Yani dört hükümet kurulmuştur.)dönemindeki ilişkiler ele alındı, daha sonra konu bütünlüğünü yakalama adına 2003 ile 2014 tarihleri arasında bütün hükümetler “Ak Parti hükümetleri Dönemi” kabul edilerek tek parça halinde incelendi. Kısa süreli ilk hükümet (57. Hükümet) ve mevcut 62. hükümet hariç diğer hükümetler Tayyip Erdoğan tarafında kurulmuştur. Dış ilişkileri yönlendiren liderin ve kadrosunun (R. Tayyip Erdoğan ve danışman kadrosu) aynı olması da bu araştırmanın bu şekilde yapılmasında etkili oldu.

Ana başlıklarda ‘AK Parti’ kullanılırken ara metinlerde kelime tasarrufu adına ‘AKP’ kısaltması kullanılmıştır.

İlk bölümler için çok zengin bir kaynakçaya ulaşmamıza rağmen son bölüm için aynı şey söylenemez. Konunun güncel olmasının da etkisi olabilir, çok az ve birbirine paralel kaynaklara ulaşıldı. Bütüncül bir kaynak bulamayınca bu bizi daha çok güncel yazı, makale, haber ve resmi internet sitelerinden istifade ederek farklı ve özgün bir metin ortaya çıkarmaya sevk etti.

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteklerini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Bekir Günay’a, teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda beni anlayışla karşılayan ve destekleyen aileme ve çeviri konusunda yardımcı olan Vedat Yavuz arkadaşşıma teşekkür ediyorum.

Kemal GENÇÇİFTÇİ

İstanbul 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	iv
TABLO LİSTESİ	viii
HARİTA LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. TÜRK İRAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	3
A. Cumhuriyet Öncesi Türk-İran Münasebetleri	3
B. Cumhuriyet Dönemi Türkiye, İran İlişkileri	16
II. AK PARTİ'NİN KURULUŞU, İKTİDAR OLUŞU VE DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI	22
A. Türk Siyasal Hayatına Genel Bakış	22
B. Türk Siyasal Hayatında Siyasal İslam.....	32
C. AK Parti'yi Doğuran Siyasi ve İdeolojik Etkenler.....	44
D. AK Parti Döneminde Türk Dış Politikası	49
1. Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikasına Genel Bakış	49
2. AK Partinin Dış Politika Anlayışı	55
3. Dış Politikanın Bölgesel Yansımaları	59
III. AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE İRAN İLİŞKİLERİ	73
A. İran Dış Politika Oluşumu ve Süreklilik	73
1. İran Dış Politikasını Oluşturan Parametreler	74
2. İran Devrimi ve Devrim Sonrası Dış Politikada, Değişim ve Süreklilik ...	77

B. Ak Parti Hükümetleri Dönemi Türkiye-İran İlişkileri	86
C. Değişen Türk Dış Politikası Işığında Türkiye - İran İlişkileri	91
1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler	98
2. Eğitim Alanındaki Gelişmeler	105
3. Kültür, Spor ve Turizm Alanındaki Gelişmeler	107
4. Türkiye İran İlişkilerinde Enerji	110
D. Türkiye ve İran'ın Bölgesel Politikaları, Mezhepçi Yaklaşım İddiaları	114
E. Türkiye ve İran'ın Küresel Güçler İle İlişkilerindeki Pozisyon Değişikliği	118
F. Türkiye İran İlişkilerinin, İç Kamuoyundaki Yansımaları	121
1. Tarihte Türk - İran İlişkilerinin Kırılma Noktaları ve AK Parti	122
2. Tarihte Türk-İran Rekabeti ve Değişmeyen Algılar	124
3. Türkiye-İran İlişkilerinde İslamcılığın Etkisi	130
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	140
EKLER	165

TABLO LİSTESİ

Tablo: 1. Türkiye-İran İkili Ticaret İstatistikleri.....	98
Tablo: 2 EPDK Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu	112

HARİTA LİSTESİ

Harita:1. Ahameniş'lerin ulaştığı sınırlar	83
Harita:2. Pers'lerin ulaştığı sınırlar	83
Harita:3. Sasani'lerin ulaştığı sınırlar	83
Harita:4. Safeviler'in ulaştığı sınırlar	83
Harita:5. İran'ın etkin olduğu, Şiiilerin yoğun olduğu iddia edilen bölgeler	83

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi
BTC	: Bakü-Ceylan-Tiflis Boru Hattı
C.	: Cilt
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
D8	: Developing Eight
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
EİÖ	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
FATF	: Financial Action Task Force on Money Laundering (Mali Eylem Görev Gücü)
HDİT	: Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı
ICC	: International Chamber Of Commerce (Uluslararası Tahkim Mahkemesi)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İTC	: İttihat Terakki Cemiyeti
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MHC	: Mudafai Hukuk Cemiyeti

MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MV	: Millet Vekili
NABUCCO	: Türkiye’den AB ülkelerine doğal gaz taşımak amacıyla yapılması düşünülen uzun geçişli bir boru hattı taşımacılığı projesidir.
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NIGC	: National Indian Gaming Commission in the United States
OBD	: Orta Büyüklükte Devlet
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü bazen de İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği
PKK	: Partiya Karkeren Kurdistan
s	: Sayfa
S	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrat Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu Yayınları
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSA	: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UAEK	: Uluslararası Atom Enerji Kurumu
YDD	:Yeni Dünya Düzeni

GİRİŞ

Batıya ilerleyen Türklerden bir kısmı hazar havzasında kalarak İranlılarla komşu ve akraba olmuş bir kısmı İran'ı aşarak Anadolu'ya gelmiştir. İç içe geçen iki millet İslamiyet'in kabulü ile din bağıyla da bağlanmışlardır.

İran'ın İslamiyet'i kabul etme süreci biraz zorlu olmuştur. İlk zamanlar İmparatorluklarının yıkılması, siyasal ve duygusal anlamda kopuşa sevk etmiştir ve Emevilere muhalif olmuşlardır. Resmi mezhep olarak kabul ettikleri Şia'nın temeli bir manada bu muhalefet üzerine kurulmuştur.

Safevilerin kurulması ile Türk - İran ilişkileri farklı bir boyuta taşınmış ve iki millet arasındaki devam eden hâkimiyet mücadelesi ile birlikte kimliksel mücadelede başlamıştır. Osmanlılar kendisini Sünni Türk olarak tanımlarken Safeviler kendisini Şii Farisi olarak tanımlamışlardır.

Yaklaşık bin yıl başka milletlerin, yönetiminde kalan İran milli benliğini bugüne kadar korumuştur. Bunu iki yolla başarmıştır. Birinci yol daha Emeviler döneminde başlayarak yeni yönetimlere uyum sağlayarak kadim devlet gelenek ve birikimlerini, tecrübeli pers bürokratları ile beraber yeni yönetimlerin hizmetine sunmuşlardır ve zaman içinde kurulan bütün devletlerin içinde bir Sasani-Pers ruhunu yaşatmışlardır.

İkinci yol Halife'ye ve Sünni geleneğe muhalif olan Şiiliği sahiplenmiş ve eski gelenekleriyle harmanlamışlardır. Şiilik Şah İsmail zamanına kadar halk arasında ve tarikatlar arasında yaygınlaşmıştır. Daha sonra Şiilik siyasi bir yönetim haline gelmiştir. İran toplumu bir manada Şiilik vesilesi ile kendi milli benliklerini korumuşlar ve muhalefet olma şansı yakalamışlardır.

Atatürk önderliğinde kurulan laik Türkiye ile Rıza Şah önderliğinde kurulan modern İran devleti yüzyıllar sonra ilk kez ideolojik olarak birbirine yakınlaşmıştır. İkisinin de modern laik ulus devlet kurma eğilimleri var.

1970'lerin sonuna zamanlarında İran'da İslam devrimi olmuş ve İran İslami (Şii) bir yönetimi benimsemiştir. Laik Türkiye ile aralarında ideolojik uçurum yeniden belirmeye başlamıştır.

Devrim sonrası Türkiye ve İran ilişkilerini PKK meselesi ve rejim ihracı sorunu belirlemiştir. İran'ın kendi yaşadığı rejimi ihraç etmeyi devlet politikası olarak benimsemesi Türkiye'nin yöneticilerini tedirgin etmiştir. İran, Türkiye'nin İran'da yaşayan Azerileri destekleme ihtimalini dillendirse de Türkiye bu yola hiçbir zaman başvurmamıştır.

Ciddi mesafeli ve temkinli devam eden Türk-İran ilişkileri, Refah Partisinin iktidar olması ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu durum bu kurucu unsur tarafından hoş karşılanmamış, Nitekim 28 Şubat kararları ile hükümetin İran ile ilişkilerine müdahale edilmiş ve ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.

RP partisinden sonra aynı çizginin farklı bir tonu olan AKP güçlü bir şekilde iktidara geldi. İran ile İlişkiler AKP döneminde tekrar canlanmış ve tarihin hemen hemen en iyi ilişkileri kurulmuştur. İyi devam eden ilişkiler Arap baharının başlaması neticesinde çakışan stratejik menfaatlerin devreye girmesi ile ciddi yara almıştır.

AK Parti döneminde ilişkiler sürekli çıkan problemlere özellikle Suriye krizine rağmen günümüze kadar devam ettirilmiştir. İlişkilerin devamı iki ülke için hayati öneme arz ediyor. Ekonomik ilişkiler ve uluslararası konjonktür bunu gerekli kılmaktadır. Fakat son zamanlarda ambargonun yumuşatılması İran için bu mecburiyeti ortadan kaldırmış olabilir, ama Türkiye için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Bütün köklü ülkeler dış politikasını idealler ve ideolojiden ziyade reel ve milli menfaat üzerine bina ediyorlar. Bunun en iyi örneklerinden biri İran'dır. Dış politika macera kaldırmaz. Her gelen iktidara göre radikal dış politika değişiklikleri telafisi olmayan hasarlar doğurabilir ve gelecek açısından ciddi krizler ve riskler oluşturabilir. Türkiye'nin son dönem İran ve Ortadoğu politikasını bu açıdan gözden geçirilmelidir.

I. TÜRK İRAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türk İran ilişkileri çok kapsamlı ve uzun geçmişe sahiptir. Bir bütün halinde ele almak zor olduğundan daha çok günümüze ışık tutacak ve günümüz ilişkilerini anlamamıza yardımcı olacak konulara değinmek lazım. Aynı zamanda kimlik oluşumu ve iki milletin birbirine karşı kırmızıçizgilerini irdelemek faydalı olacaktır. Çünkü ülkeler ne yaparsa yapsın toplumların ve devletlerin hafızası bazı şeyleri hep kayıtlı tutar zamanı gelince de devreye sokar. Yani iki ülke ilişkileri ne yöneticilerin ideolojisi, nede reel olamayan hamasi söylemler ile gerçek manada yol alamaz. Çok hızlı yükselen ilişkiler çok hızlı gerileyebilir.¹ Ancak reel olarak karşı tarafın ana reflekslerini göz önüne alarak kendi menfaatini koruyarak uzun soluklu ve sağlıklı ilişkiler kurulabilir.

A. Cumhuriyet öncesi Türk-İran Münasebetleri

İranlılara göre İran coğrafyasında kurulan devletin kurucu unsuru ve rejimi ne olursa olsun o devlet İranlıdır ve içinde bir Pers ruhu taşır.² Bu iddia kısmen doğru olsa bile, bütün bu devletlerin Pers devleti olduğu iddiası gerçekçi olamaz.³ Tarih boyunca İran ortak bir coğrafya olmuş birçok medeniyet ve millet burada yaşamış adeta medeniyetler kaynaşması olmuştur.

İran ve Anadolu coğrafyası; ilk çağlardan günümüze çok farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. İki bölge arasında tarih boyunca hâkimiyet mücadelesinin devam ettiğini biliyoruz. Tarihte yaşanan mücadeleler adeta bunu teyit eder

¹ Türkiye Suriye ilişkileri buna en iyi örneklerden birisi olsa gerek; ortak Balınlı Kurulu toplantısı yapılan günlerden, savaşan eşğine geline günler.

² Ali Şeriatî, **İran ve İslam**, İstanbul Fecr Ya., 2012, s. 33.

³ Bir kısım Batılı ve İranlı tarihçilerin İran tarihi ya da “Persian history” şeklinde düz mantıkla tanımladıkları tarih anlayışı yanlış kurgulanmıştır. Çünkü bu mantığa göre İran coğrafyasında kurulmuş bütün devletler Pers devleti olarak kabul edilmiştir. Persler ile kuruluşundan itibaren başlayan çizgi de İran İslâm Cumhuriyeti’ne kadar getiriliyor. Bu teze göre İran’da illi devlet kuruluncaya kadar Pers dışı unsurlar istilacı güçler olarak kabul edilmiştir. Aslında bu iddianın amacı Araplar, Moğollar ve Türkleri işgalci konumuna sokmaktır. İslam fethinden sonra yaklaşık on asır milli devlet kuramayan Perslerin on asırdan sonra kurduğunu iddia ettiği milli devlet olan Safevi’nin ne kadar milli olduğu tartışılır.

mahiyettedir.⁴ Lidya-Pers, Roma-Sasani, Osmanlı - Safevi'lerin mücadelesi. İki coğrafya arasındaki mücadele İslamiyet'ten sonra farklı bir boyutu taşınmıştır.

Çoğu zaman bu mücadele iki millet arasında değil, coğrafya ve kimlikler (mezhep, ideoloji) arasında olmuştur. Yani kimlik meselesinin farklı yönleri devreye girmiştir. Bunu ispatlar nitelikte bir mücadele IVI. Yy. da İran (Safevi devletinde hanedan ve hâkim unsur Türkler olmasına rağmen), önce Akkoyunlular, sonra Osmanlılar ve Orta Asya Türkleri ile mücadele etmiştir.⁵

Türk ve İran medeniyetleri tarihin ilk dönemlerinden bu yana var olmuş ve Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyasında çok farklı uygarlık kurmuş, çevresini etkilemiştir. Bu medeniyetlere kısaca değinmekte fayda var. Ortadoğu coğrafyası her zaman büyük medeniyet ve imparatorlukların ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri Pers medeniyetidir. Küçük devletlerin bu coğrafyada yaşama şansı belli dönemler hariç (büyük göçler savaşlar ve imparatorlukların yıkılma dönemleri) olmamıştır. Eskiçağlarda devlet sistemi ve yönetim denilince akla Ahamenişlerin İran'ı gelir. Eskiçağın siyasal sistemlerinin İran sisteminden ilham aldıkları araştırmalar sonucu zaman içinde daha iyi anlaşılıyor.⁶

Orta Asya'nın en köklü medeniyetlerinden biri olan Türk medeniyeti M.Ö. IV. yy'den itibaren varlığını hissettirmiştir. Göçebe, savaşçı olan Türkler kısa sürede çok geniş alanlara yayılmışlardır. Bir kısmı Maverâ-ün-nehir'e kadar ilerleyip Akdeniz milletleri ile temas geçerken bir kısmı Mezopotamya'ya kadar ilerlemiş, başka bir kolu ise Urallar ile etkileşim içinde olmuştur.⁷ Hun imparatorluğu ile başlayan devlet geleneği hiç aralıksız devam etmiştir.

Türkler batıya doğru göçünde İran medeniyet ve coğrafyası karşılaştılar. Bu durum iki kültürü derinden etkiledi. Bu tarihten sonra kurulan Türk devletleri İran

⁴ Efdal As, "XVI. Yy. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S. 46, Güz 2010, s. 219-253.

⁵ Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara,TTK, 1999 s. 23.

⁶ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Yapısı**, Ankara, Cedit yay.,2008, s. 24.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., İstanbul, 2010, s. 50.

devlet yapısından etkilenmişlerdir. Selçuklular, köklü ve güçlü bir saray ve bürokrasi kültürü olan İran saray yapısını ve bürokrasisini örnek aldılar ve İran bürokratları Selçuklu sarayında görev almaya başladılar, bürokratik etki Nizamülmülk ile iyice hissedildi. Selçuklu imparatorluğunda bürokrasi dili farsça olunca, bunun tabii neticesi bürokrasinin Türk olmayanlar tarafından yönetilmesi oldu. Esasen Selçuklu ve Osmanlı devletleri Ortadoğu devlet örgütlenmesinin bir sentezidir ve ciddi İranî etki söz konusudur.⁸ Türkler İran'dan dini alanda da etkilenmiştir. Etkilenme daha çok tasavvuf alanında yoğunlaşmıştır. Özellikle XIII. ve XIV. yüzyıllarda, İran'dan Anadolu'ya İran din adamlarının göçleriyle yoğunluk kazandığı söylenebilir.⁹ Bu kadar iç içe geçince dil ve kültür konusunda etkileşim kaçınılmaz olmuştur.

Türklerin İran siyaset ve medeniyetine etkisi aynı nispette olmuştur. Batıya ilerleyen Türkler, Sasani hükümdarı Kavad'ı (488-541) başa geçirerek, Sasanilerin iç ve dış siyasetlerine tesir etmiştir. İran bu tarihten sonra Türklerin etkisine açık hale gelmiştir.¹⁰ Safevi devletinde kurucu unsurun Türkler olduğu yaygın bir kanaattir. Aynı zamanda Şiiğin İran'da pekişmesine vesile olan Anadolu'dan İran'a giden Türkmen aşiretleridir.¹¹ Selçuklular Farsçayı edebiyat ve saray dili haline getirerek sönmek üzere olan Farsçaya altın çağını yaşatmıştır. Bu dönemde güçlü yazarlar ve şairler yetişmiştir.¹² İki milletin kültür, gelenek ve görenekleri, terimler, atasözleri, deyimler, hikâyeler, kelimeler ve hatta espriler bile birbirinden etkilenmiştir.¹³

Türkler ile İranlıların nasıl bir etkileşim içine girdiklerini anlamak için iki devletin genel görünüşünü verirse mesele daha iyi anlaşılır. İdari sistem, bürokrasi dili olarak İranlı görünümü sergileyen Büyük Selçuklu Türk devletidir. Diğer taraftan saray dili Türkçe, hanedanı ve idarecilerinin çoğu Türk olan Safevi devletine baktığınızda İran devleti olduğunu görürsünüz. Aynı dönemde Osmanlı devlet

⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çev. Ruşen Sezrer) İstanbul 2004, YKY., s. 71, 74.

⁹ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, TTK, 2004, s. 196.

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, **İslam ve Türkler**, İstanbul 2003, s. 3.

¹¹ Sümer, **a.g.e.** s. 30.

¹² Hüseyin Kayhan, "Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şâirleri", **Turkish Studies**, Volume 6/1 Winter 2011, <http://www.turkishstudies.net/DergiPdfDetay.aspx?ID=1895> (Erişim Tarihi: 05.03.2015)

¹³ Elnaz Maleki, "Türk Kültür ve Dilinin Fars Kültür ve Diliyle Etkileşimi", **TSA**, S. 3, Aralık 2013 s. 129-150.

adamları devşirme (Balkanlardan) kökenli iken, Safevilerin devlet adamlarının çoğunluğu Anadolu Türkmenlerinden oluşuyordu.¹⁴ Bu iki kıyas İranlılar ile Türklerin nasıl girift bir ilişki içinde olduğunu bize gösterir. Türklerin İran topraklarına 970’lerde ayak basmasından sonra (Moğol devrini istisna tutarsak) İran toprakları üzerinde 1925 yılına kadar kurulan birçok devleti Türk kökenli idareciler yönetmiştir.¹⁵

Bunca şeye rağmen bir konuya değinmekte fayda var; çok sayıda Farslının Türklere, Türklerin Farslara bir mesafesi hatta nefret duygusu bu güne kadar devam ediyor. Bunu eski ve yeni yazılardan ve söylemlerden takip etmek zor değil. Şehname ve şeyhülislamın verdiği fetvalardan, münasebetin nasıl bir rekabet içinde olduğunu anlarsınız. Firdevsi sık sık İranlılarla Türkler arasındaki karakteristik zıtlıklardan bahseder ve Türklerin savaşa susadığını anlatır. Zıtlığın simgesi olarak bir milletin karakterini suya, diğerinin ise ateşe benzetmektedir.” İki unsur; biri ateş, diğeri su ¹⁶

İranlılar Avrupalıları ve başka milletleri çoğu zaman Türklere ve Araplara tercih etmişlerdir. Fahrüddin Şâdmân kitabında bu nefreti şu sözlerle dile getirir. "Avrupalılar ne yalın ayak, aç ve göçebe Araplara, ne de düzenledikleri baskın ve katliamlardan sonra atlarından inip bir süre dinlenince bizim hah desenlerimizin ve bahçe şenliklerimizin büyüüne kapılan daha sonra da Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin, Sadî'nin, şiirleriyle ehlîleşen içkici, kana susamış Türk ve Moğollara benzerler." ¹⁷

Bu nefret ve rekabetin kökenini 997 tarihinden 1925'e kadar yaklaşık bin yıl Türklerin İran'ı direkt veya dolaylı yönetim altında bundurmasında aramak lazım. Bu bin yıllık zaman zarfında belli zamanlar hariç İran'da siyasi ve askeri bürokrasi Türklerden oluşmuştur. Fakat bu etki XX. yy'da bitirilmiştir. Rıza Pehlevî

¹⁴ Taha Akyol, **Osmanlı ve İran'da Mezhep Devleti**, İstanbul, Doğan Yay.,1999, s. 77.

¹⁵ Nuri Yavuz, **İran'da Kurulan Türk Devletleri ve Handanları**, Ankara Nobel A.Yay., 2012 s. 2.

¹⁶ Tadeusz Kowalski, “Şehnâme’de Türkler”, (Çev.HarunGüngör) **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 1, Yıl 1: s. 289- 310.

¹⁷ Gerhard Doerfer, “İran'da Türkler” **TDK.**, S. 431 Kasım 1987, <http://www.turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/doerfer.pdf> (Erişim Tarihi: 05.03.2015)

döneminde, bir taraftan Atatürk'ün şahsı üzerinden Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirirken diğer taraftan İran'da Türklükle alakalı hemen her şey yasaklanmış, Türklerle ilgili bilimsel araştırma için zorluklar çıkarılmış¹⁸.

Türkler nezdinde İranlılar nerededir sorusuna verilecek cevabı tarihin akışı içerisinde bulabiliriz. Türklerin tarih boyunca İran'a karşı belli bir mesafesi olmuştur. Bu kaygılar günümüze kadar devam etmiştir. İran ve Turan savaşları ile başlayan mücadele Yavuz Sultan Selim döneminde zirveye ulaşmıştır. Sultan Selim döneminde ve sonrasında İran'a karşı fikri ve fiili bir set oluşturulmuş. Safevîler döneminde Osmanlı Devleti, kendi varlığını tehdit edeceğini düşündüğü Şiiliğe karşı bazı önlemler almıştır. Örneğin Şiilikten etkilenen halk arasında, Ehl-i Beyt sevgisini öne çıkaran, ama Sünnî çizgide olan Halvetiye tarikatını desteklemiştir. Anadolu'da toplanan nezir ve sadakaların Erbil'e gönderilmesini engellemek için sınırlarda denetlemeler yaptırmıştır. Ayrıca verdirdiği fetvalar ile Şiiliğin İslam dışı sayılmasını, Rafiziliğin bir kolu olarak lanse edilmesini sağlamıştır.¹⁹

Yine de İran etkisini kıramayan Osmanlı yapılacak seferlere zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda birçok fetva yayınlanmıştır.²⁰ İbn-i Kemal ve Ebu Suud Efendi gibi dönemin âlimleri İran ve Şia ile alakalı çok sert fetvalar yayınlamışlar. İbn-i Kemal; "Fitekfır-i revâfız" adlı bir risale yayınlayarak, çok sert fetvalar ile Şah İsmail ve Şia hakkındaki resmi duruşu ortaya koymuştur. Fetvalarda özetle; İslâm dinine küfredip onu reddeden Şah İsmail ve askerlerine karşı açılacak savaşın, diğer din düşmanları ile yapılacak savaşlar gibi cihat sayılacağı ve bunların öldürülmesinin caiz olduğu fetvası verilmiştir²¹. Fetvanın devamında "Müminlerin ülkesinde Şia'dan bir taife insan devşirmektedir, her kim bunlar ile görüşür tabi olur ise küfre girer ve katli vacip olur. Konuşmak dostluk kurmak alış veriş yapmak haramdır.²² diyerek Şiiliğe karşı ciddi bir bloklama yapmaktadır. Ayrıca "bu fetvalar doğrultusunda

¹⁸ Mehmet Saray, **Türk İran ilişkileri**, İstanbul, TTK, 1999, s. 22.

¹⁹ Saray, **a.g.e.**, s. 25.

²⁰ Firdevs Çetin, "Osmanlı-Safevî Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi**, S. 2, s. 12-28.

²¹ Saray **a.g.e.**, 26.

²² Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak Ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selimin İran Seferi", **Tarih Dergisi**, XVII/22, s. 54-55.

Kanuni döneminde divan-ı hümayunda yargılananlar ile ilgili çok sayıda hüküm kararı mühimme defterlerinde örnekler mevcuttur.²³ Fakat bu gerginlik iki tarafa da ciddi zarar veriyordu. Buna çözüm bulunması lazımdı. Bu doğrultuda, İran'ın orta yolu bulma çabası sonucunda mezhep gerginliğine çözüm olarak bazı teşebbüsler olmuştur. 1743'te Nadir Şah döneminde Caferi mezhebinin beşinci ehl-i sünnet mezhebi olarak kabul edilmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne teklif sunmuş fakat öneri ret edilmiştir. Bundan sonra böyle bir teklif bir daha tekrar edilmemiş.²⁴ Tarihi bir fırsat kaçırılmıştır.

Bütün bu izahlardan sonra kronolojik olarak ilişkileri ele alalım. Türkler ile İranlılar arasında ilk ilişkiler çok eski zamanlara dayanmaktadır. “Turan” denilen Türk ülkesi ve İran'ın komşu olmalarından Türkler ve İranlılar tarihin ilk devirlerinden itibaren birbirleriyle temas etmişlerdir. Bu mücadeleler tarihte “İran-Turan” harpleri olarak bilinir.²⁵ Firdevsi, Türklerle (Turanlılar) İranlılar arasında bitmez tükenmez savaşlardan bahseder. Daha sonra Sasaniler devrinde Türklerle İranlılar arasında sınır olması amacıyla kireçlenmiş bir taş (sınır taşı) dikildiğini ve bir anlaşmanın imzalandığını öğreniyoruz.²⁶

Büyük Hun imparatorluğunun yıkılışından sonra Türklerin büyük bir kısmı Batıya doğru ilerlemişler. Bu devirlerde İran'da Sasani Devleti ile mücadele başlamıştır. Yüzyıla yakın süren bu mücadeleler İranlıların Türklerin üstünlüğünü kabul etmeleri ve vergi vermeleri ile sonuçlanmıştır (M.S 448).²⁷ Gazneli hâkimiyetinde olan İran 1040 yılından sonra Selçuklu Devleti'ne geçti. Selçuklular zamanında Türkler İran'ı yalnızca idare etmedi, aynı zamanda mesken edindiler. Bu

²³ (BOA) Mühimme Defteri (MD), C. 5, s. 556/1526, <http://musteargazeteciyazar.blogcu.com/osmanli-arsivlerinde-bazi-ornekler/6387319>

²⁴ Orhan Koloğlu, “Osmanlı'nın İran İlişkileri”, **Popüler Tarih**, (Mayıs 2005), S. 57, s. 71

²⁵ Saray, **a.g.e.**, s. 17.

²⁶ Firdevsi, **Şehname**, MEB, Ankara, 1980, s. 3.

²⁷ Saray, **a.g.e.**, s. 20.

yerleşmeden sonra İran bir Türk bölgesi haline gelmiştir.²⁸ Araplara mesafeli duran, içten içe kin besleyen İranlılar, Türkler ile ilk zamanlar daha iyi anlaştılar.²⁹

Selçuklulardan sonra İran'da İki asırlık Moğol başlamıştır. 1453'ten sonra, İran topraklarında tekrar Türk kökenli Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri kurulmuştur.

Osmanlı dönemi Türk İran ilişkilerine geçmeden önce birkaç meseleyi açığa kavuşturmakta fayda var. Ancak o zaman Osmanlı İran ilişkilerini ve aralarındaki problemleri daha iyi anlayabiliriz. Bu meseleler, İranlıların ve Türklerin İslamiyet'i kabullenme şekilleri, İslam dünyasındaki konumları, Şiiliğin ortaya çıkışı ve İran'ın Şiiliği, Safevi ve Osmanlıların kuruluşu ve kendilerine biçtikleri misyolardır.

İran'ın Müslüman olması Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiştir. Hz. Ömer zamanında İran'a giren İslam orduları, 641 Nihavent ile İran' ı fethetmiştir. İran coğrafyasında Kökü Medlere ve Perslere dayanan kadim medeniyet yıkılmış, yerini İslam Medeniyetine bırakmıştır. Zengin bir tarihe ve köklü medeniyete sahip olan Persler, Arapların siyasi ve dini hâkimiyetlerini kabule mecbur kaldılar. Bu durum İranlıları farklı arayışlara itti. Çünkü kendi kadim kültürlerini korumak istiyor ve Arap toplumu içinde erimek istemiyorlardı. Abbasi halifelerinin siyasi otoriteleri zayıflamaya yüz tutar tutmaz, siyasi ve dini kalkışmalar meydana gelmiştir.³⁰

Türklerin İslamiyet'e geçişi fitri ve kendi istekleri ile olmuş ve kendi törelerine yakın hissettikleri İslamiyet'e hemen ısınıp yeni bir kültür geliştirdiler.³¹ İslam orduları Orta Asya'da Ceyhun nehrine kadar varınca Türklerle karşılaştı. Ziyad ibn-i Salih kumandasındaki İslam orduları ile Çin ordusu Temmuz 751'de Talas Nehri kenarında savaşa girişmiş ve savaş Türklerin Müslümanlar yanında yer alması üzerine Müslümanların galibiyeti ile neticelenmiştir. Türkler bu vesile Müslümanları

²⁸ Osman G. Özgüdenli, **Ortaçağ Türk İran Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, Kaknüs Yay., 2006, s. 24.

²⁹ Özgüdenli, **a.g.e.**, s. 25.

³⁰ Firdevsi, **a.g.e.**, s. 30.

³¹ Yıldız, **a.g.e.**, s. 36.

ve İslamiyet'i tanımışlardır.³² Türkler İslam toplumunun askeri gücü olmuş ve zamanla iktidar konumuna gelmiştir.³³ İranlılar ise muhalefet olarak konumlanmıştır.

Şiiliğin ortaya çıkışının direk İran ile ilgisi olmamasına rağmen zamanla Şiiliğin merkezi ve temsilcisi İran olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra İslâm ileri gelenleri tarafından Hz Ali Halife ilan edilmişti. Fakat Emevi ailesi ileri gelenlerinin buna karşı çıkması yüzünden taraflar arasında mücadele başlamıştır. İlk mücadele 655 yılında Küfe'de olmuş ve yapılan savaşı Hz. Ali kazanmıştır. Bir sene sonra Muaviye, bir ordu toplayıp Hz. Ali ile Sıffin savaşını yapmıştır. Mağlup olmak üzere iken hileli bir hakem olayı ile Hz. Ali'yi yenmiştir.³⁴ Bu çarpışmalara ve hakem usulüne karşı olduğunu söyleyen, Hz. Ali'nin safında savaşan bazı kişiler (Hariciler) Hz. Ali'nin ordusundan ayrıldı. Daha sonra üç fedai seçerek Muaviye, Amr İbn'ül As ve Hz. Ali'yi öldürmeye karar vermişlerdir. Fakat "Harici" fedailer sadece Hz. Ali'yi öldürebilmiştir. Bu olay İslâm dünyasının siyasi olarak bölünmesine sebep olmuştur.³⁵

Hz. Alinin şehadetinden sonra Muaviye başa geçince, İran, Irak, Horasan ve Hicaz'daki Müslümanlar bunu reddetti ve Hz. Ali'nin büyük oğlu Hasan'ı halife ilân ettiler. Bunun üzerine Muaviye Hz. Hasan'a savaş ilan etti. Bunu duyan Hz. Hasan Müslüman kanı dökülmesin diye, halifelikten feragat edip ve Medine'ye çekilmiştir. Muaviye öldükten sonra yerine oğlu Yezid geçmiştir. Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin ve daha önce Hz. Hasana biat eden bir grup Yezid'in halifeliğini tanımamışlardır. Bunu duyan çoğunluğu Şîî olan Kufe'liler Hz. Hüseyin'i halife seçmek istediklerini iletmış ve davet etmişlerdir. Bunun üzerine Hz Hüseyin, bir kabile ile yola çıktılar, Kerbelâya geldiklerinde bir Emevi ordusu ile karşılaştılar. Ordu Yezit' in emri ile teslim olmalarını istedi fakat Hz. Hüseyin ve yanındakiler bunu kabul etmediler. Yezit' in adamları onları önce susuz bırakmış, akabinde gelen kesin emir üzerine 10 Muharrem 681'de hepsini öldürmüşlerdir³⁶ Asıl problem Hz.

³² Saray **a.g.e.**, s. 23.

³³ Yıldız, **a.g.e.**, s. 89.

³⁴ Muhammed Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, (Çev.: Sıbğatullah Kaya), Ankara, Çelik Yay., 2009, s. 43.

³⁵ Ebu Zehra **a.g.e.**, s. 43.

³⁶ Ebu Zehra **a.g.e.**, s. 44.

Hüseyin'i davet eden Küfeli Şiîler, bunca şey yaşanırken onlara yardım için hiçbir harekette bulunmamışlardır.³⁷ Hiçbir insanın kabul etmeyeceği bu hadise, Arap'lar arasında bir iktidar kavgası gibi yorumlandı, yezit lanetlendi ama bu olay İslâm âleminde büyük üzüntülere ve ayrılıklara sebep olmuştur. Müslümanlar arasında Sünnî ve Şiî ayrımı bu olay üzerine zemin bulmuştur.

İran'ın Şiiliği kabul etmesi zor olmamıştır, Şiiliğin ortaya çıkmasında İran'ın direkt bir etkisi olmamakla beraber, zamanla İran Şiiliğin merkezi haline gelmiştir.³⁸ Halife'ye ve Sünni geleneğe muhalif olan Şiilik Persler için bulunmaz bir anlayış olmuştur.³⁹ Bir zaman sonra da Şiilik düşüncesi siyasi niteliği gittikçe artan bir mezhep durumuna gelmiş ve Emevilere ile Halifelğe karşı bir siyasi hareket olduğunda muhalefet adına en çok İranlılar sahip çıkmıştır.⁴⁰ Peki, neden bu kadar hızlı Şiilik İran'da kabul görmüştür. İranlıların milli kimliklerini korumada Şiiliğin yeri önemlidir. İran tarih boyunca memnuniyetsiz ve muhalefet konumunda bir İslam ülkesi olmuştur. Aslında İran'ın Halifelğe ve İslam idaresine muhalefet olarak doğan Şiiliğin ana merkezi olması tesadüf değildir. Yapılan araştırmalar neticesinde iki yol kullanılarak bugüne kadar kendilerini korumuşlardır. Daha Emeviler döneminde başlayarak yeni yönetimlere çok ciddi uyum sağlamış kadim devlet gelenek ve birikimlerini, tecrübeli pers bürokratları ile beraber yeni yönetimlerin hizmetine sunmuşlardır ve zaman içinde kurulan bütün devletlerin içinde bir Sasani-Pers ruhunu yaşatmışlardır.

Halife'ye ve Sünni geleneğe muhalif olan Şiilik Persler için bulunmaz bir anlayış olmuştur. İranlılar kısa sürede Şiiliği sahiplenmiş ve Şah İsmail zamanına kadar halk arasında ve tarikatlar arasında yaygınlaştırmışlardır. Daha sonra Şiilik siyasi bir yönetim haline gelmiştir. İran toplumu bir manada Şiilik vesilesi ile kendi milli benliklerini korumuşlar ve muhalefet olma şansı yakalamışlardır.

³⁷ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul, Ensar Yay., 2011, s. 117.

³⁸ Moğolların istilasını zamanında Moğol idarecilerin, Şiiliğe teşvik etmesi etmesi pekiştirmiştir

³⁹ Doğan Kaplan, "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şiirleştirme Politikaları", **Marife-Şia Özel Sayısı**, Yıl: 8, S., 3 Konya, 2008, s. 183-203.

⁴⁰ Fatih Topaloğlu, "İran Coğrafyasının Şiileşme Süreci", **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, VI/2 (Güz 2013, s. 43-62. | www.emakalat.com, (Erişim Tarihi 7 Nisan 2015)

Safevi Devletinin kuruluşu ve misyonu İran'ın ve Şiiliğin geleceği için çok önemli bir yer teşkil eder. Devlet ismini kurucusu Şah İsmail'in dedelerinden Şeyh Safiyüddin'den almıştır. Bu devlet yüz yıllar sonra İran millî birliğini dinî vesile kılarak elde etmiştir.⁴¹ Erdebil(safevi) tarikatı, başlangıçta dinî ve Sünni bir tarikat olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra Şeyh Safî'nin torunu Hoca Ali devrinde Şiiliğe kaymış siyasi bir misyon yüklenmiştir. İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da, özellikle Türkmen aşiretlerinde taraftar oluşturmaya başlamıştır. Hoca Ali'nin torunu Cüneyd, ömrünün sonuna kadar Safevî tarikatını dinî bir devlet yapısı hâline getirmeye gayret göstermiştir.⁴²

Safevi hanedanının Anadolu ile ilişkileri çok iyiydi. Hanedan Devlet olduktan sonrada bu diyalogu devam ettirmiştir. Bu ilişkilerin altyapısı güçlüydü. Eski adetlerine yakınlığı sebebiyle daha Selçuklular devrinde Anadolu Türkmenleri arasında Şiilik yayılmıştı.⁴³ O tarihlerde bu durum siyasi karışıklığa neden olmuştur. Selçuklu devrindeki Baba İshak isyanı ile Osmanlı devrindeki Şeyh Bedreddin birbirinin devamı niteliğinde İran menşeli İsyanlar olmuştur.⁴⁴

Daha Şeyh Safî devrinde Erdebil Tekkesine Anadolu'dan ciddi ziyaretçi oluyordu. Daha sonra Şeyh Cüneyt Anadolu ziyaretleri yapmış, verimli geçmiş ciddi taraftar toplamıştır⁴⁵. Timur Anadolu'dan dönerken 30.000 civarında esiri Hoca Ali'nin aracısı olması ile serbest bırakmıştır. Bu Anadolu Türkmenleri arasında Safevi sevgisini iyice arttırdı.⁴⁶ Timur'un serbest bıraktığı esirlerden Erdebil'e yerleşenlerin çocukları (Rumlular) zamanla Safevi kabilelerinin en kuvvetli kabilesi konumuna geldiler.

Safevi devletinin kuruluş felsefesi ve şekli, İran'ın kendi benliğini muhafaza için Şiiliği siyasileştirmesi ve güçlü hanedanlar üzerinden idare kurma tezimini

⁴¹ Sümer, **a.g.e.**, s. 2.

⁴² Walter Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi**, TTK, Ankara, 1992, s. 56.

⁴³ Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı İran siyasi Münasebetleri**, İstanbul, Fetih C. Yay.,1993, s. 3.

⁴⁴ Sümer, **a.g.e.**, s. 4

⁴⁵ Oktay Efendizade, **Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair**, XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayırbasım, TTK, Ankara, 1994, s. 817.

⁴⁶ Kütükoğlu, **a.g.e.** s. 2.

destekler mahiyettedir. İslamiyet gibi güçlü bir din ve bu coğrafyadan çıkmayı düşünmeyen güçlü bir millet olan Türkler karşısında aciz kalan İranlılar yeni bir yola başvurdular. Başlarını Türk hanedanları seçerek Şiilik vesilesi ile yok olmak üzere olan milli benlik ve birliklerini Safeviler devrinde yeniden ihya ettiler.⁴⁷ Bu dönemde Başta Anadolu olmak üzere İslam coğrafyası eski Sasani sınırlarına yayılma çalışması başlattılar. Kısa sürede başarılı olmuşlardır.

Gaza düşüncesi ile kurulan Osmanlı devletinin öncelikli hedefi Batı olmuştur. Sünni İslam'ın temsilcisi rolünü üstlenmiştir. Osmanlıların İran ile ilk ilişkileri, Fatih Sultan Mehmet döneminde Anadolu'da Türk birliğinin gerçekleşmesi sırasında olmuştur.⁴⁸ Bu ilişkiler Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam etmiştir. 473'ten 1825'e kadar iki ülke arasında yirmi iki civarında savaş olmuştur. XV. yüzyılda ikinci yarısında Doğuya doğru ilerleyen Fatih, İran'ın büyük bir kısmını hâkimiyeti altında bulunduran Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'la karşılaştı. Uzun Hasan'ın Trabzon-Rum imparatorluğu ve Karamanoğulları Beyliği'ni koruma gayretleri ve Orta Anadolu düşüncesi etrafındaki faaliyetleri sonrasında Osmanlı-Akkoyunlu savaşını kaçınılmaz duruma getirmiştir. İki Müslüman Türk devleti arasındaki çatışmalarda, 1473'te Otlukbeli Meydan Savaşı'nda Osmanlılar galip gelmiştir.⁴⁹

Osmanlıların İran'a yönelik siyasi ve askeri alandaki esas ilişkileri, din ve dünya görüşleri bakımından farklı ideolojilere sahip bir devlet olarak ortaya çıkan Safevi Devleti'nin kuruluşuyla başlamıştır.⁵⁰ İran'ın Anadolu üzerinde şiddetli Şii propagandası ve Osmanlı'nın batıya açılma dönemlerinde, Anadolu'nun İran saldırılarına maruz kalması ilişkileri germiştir Şah İsmail döneminde Anadolu'ya Şiiliği yayma faaliyetleri Safevi devletinin en büyük gayelerinden biri olarak ilan edilmiş ve Anadolu'da Şiilik hızla yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde toplumsal birlik ve beraberlik zarar görmeye başladığı gibi İran'a çok ciddi göç dalgası da

⁴⁷ Kütükoğlu, a.g.e. s. 1.

⁴⁸ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Osmanlı İran siyasi münasebetleri", *DİA*, C. 22., .s .400-409.

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 1983, C.II, s. 270.

⁵⁰ Muhammedoğlu, a.g.e., s. 408.

olmuştur. Bunun yanı sıra, nezir ve sadaka adı altında Anadolu'dan ciddi paralar toplanarak İran'a götürülmüştür.⁵¹

Yavuz Selim çok hızlı yayılan bu oluşumu birinci tehdit olarak görmüş ve sert tedbirler almıştır. 1514'te Çaldıran Seferi yapan Yavuz Selim, İran Ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Yavuz Selim Han Tebriz önlerine kadar ilerlemiş fakat karşısında Şah İsmail'i bulamayınca Anadolu'ya geri dönmüştür. Padişah Amasya'da bulunduğu zaman da Şah İsmail barış için bir elçi gönderildiyse de İran'a yeni bir sefer daha düzenlemek isteyen Yavuz, olumlu yanıt vermemiş, elçiyi tutuklatmıştır. Netice olarak Çaldıran seferi ile Safevilerin Anadolu üzerindeki amaçları ciddi bir darbe almış ve sekteye uğramıştır.⁵²

Kanunî devrindeki Zünnûn oğlu, Veli Halife ve Kalender-oğlunun isyanları, devleti çok zor durumda bırakmıştır. Bu dönemde, Osmanlı ordusunun Avrupa uğraşından faydalanmak isteyen Safeviler, tekrar Anadolu üstüne gitmeye başlamışlardır. Aslında bu durum bir alışkanlık olmuştur. Ne zaman Osmanlı batıya açılrsa İran Anadolu'yu işgale yeltenmiştir. Kanuni devrinde başlayan savaşlar Amasya anlaşması ile döneminde sona ermiştir.⁵³

III. Murad döneminde, 1577 yılında seferler tekrar başlamış ve bu seferler belli aralıklarla 1589'a kadar sürmüştür. 1590'da Ferhat Paşa Antlaşması imzalanmıştır; bu anlaşma ile İran; Tebriz'i, Karabağ, Gürcistan, Şirvan, Loristan ve Şehrizer (Kerkük)'u Osmanlılara vermek zorunda kalmıştır.⁵⁴

Bir süre ara verilen savaşlar I. Ahmet zamanında 1603 yılında tekrar başlamıştır. Nasuh Paşanın Şah Abbas'ın barış isteği üzerine 1613'te Nasuh Paşa Antlaşması ile son bulmuştur. Bu anlaşmaya göre sınırlar, III. Murat ve III. Mehmet zamanında olan durumlarına dönmüş ve İran her yıl iki yüz yük ipek vermeyi kabul etmiştir.⁵⁵ II. Osman devrinde, İran'ın Nasuh Paşa Anlaşması'na uygun davranmadı.

⁵¹ Vecih Kevserani, **Osmanlı ve Safevilerde Din Devlet İlişkisi**, İstanbul 1992, s. 75.

⁵² Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 3.

⁵³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 270.

⁵⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 361.

⁵⁵ Joseph V. Hammer, **Osmanlı Tarihi**, C.II., İstanbul, 2005, s. 24.

Bundan dolayı 1615'te tekrar savaş başladı, Serav ovasında, Nasuh Paşa Antlaşması maddeleri esas alınarak yeni bir barış antlaşması imzalanarak barış sağlanmıştır.

IV. Murad döneminde Bağdat, Şah Abbas'ın eline geçmişti. Aynı zamanda İsyan eden Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa İranlılardan yardım istemiştir. Bundan dolayı Sadrazam Hüsrev Paşanı komutasında İran'a savaş ilan edildi. Hüsrev Paşa Abaza isyanını bastırmasına rağmen Bağdat'ı almaya muvaffak olamadı. Bunun üzerine IV. Murad ordunun başında sefere çıkmış oldu. Revan'ı ve Bağdat'ı kısa sürede geri aldı. Hızla ilerleyen Osmanlı karşısında İran Şahı barış istedi, Sadrazam Kara Mustafa Paşa ise 1639'da Kasr-ı Şirin antlaşması ile sulh sağlamıştır. Antlaşma günümüzde ki mevcut İran sınırını oluşturması açısından önemlidir.⁵⁶

Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla iki ülke arasında uzun süreli barış dönemi başladı. 18. Yüzyılda İran'da başlayan karışıklıklar Kafkaslardaki Sünni kabilelerin, isyan etmeleri ile sonuçlandı. Kabileler üzerine sefer düzenleyen İran'a karşı, kabileler Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Bunu üzerine III. Ahmet Van Valisi kumandasındaki kuvvetleri yardıma göndermiş ve Kirmanşah, Ardalan ve Hoy çevresini 1723 yılında almıştır.⁵⁷ İran daha sonra, Osmanlı Devleti zor durumda iken, batı sınırlarındaki problemler ve 93. Harbi dediğimiz Osmanlı-Rus Savaşı ile meşguliyeti sırasında, bu bölgenin bir kısmını ele geçirmiştir.⁵⁸ I. Dünya savaşı bitmeden İngiltere ve Rusya İran'ı kendi aralarında paylaşmışlardı. İran meclisinden şiddetli tepki aldı. Bir kesim İranlı Osmanlı ile beraber savaşa girmeye çalışmış, fakat meclis reddetmiştir.⁵⁹

Sınırlar hep sorunlu devam etmiştir. 1911 yılında İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne nota vererek, Türk-İran sınır çizgisinin Türkiye, İran, Rusya ve İngiltere, hükümetlerinin seçtiği kişilerin oluşturduğu komisyon tarafında kesin olarak tespitini

⁵⁶ Kerim Yans, "IV. Murat Devrinde Osmanlı Safevi Münasebetleri", **Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 1977 s. 77.

⁵⁷ Nihat Erim, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Yıl:1952, C.9, S.1-2, s. 15.

⁵⁸ Erim, **a.g.m.**, s. 15.

⁵⁹ Yılmaz Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücalesi ve Kacarlar**, İstanbul 2006 s. 364.

istemişlerdir.⁶⁰ Osmanlı ile İran arasında ki görüşmeler sonunda 1912’de protokol imzalanmış ve protokol 1. Dünya Savaşı’na kadar hükmünü sürdürmüştür. 1. Dünya Savaşında yenilen Osmanlı ile yapılan Mondros’un 11. Maddesine göre, Osmanlı Devleti, savaşta kazandığı topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır.⁶¹ Oluşan Boşluktan yararlanan Şekak Aşireti Reisi Simko, bölgede hâkimiyet kurdu. Bu hâkimiyet 1922’de yenilgiye kadar devam etmiştir.⁶²

B. Cumhuriyet dönemi Türkiye, İran ilişkileri

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonraki süreçte Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde genelde iyileşme gözlemlendi. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanıyla Osmanlı Devletinin yerini aldığı tarihte yani 26 Ekim 1923’te Şah Rıza Pehlevi kendisini Şah ilan ederek İran’daki Kaçarlara ve aslında son Türk hanedanı ve varlığına son vermiş oldu.⁶³ Bu dönemde iki ülke arasında daha önce olmayan bazı ortak yönler oluştu; bunlar modernleşme, milliyetçilik, laikliktir. İyi ilişkilere rağmen sorunlu bir geçmişin izlerini silmek kolay olmayacaktı. İki ülke arasında azımsanamayacak sorunlar devam etmesine rağmen ülkeler bu sorunları aşmaya kararlı görünüyordu.⁶⁴ Bu sorunların en önemlilerinden biri, iki ülke arasındaki sınır problemleriydi.⁶⁵ Özellikle Ağrı isyanlarında Türkiye’nin İran’dan destek bulamaması rahatsızlığı çok ciddi artırmıştır. Bu problemi aşabilmek adına 1932’de küçük bir sınır değişikliği ile (başka bir toprağın takasıyla Küçük Ağrı Dağı’nın Türk sınırlarına katılmasıyla) sorun aşılmaya çalışılmıştır.⁶⁶

Ankara hükümeti, İran ile Millî Mücadele’den hemen sonra diplomatik ilişkileri başlatılmak istemiştir. Bu dönemde iki ülkede de milliyetçi modern rejimler

⁶⁰ Bülent Aras, “Türk-İran İlişkileri Değişim ve Süreklilik”, <http://politikaakademisi.org/turkiye-iran-iliskileri-uzerine-degerlendirme> (Erişim Tarihi: 11.03.2015)

⁶¹ Erim, **a.g.e.**, s. 17.

⁶² Şule Yüksel Ay Kamer, “Türkiye-İran İlişkileri Üzerine Değerlendirme”, <http://Politikaakademisi.Org/Tag/Sule-Yuksel-Ay-Kamer/> (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2014)

⁶³ Bu arada İran’daki 1000 yıllık Türk varlığına son verilmiş oluyordu. İran’da Türk izlerini yok etmek için çalışmalar başlamıştı.

⁶⁴ Gökhan Çetinsaya, “Millî Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk-İran İlişkileri 1919-1925” <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/milli-mucadeleden-cumhuriyete-turk-iran-iliskileri-1919-1925> (Erişim Tarihi: 11.03.2015)

⁶⁵ Erim **a.g.e.**, s.19.

⁶⁶ Kolektif, **Genekurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, İstanbul, 1992, s. 92-93.

tesis edilmeye çalışılıyordu. Hem bir birinden çekinen hem destek bekleyen iki yönetim vardı. İran ve Türkiye'nin kendi içindeki benzer dini ve etnik problemler bunu gerekli kılıyordu.⁶⁷ Fakat Yukarda bahsi geçen Simko Ağa olayı ve İran'ın Ankara hükümetini hemen tanımak istememesi yeni başlamak üzere olan ilişkilerin kırılmasına neden oldu.⁶⁸ İlişkilerin başlamasına engel bir başka önemli faktör de geçmişten gelen reflekslerdi.

I. Dünya Savaşı sırasında İran'ın tarafsızlık ilanına rağmen Osmanlının İran topraklarına yönelmesi, bunun yanı sıra İran'daki Türk kökenli halklara milliyetçi propaganda yapmaları İran'da tepki çekmiştir. Zaten İran'da Türkiye'yi ittihat terakkinin devamı ve Turancı olarak gören bir kesim vardı bu yüzden İran çok temkinli davranmıştır.⁶⁹ Aynı zamanda İran uleması Osmanlıya destek fetvası yayınlayacak iken yönetim buna engel olmuştur.⁷⁰

Bütün bunlardan sonra 22 Haziran 1922'de İran, Anadolu hükümetini tanımış ve daha önceden olağanüstü elçi sıfatıyla gönderdiği elçiyi daimî elçiliğe çevirerek diplomatik ilişkileri resmen başlatmıştır.⁷¹ Mustafa Kemal, buna çok önem vermiş T.B.M.M.'nin 1 Mart 1922'de açılış konuşmasında "İran Hükümet-i İslâmiyesi ile decargür bulunan münasebat-ı hasene-i hemeivariyi takviye nuhbe-i amalimizdir. İran devlet-i fahimesi tarafından Ankara'ya bir sefirinin izam edilmiş olduğunu haber aldık. Sefirin vürudunda tahkim-i revabıta matuf bilcümle tedabirin tarafımızdan dahi ittihaz olunacağı şüphesizdir".⁷² 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilen Türkiye yeni rejimin İran tarafından tanınması ve benimsenmesi için büyük çaba harcamıştır.⁷³

⁶⁷ Barış Metin, "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri", **Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2007, s. 14.

⁶⁸ Komisyon, **a.g.e.**, s. 92-93.

⁶⁹ Polat Kara, "Türk İran İlişkileri(1923-1960)" **Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Konya 2010, s. 36.

⁷⁰ Fuat Köprülü, "Avşar", **İA**, II, s. 35.

⁷¹ Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938", **Avrasya Dosyası**, 5/3, (Sonbahar 1999), s.148-175.

⁷² **Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri**, I., Ankara 1997, s. 249.

⁷³ Kara, **a.g.t.**, s. 32.

Tam ilişkiler rayına giriyor derken Rıza Han'ın, İran'ın Türkiye'deki büyükelçisini değiştirerek, yerine yeni büyükelçi olarak bir din adamı olan Tabatabai ataması kısa süreli bir krize sebep olmuştur. Bu durum Türkiye ile İran'ın daha yakın ilişkilere girmesinin tekrar önüne geçmiştir. Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilanından sonra Türk-İran ilişkilerini geliştirmek için tarafların iyi niyetleri mevcut olsa bile geçmişten kalan bazı alışkanlıklar ilişkilerin hızlı ilerlemesine izin vermiyordu. İyi niyet gösterisinde bulunmak üzere sembolik olarak iki tarafın kullanılmasını istemedikleri bazı terimler bile gündeme gelmiş ve taraflarca kaldırılmıştır. Nitekim Aralık 1923'te Türkiye İran hükümetine bir nota vererek "Acem" kelimesinin kullanılmayacağını bildirdi ve 1923 ten sonra bu kelime yasaklandı. İran hükümeti bu duruma mukabil bütün resmî dairelerde Osmanlı yerine Türkiye adını kullanacağını ilan ederek cevap vermiştir.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle birlikte devam eden tüm anlaşmalar geçerliliğini yitirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin 22 Nisan'da Tahran'da Türkiye ve İran arasında "Emniyet ve Muhadenat Muahedenamesi" imzalanmıştır.⁷⁵ Antlaşmanın maddeleri daha çok tarafsızlık, üçüncü ülkeler ile bir birinin aleyhine anlaşma yapmama ve iç işlerine karışmama üzerine olmuştur. Rıza Şah Atatürk ile yakın ilişkiler geliştirmeye gayret göstermiş, Türkiye ve Atatürk sevgisini dile getirmiştir. 1934'de Türkiye'yi ziyaret eden Rıza Şah zaman zaman Atatürk Devrimlerini örnek aldığını açıkça dile getirdi. Yerine geçen Muhammed Rıza Pehlevi'de babasının yolundan gitti. Pehleviler zamanında Türkiye-İran ilişkileri genellikle olumlu ilerlemiştir. Bu olumlu ilişkiler sonucunda 1937 yılında Türkiye, Afganistan, İran, Irak devletleri kendi aralarında Sadabat Paktını imzalamışlardır.

Atatürk Sonrası dönemde ilişkiler durma noktasına geldi, 1941 de İran'ın işgali, süresince iki ülke ilişkileri askıya aldı. Gün geçtikçe gerilimi artan Soğuk Savaş'ta ortamında Türkiye seçimini batı bloğundan yana yapmıştır. İkinci dünya savaşından sonra Sovyetlere karşı tekrar yakınlaşma başladı. Türkiye ve İran'ın bu yakınlaşması da çok uzun sürmedi. 1950'lerin ilk dönemlerinde Musaddık'ın iktidara

⁷⁴ Kara, a.g.t., s. 35.

⁷⁵ As, a.g.m., s. 219-253.

gelişi Türkiye'yi rahatsız etti ve ilişkiler tekrar askıya alındı. Musaddık rejiminin Batı'ya karşı mesafeli bir duruş sergilemesi, milliyetçi tavrı, batıya yakın Türkiye'yi rahatsız eden nedenlerdi. Türkiye bu dönemde Batılı devletler ile yakın bir dış politika izlediğinden bu devletlerin İran'a yönelik her türlü önlem girişimlerini destekledi.

Musaddaktan sonra Türkiye ile İran Sovyet tehdidine karşı tekrar aynı safta yerini almak durumunda kaldı. 1955 yılında kurulan Bağdat Paktına, bu pakta bazı ekleme ve çıkarmalar ile yeniden oluşan CENTO güvenlik paktlarına üye oldular. Türkiye, Irak, Pakistan, İran ve Birleşik Krallık arasında 21 Ağustos 1959'da güvenlik ve savunma örgütü olarak kurulan CENTO, 1979'da İran'ın sonra da Pakistan'ın geri çekilmesiyle son bulmuştur.⁷⁶ İki ülke sonraki dönemde güvenlik alanında tekrar buluştu. Kuzey Irakta bağımsız bir Kürt devletinin kurulma ihtimalini göz önüne alarak Irak'ın toprak bütünlüğünden ani kendi toprak bütünlüğünden yana tavır aldılar. Bütünlüklerinin güveni için tekrar işbirliğine gitmişlerdir.⁷⁷

İran'da Yaşanan Devrim Sonrasında, ilişkilerin ciddi gerilip bozulacağı hatta kopacağı yorumları yapılmıştı. Bu durum gerçekleşmedi, tam tersine İran ve Türkiye arasında ilişkiler bozulma yerine ekonomik olarak gelişmiştir. Türkiye, İran'da yaşanan hızlı değişim ve Devrim hareketliliğinin durulmasını beklemiş, tam olarak ne olduğunu ve diğer ülkelerin nasıl tepki verdiğini görmek istemiştir. Bazargan hükümeti iş başı yaptıktan sonra ilk açıklamasını müspet manada yapmıştır.⁷⁸ Türkiye Cumhuriyeti İran'daki devrimi meşru bir değişiklik olarak görmüştür. Türkiye'de iktidarda bulunan Bülent Ecevit ve hükümeti İran'a kutlama mesajı göndermiştir. Türkiye, Şubat 1979'da İran İslam Cumhuriyetini resmen tanıyarak ilişkileri bitirmeyeceğini ilan etmiştir.

İran'ın uluslararası alanda iyice uzaklaştırılması ve bundan dolayı Sovyetlere yanaşması ihtimalinin önüne geçmek, ticari ilişkilerin zarar görmesini engellemek ve

⁷⁶ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi(İslam Milliyetçilik ve Modernlik)**, 1789-2007, İstanbul, 2007, s. 311.

⁷⁷ Bülent Keneş, **İran Tehdit mi Fırsat mı**, İstanbul, 2013, s. 268.

⁷⁸ Francis Robinson, **İslam Dünyası**,(Çev. : Mete Tunçay) C. 1, İstanbul 1986, s. 164.-167.

Kürt meselesi gibi nedenler Türkiye'yi bu davranışa mecbur bırakmıştır.⁷⁹ Aynı zamanda ABD İran'ı tamamen kaybetmemek için Türkiye'ye bir misyon yüklemiş olabilir. Her şeye rağmen Türkiye İran ile ticari ve siyasi ilişkilerini devam ettirmiştir. Fakat İran rejimi konusundaki hassasiyetini içte ve dışta korumuş ve hissettirmiştir.⁸⁰

Bu dönemde ticari ilişkiler ön plana çıkmaya başlamış. İran-Irak Savaşı'yla savaşta tarafsız siyaset izleyen Türkiye bu dönemde (1979-1982) ticaret hacmi 9 kat arttırmış, 1985 yılına gelindiğinde ticaret hacmi 2 milyar dolara erişmiştir. Ülkeyi tanıma ilişkileri ekonomik olarak canlandırma gibi olumlu gelişmelere rağmen Devrimden sonraki İran ve Türkiye ilişkilerinin eskisi gibi olmayacağını sinyallerini bariz belli etmişlerdir. Diyaloglar daha sert ve net idi. Humeyni için Türkiye'nin laik ve batı görüşüne yakın bir devlet modeli olması, İran için büyük tehditti.⁸¹ Türkiye Müslüman ülke olmasına rağmen, diğer Müslüman ülkelerden farklı, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan gelişmiş, Batı yanlısı bir ülkedir. Bundan dolayı İran, hep Türkiye'ye çekingen yaklaşmıştır. Laik Türkiye'nin yöneticileri nezdinde ise İran PKK ve Hizbullah gibi terör örgütlerini destekleyen ve uzak durulması gereken bir ülke konumuna düşmüştü. Daha sonra 2006 yılında gelindiğinde güvenlik ibirliği anlaşması ile iki ülke ilişkileri bu tehdit ve tehlikelerden uzak tutulmaya çalışılmıştır.⁸²

İran İslam Devrimi'nin; iki ülke ilişkilerine sosyal, ekonomik ve siyasal etkisi olmuştur. Devrimin bir diğer etkisi stratejiktir, Devrimi ile Türkiye bölgesel güvenlik meselesinde yalnızlaşacak ve bu yalnızlaşmayla stratejik önemi de artacaktı. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı Batı'nın en önemli savunma işbirliği CENTO'da İran'ın ayrılmasıyla yalnız kalmıştır. 1980'ler boyunca Türk İran ilişkileri Rejim ihracı ve PKK probleminden dolayı sürekli gerilim yaşamış, daha sonra Tahran ile Ankara

⁷⁹ Şule Yüksel Ay Kamer, "Türkiye-İran İlişkileri Üzerine Değerlendirme", <http://Politikaakademisi.Org/Tag/Sule-Yuksel-Ay-Kamer/> (Erişim Tarihi: 19.10.2014)

⁸⁰ Mehmet Tana, Pelin Aliyev, "2002 Sonrası Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi " II. Bölgesel Sorunlar Ve Türkiye Sempozyumu 1-2 Ekim 2012, **Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları**, s. 105.

⁸¹ Aygöl Muran, Ahmet Gürkan Atay, "Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi", **Stratejik Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic Studies** 1, 2009, s. 155-168.

⁸² Doğu Silahçioğlu, **ABD, İsrail ve İran Denklemi ve Türkiye**, Günizi Yay., İstanbul, 2006.s.43

arasında PKK konusunda işbirliği anlaşması imzalanmış böylece PKK konusu gündemin alt sıralarına düşürülmüştür.⁸³

1990’larda Türkiye’de yaşanan bazı olaylar Türk İran ilişkilerini çok ciddi sarsmıştır. Erbakan’ın ilk ziyaretini İran’a yapması ve bir dizi antlaşma imzalaması, Şubat 1997’de Ankara’da düzenlenen Kudüs gecesinde Türkiye’nin İsrail ilişkilerinden dolayı İran büyükelçisi tarafından sert dille eleştirilmesi, ilişkileri kopma noktasına getirmiş ve büyükelçiler iki ülke tarafından geri çekilmiştir.⁸⁴ Türkiye’de yaşanan 28 Şubat post modern darbesinin bir sebebi de İran ile yaşanan bu son olaylar olduğu söyleniyor.⁸⁵ Aynı dönemlerde Öcalan’ın yakalanması ile birlikte, en büyük gösterileri İran içlerinde yerleşik PKK’lılar gerçekleştirildi. İlişkilerin kopma noktasına geldiği diğer bir olay ise Türkiye’de laik kesimlere yapılan suikastların arkasında İran’ın olduğu şüphesidir.⁸⁶ İran’ın devrim ihraç politikası Türkiye’yi fazlasıyla tedirgin etmiştir. Türkiye İran’ın Suriye ile yakın ilişkilerini ve PKK ya verdiği desteği bildiği için İran’ı her zaman güvenliğine bir tehdit olarak algılamıştır.⁸⁷ 1990’larda Türkiye’de yaşanan laik kesime yönelik bir dizi faili meçhullerin arkasında İran bağlantılı bir örgüt olduğu tespit edildi.⁸⁸

Bunun akabinde Türkiye’de 2000 yılında yapılan Hizbullah operasyonun yapılması, aynı yılın Mayıs ayında Uğur Mumcu cinayeti ile ilgili Umut operasyonunun başlatılması Türkiye’de *dinci terörü* ve onun arkasındaki güç İran mı tartışmasını gündeme getirdi.⁸⁹

⁸³ Robet, Oslon, **Kürt Meselesi ve Türkiye İran İlişkileri**, İstanbul 2001, s. 116.

⁸⁴ Oslon, **a.g.e.**, s. 117.

⁸⁵ Adem Çolak, “28 Şubat Sürecinde Türkiye İran İlişkileri”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı**, İstanbul, 2014, s. 36.

⁸⁶ Oslan, **a.g.e.**, s. 34.

⁸⁷ Bayram, Sinkaya, “Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma Noktaları Ve Analizi,” **4.Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Toplamları Üzerindeki Etkileri ve Toplamların Karşılaşabileceği Problemler**, TTK, Ankara, 2008, s. 43-56.

⁸⁸ Türkiye yasadışı **Selam Tevhid Kudüs Ordusu Terör Örgütünü** ilk olarak Uğur Mumcu, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Ahmet Taner Kışlalı gibi aydınlara yapılan suikastlar vasıtası ile tanıdı.1979 İran devriminden sonra kurulan “Devrim Muhafızları” birimi içerisinde “Kudüs Ordusu” teşkilatı oluşturulmuştur. 1985 yılında yayın hayatına başlayan ve Nurettin Şirin tarafından çıkartılan “İstiklal” dergisi ile daha sonra çıkan “Şehadet ve Tevhid” dergileri etrafında toplanan ve ülkemizde İran referanslı radikal kesimler içerisinde takip edilen bir örgütlenmedir.Yargıtay tarafından iki kez onandı. **Tevhid-Selam ve Kudüs Ordusu'nun terör örgütü** olduğu ile ilgili ilk onamasını 2002 yılında yapan Yargıtay, ikinci kararını, Umut Operasyonu temyiz kararında 2014/3651 karar numarasıyla 2014’de verdi.(<http://arsiv.ntv.com.tr/news/16885.asp>)

⁸⁹ <http://arsiv.ntv.com.tr/news/16885.asp> (Erişim Tarihi, 14.04.2015)

II. AK PARTİ'NİN KURULUŞU, İKTİDAR OLUŞU VE DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI

İç ve dış konjonktür hazır hale gelmeden hiçbir köklü siyasi hareket kendisine kolay kolay hayat alanı bulamaz. Türkiye ve Ortadoğu 2000'lerin başında bir kargaşa içindeydi ve sanki bir kurtarıcı bekliyordu. Patlak veren 11 Eylül hadisesi ile Küresel güçler Ortadoğu'yu yeniden yapılandırma fikrine hız verdiler. Bunun için bir manivela ve örnek bir yapıya ihtiyaçları vardı. Yoksa tek başına iç kamuoyu bu kadar hızlı bir yükselmeye yetmeyebilirdi.⁹⁰Türkiye bu tarihlerde hem ekonomik hem de özgürlük krizi yaşamıştı; ekonomik kriz ve 28 Şubat süreci. AKP'nin kuruluşu ve bu dönemdeki siyasi ortamı anlamak için öncelikle kısaca Cumhuriyet dönemi siyasal hayata değindikten sonra, Türk Siyasi hayatında Siyasal İslam meselesi ve bunun AKP'ye bakan yönünü ele alacağız

A. Türk Siyasal Hayatına Genel Bakış

Türk Siyasi Hayatının ana hatlarını kısaca aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz. Kurtuluş Dönemi (1919-1923), Tek Parti Dönemi(1923-1950) ve 1950 den itibaren her on yılda bir kırılma yaşayan Türk siyasal hayatını on yıllık aralıklar ile incelemek daha kolay olacağından, 1950'li 60'lı 70'li 80'li 90'lı ve 2000'li yıllar şeklinde ele aldık.

Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına girmesi İmparatorluğun sonu olmuştur. Balkan Savaşları'nın ardından, uluslararası arenada soyutlanmalarına son vermek isteyen İTC bu amaçla devleti Almanya safında savaşa soktu. Savaşta yenilgiye uğradılar ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı mütarekenin koşulları son derece ağırdı.⁹¹ İstanbul etkisiz kalınca Anadolu'nun örgütlenmesi ve Kurtuluş Savaşı başladı. Misak-ı Millî 'de belirtilen sınırlar içinde ülke bütünlüğünü korumak için 1919-1922 yılları arasında büyük bir mücadeleye girişildi bu Mücadele kurtuluş savaşıydı, bu savaş Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) ile fiilen, Lozan Antlaşmasıyla (24 Temmuz 1923) resmen son bulmuştur.

⁹⁰ Hakan Yavuz, **Ak Parti Toplumsal; Değişimine Yeni Aktörler,**'' Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü' İstanbul, 2010, s. 8.

⁹¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiyede Siyasî Partiler** (1859-1952), İstanbul 1995, s. 75.

Lozan Antlaşması'ndan sonra yeni Türk devleti uluslararası arenada resmen tanınmış oldu. Bundan sonra TBMM'de en çok tartışılan sorunlardan biri devletin niteliği olmuştur. Muhalefetin artmasından çekinen Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa ve Lozan'dan aldıkları başarının gücü ile 28 Ekimde devletin niteliğinin Cumhuriyet olduğunu belirten bir yasa tasarısı hazırlayarak tartışmaya noktayı koymuş oldular. 29 Ekim 1923 tarihinde "Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir, İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır ve Türkiye Devletinin hükümet şekli cumhuriyettir" esaslarına dayanan bir Cumhuriyet ilan edildi. Kısacası bu tarihten itibaren yeni Türk Devleti'nin resmi Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak tescillenmiştir.⁹²

Tek partili Dönem (1923-1950) Mustafa Kemal, devlet kurulmadan önce TBMM Başkanlığına seçilmişti ve görev hükümet başkanlığına müsavî olarak kabul görüyordu. 29 Ekim 1923 tarihinde yeni Cumhuriyet ilan edildikten hemen sonra Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Daha sonra TBMM yapılan seçimlerde, ölümüne kadar 1927, 1931, 1935'te Atatürk yeniden cumhurbaşkanı seçildi.⁹³ Atatürk döneminin (1923-1938) ana siyasi gündemleri; Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı, Cumhuriyet Halk Partisinin kurulması, Atatürk dönemi iç politikası, inkılapları ve yapılan yenilikler olmuştur.

Atatürk Kurulacak bir fırkanın halkın bir kısmını değil, bütün milleti içine alacağını söyleyerek, "bu parti halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için mektep olacak" vurgusunu sık sık dile getirmişti.⁹⁴ 1923 Eylül'ünde Mustafa Kemal Atatürk tarafından Halk Parti kurulmuştur. Önce adı "Halk Fırkası" olan parti 1924 yılında yaptığı kurultay ile adını "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirdi. 1935 ten sonra ise bu günkü ismi olan Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur.⁹⁵

Bütün devrimlerde olduğu gibi, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Mustafa Kemal ve silah arkadaşları arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Dolayısıyla

⁹² Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara 1984 s. 134.

⁹³ Tunçay, **a.g.e.**, s. 57.

⁹⁴ Cemalettin Taşkiran, "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10287.pdf (Erişim Tarihi 20.04.2015)

⁹⁵ Taşkiran, **a.g.m.**, s. 3.

bu ayrılıklar Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı ilk muhalefet hareketini doğurmuştur. Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan ve onu destekleyen önemli komutan ve şahsiyetler vardı, bunlardan bazıları Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy ve Adnan Adıvar idi. Kısa sürede bu kişiler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında yeni bir parti kurdular.⁹⁶ Çok ciddi destek toplayan parti, Şeyh Said İsyanı bahane edilerek "Fırkamız itikad-ı diniyeye ve fikrîyeye hürmetkârdır" maddesinden dolayı 5 Haziran 1925'te kapatıldı.⁹⁷

TCF kapatılınca daha kontrollü bir şekilde ikinci bir demokrasi denemesi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ve onayıyla, ikinci siyasi parti olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Ali Fethi Bey tarafından, 1930'da Türk siyasi hayatına kazandırılmıştır.⁹⁸ Önceki siyasi parti gibi SCF'de kısa sürede halk desteğini artırarak Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) yönetimini kaygılandırmaya başlamıştır. Bunu sonucunda Parti kısa süre sonra merkezden ciddi baskı görmeye başladı. Bu gidişatın çatışmaya varacağını ve karşısına direk Atatürk'ü bulacağını anlayan Fethi Bey bunun çok ağır sonuçlar oluşturacağını düşünerek, 17 Kasım 1930'da SCF'nin kendisini feshettiğini açıklamak zorunda kaldı.⁹⁹ Bundan sonra 1945 yılına kadar herhangi bir parti teşebbüsü olmamıştır.

Atatürk'ün ölümünde sonra cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı ile beraber CHP genel başkanlığını da yürütmüştür. Bütün yetkileri elinde bulundurmaya çalışan İnönü, 1938 Aralık ayında toplanan CHP Kurultayı'nda İsmet Paşa değişmez genel başkan ve Milli Şef ilan edilmiştir. Bundan sonra 1950 ye kadar süren milli şeflik dönemi başlamıştır.¹⁰⁰ II. Dünya Savaşı'nda (1939-1945) İnönü ülkesini savaştan uzak tutmaya çalıştı. Savaş zamanında ki ekonomik ve toplumsal sıkıntılar ise, dönemin unutulmayacak mirası olarak kaldı.

⁹⁶ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 2010 s. 42.

⁹⁷ Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, 1982 s. 39.

⁹⁸ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul 1999, s. 79.

⁹⁹ Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1997, s. 37.

¹⁰⁰ Akın, **a.g.e.**, s. 313.

Toplumun geniş kesimi mağdur edilmiştir. Bu süreçte Partinin kendi içinden yeni bir muhalefet doğmaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Çok Partili Dönemi ve Demokrat Parti II.

Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla ve Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasıyla Türkiye, uluslararası alanda kendini yalnız bulmuş ve yenedünya düzeninde safını batıdan yana almak istemiştir. BM'de yerini sağlamlaştırmak ve NATO ya üye olabilmek için bir dizi demokratikleşme hamlesi yapmaya karar vermiştir. Aslında mecbur kalmıştır¹⁰¹ bu doğrultu çok partili sistem ilk adım olarak atılmıştır. Bu karardan sonra Demokrat Parti, 1946'da kurulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 27 yıl süren tek parti iktidarına son veren, ilk defa serbest seçimle iktidara gelen siyasi partisi olmuştur. Ardından 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanmış 1950-1960 arasın 10 yıl boyunca iktidarda kalmıştır.

Demokrat Parti özellikle ilk iktidar döneminde demokratikleşme, liberalleşmede ve gelişmede önemli adımlar attı. Yabancı yatırımlar ve yatırımcılar desteklendi.¹⁰² Ezanın Arapça okunma yasağı ve radyolarda dini içerikli program yasağı kaldırıldı. Okul müfredatlarına din dersi konuldu. DP'nin ikinci dönemi de Türkiye'nin kalkınması için önemli bir dönem oldu. Menderes bu dönemde Kıbrıs meselesinde imzaladıkları anlaşmaya garantörlük maddesini yerleştirmekle uluslararası bir başarıya imza atmıştır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, NATO'ya girişini hızlandırmak amacıyla Kore Savaşı'na birlikler gönderilmiştir ve Türkiye 1952'de bir NATO üyesi olmayı başarmıştır.

İç ve siyasette iyi devam eden DP'nin üçüncü ve son iktidar döneminde muhalefet ile gerginliği iyice artmış, iktidar ile muhalefetin sokağa taşan sert çatışmaları olmuştur.¹⁰³ Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesiyle hükümetten düşürüldü ve ardından 29 Eylül 1960'ta kapatıldı.¹⁰⁴ Demokrat Parti'nin

¹⁰¹ Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci Ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1997, S. 3, s. 33.

¹⁰² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**(1945-1980), İstanbul, 1994, s. 28-29.

¹⁰³ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **Demirkırat**, İstanbul, 1991, s. 25-32.

¹⁰⁴ Rıfkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara, 1979, s. 33-34.

ülkeyi baskı rejimine doğru götürdüğü, kardeş kavgasına sebep olduğu gerekçelerinin yanı sıra ezanın Arapçaya çevrilmesi vb. sebepleri de ileri süren TSK 27 Mayıs 1960'ta yönetime el koyduğunu Alpaslan Türkeş'in sesinden bütün Türkiye'ye duyurmuştur.¹⁰⁵ 27 Mayıs Darbesi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yapılan ilk askerî darbesi olarak tarihe geçti

Darbeden hemen sonra oluşturulan Millî Birlik Komitesi Anayasa ve TBMM'yi feshedip, siyasi faaliyetleri de askıya almıştır. Birçok asker ve siyasetçi tutuklanmıştır. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in yanı sıra Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, ve eski Genelkurmay başkanı Mehmet Nuri Yamut da tutuklandılar.¹⁰⁶ Muhtemelen Darbe yapan subaylar çok önceden darbe planları yapmıştı çünkü çok hızlı ve tepki alamadan az sayıda kişi ile başarılmıştır. Darbeciler Tepkileri azaltmak için başlarına Cemal Gürsel'i seçmişlerdir. Darbe kentli ve aydın kesim tarafından sevinçle karşılanırken, kırsal kesim şaşkın ve tepkisiz kalmıştır.

Türk devleti ve siyasetini yeniden revize den ekip, gelebilecek tepkilere karşı ön almak için, büyük bir kıyım başladı. Ordudan 7000 civarında subay emekli edildi. 1402 öğretim görevlisi ve 520 hâkim ve yargıç görevden alınmıştır. Bu kıyımın sonra darbeyi yapan 37 düşük rütbeli subaydan ve Emekli Orgeneral Cemal Gürsel'den oluşan Millî Birlik Komitesi ülke yönetimini üstlenmiştir.¹⁰⁷

Yüksek Adalet Divanının yargılamalarından sonra 15 kişi idam, 31 kişi ömür boyu hapis, 418 kişi farklı hapis cezalarına çarptırılmıştır. Milli Birlik Komitesi'nin onayından sonra, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan, idam edildi. Bir devri kapatan darbe yeni bir devri açıyordu. Aslında aynı zamanda bir devrim yapılmıştı bu devrim Anayasa ile pekiştirildi.¹⁰⁸ Adalet Partisi (AP) 1961'de Demokrat Parti'nin devamı olarak kurulmuş ve 1961 seçimlerine girmiştir. Bu seçimde %34,8 oy almıştır. Bu durum DP'nin halk nezdinde karşılığını devam ettirdiğini göstermiştir. Aynı zamanda alınan oy oranı Türk halkının ihtilal hakkında

¹⁰⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul 2004, s. 351.

¹⁰⁶ Findley, **a.g.e.**, 2012, s. 310.

¹⁰⁷ Zürcher, **a.g.e.** s. 352.

¹⁰⁸ Findley, **a.g.e.** s. 312.

ki düşünceleri ve tepkisi açısından önemlidir. Aynı seçimde CHP %36,7 oy almış ve CHP ve AP koalisyonu kurulmuştur.¹⁰⁹ Ortaya garip bir resim çıkmıştır; Biri darbeye maruz kalan diğeri darbeyi azmettiren iki parti koalisyon kurmuştur.

Adalet partisinin başına, ilk genel başkanı eski genelkurmay başkanı Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında ölümü üzerine, Süleyman Demirel geçmiştir. 1965 seçimlerinde Demirel başkanlığında seçime giren AP %52 oy alarak tek başına iktidar olmuştur. Demokrat partinin devamı olduğunu vurgulayan ve köylü ve halk ile bütünleşebilen Demirel onların başarı öyküsü gibi kendisini sunmayı başarmıştır. Siyaset ile asker arasında denge kurmaya çalışan Demirel, ortamı yumuşatmayı başardı. Ama bu durum askerin tamamen özerk bir yapıya kavuşmasına ve siyasete karşı ciddi güç elde etmesine neden oldu.¹¹⁰

1960'ta Milli Birlik Komitesinden atılan 14'lerden 10'u bir araya gelerek Cumhuriyetçi Milli Köylü Partisine katılmıştı ve Alpaslan Türkeş kısa süre sonra bu partini genel başkanı olmayı başarmıştır. 1960'ların sonlarında Türk siyasetinin kazandığı yeni bir aktör ise Demirel ile birlikte olan ve sonradan Konya'dan bağımsız aday olarak meclise giren Necmettin Erbakan oldu. Erbakan 1970 te Milli Mizam partisini kurarak daha çok küçük esnafın yanında yer alarak, büyük sermaye grupları, farmason ve İsrail vb. İslamcı söylemler ile Demirel ve AP'yi vurmaya başladı. Artık MHP ve MNP Demirel'in iktidarı için ciddi tehlike oluşturmaya başlamıştı.¹¹¹ Birde 1970'te Ferruh Bozbeyli başkanlığında yeniden kurulan Demokrat Parti Demirelli AP'yi iyice zayıflatmaya ve zorlamaya başlamıştır.¹¹²

1970'li yılların başında siyasi şiddet sarmalına giren Türkiye'de zayıflayan Demirel hükümeti çözüm bulamayınca Genelkurmay bir muhtıra verdi. Muhtıra neticesinde Demirel derhal istifa etmiştir. Akabinde Nihat Erim başkanlığında askerin desteklediği bir hükümet kuruldu ve İnönü bu hükümete destek verince Buna

¹⁰⁹ Filiz Demirci Güler, **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi**, Ankara 2003, s. 30.

¹¹⁰ Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası", **Süleyman Demirel Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, S. 19, s. 73-90.

¹¹¹ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası (MSP Örnek Olayı)**, İstanbul 1985, s. 99.

¹¹² Ferruh Bozbeyli, **Birinci Cemre**, İstanbul 1977, s. 121.

karşı çıkan Bülent Ecevit genel sekreterlikten istifa etmiştir.¹¹³ Askeri vesayete karşı duran Ecevit ciddi saygınlık kazanmıştır. Bu fikir ayrılığı Ecevit ile İnönü'yü karşı karşıya getirmiş ve yapılan beşinci olağanüstü genel kurulda genel başkan Ecevit olmuştur.¹¹⁴ Ekim 1973 seçimlerinde Bülent Ecevit başkanı olduğu CHP en fazla oyu alsa da çoğunluk sağlayamayınca, 1974 Ocak ayında Milli Selamet Partisi ile koalisyon kurmak zorunda kalmıştır. Fakat bu hükümetin ömrü sadece on ay olmuştur. 37. Cumhuriyet Hükümeti olan CHP ve MSP koalisyon hükümetinin (I. Ecevit Hükümeti) kısa sürede tarihe geçen en önemli olay Kıbrıs Harekâtı olmuştur.

I. Ecevit Hükümeti'nin hükümetin dağılmasından sonra Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu CHP'nin dışarda katıldığı, AP-CGP-MSP-MHP- partilerinin oluşturduğu ve I. Milli Cephe Hükümeti olarak anılan koalisyon hükümeti kurulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi 1977 genel seçimlerinde yüzde 41,4' oy almıştır. Bu oran çok partili siyasal yaşamda sol görüşe sahip partinin en yüksek oy oranı olarak tarihe geçmiştir. Bu oy oranına rağmen çoğunluğu kazanamayan Ecevit azınlık hükûmeti kurma kararı aldı. Fakat azınlık hükûmetinin güvenoyu alamayınca Süleyman Demirel'in başbakanlığında II. Millî Cephe hükûmeti (AP-MSP-MHP) kuruldu.

Ecevit, AP'den 11 milletvekili transfer etti ve DP ve CGP'nin desteği ile Ocak 1978 tarihinde II. Ecevit hükümetinin kurarak tekrar başbakan olmayı başarmıştır. 1979 yılında yapılan ara seçimlerde başarısız olan Ecevit görevden çekilmek zorunda kaldı. Tekrar sahneye Süleyman Demirel girerek ve 25 Kasım 1979'da MSP ve MHP desteği ile azınlık hükümetini kurdu.¹¹⁵

Yaygınlaşan siyasi cinayetler, sağ sol arasında artan sokak savaşları TBMM'nin birçok turda Cumhurbaşkanı'nı seçememesi vb. sebeplerden, 12 Eylül 1980'de silahlı kuvvetler ülkenin yönetimine el koyduğunu ilan etti. Bu müdahale neticesinde Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu hükümet görevden uzaklaştırıldı

¹¹³ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart (İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi)**, Ankara 1994, s. 169.

¹¹⁴ <http://dosyalar.hurriyet.com.tr/ecevit/1bolum.asp> (Erişim Tarihi 11.11.2014)

¹¹⁵ Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971 (Cüneyt Arcayürek Açıkıyor–5)**, Ankara, 1985, s. 157.

ve TBMM feshedildi, mevcut Türkiye cumhuriyeti Anayasası rafa kaldırıldı ve 20 sene sonra Türk siyasal hayatının yeniden tasarlanacağı bir dönem başlatılmış oldu.¹¹⁶ Darbenin hemen ardından, iç kargaşanın bıçak gibi kesilmesi, siyasi cinayetlerin sona ermesi, güvenlik güçlerinin darbeden önce neden şiddet eylemlerini önleyemediği sorularını da beraberinde getirmiştir. ABD yönetiminin darbeden haberdar olduğu söylentileri ve darbenin mimarı Evrenin ortamın müsait olmasını beklediklerini ima etmesi, bu darbeyi günümüze kadar tartışmalı hale getirmiştir.¹¹⁷

Darbeden sonra Türkiye'yi, 1983 yılına kadar Milli Güvenlik Konseyi adlı “askeri hükümet” yönetmiştir. Darbeden sonra Türkiye'nin siyasal normalleşmesi uzun yıllar aldı. 1982 Kasım ayında yeni Anayasa referanduma sunuldu. % 91,3 gibi rekor bir oyla yeni Anayasa kabul edildi. Aynı referandum ile Kenan Evren 7. Cumhurbaşkanlığına seçildi. Normale dönen Türkiye'de 1983 yılında siyasi faaliyetler serbest bırakıldı Seçimlerin 6 Kasım 1983'te yapılacağı açıklanan seçimler için MGK işleri sıkı tutmaya karar vermişti. Bu doğrultuda Partiler kurulurken MGK'ya başvuracak onunda veto etme yetkisi olacaktı. Böylece Siyasi hayatın normal hale gelmesi 6 Kasım 1983 tarihli Genel Seçimlerinden sonra mümkün olmuştur.¹¹⁸

Seçime girmek için birçok parti başvurmuş, bazıları veto yemiştir. Mesela Erdal İnönü'nün kurduğu SODEP, Büyük Türkiye Partisi ve Doğru Yol Partisi veto yiyen partilerdendir. Seçimlere Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi katılmayı başardı. Seçim sonunda ANAP % 45 ile tek başına iktidara gelmiştir.¹¹⁹ Yıllardır aksayan ve ihmale uğrayan birçok meseleye el atan Özal, ufku geniş bir insan olduğunu çok kısa sürede göstermiş ve ekonomik liberalizm ile İslami değerlerin çatışmadığını ispat etmeye çalışmıştır. İç siyasette

¹¹⁶ İsmet Akça, “1980’lerden Türkiye’de Siyaset ve Hegemonya Bir Çerçeve Denemesi”, **İktisat Dergisi**, 2011 s. 25-36. http://www.ifmc.org.tr/KategoriOku-43-ifmc_iktisat-dergisi (Erişim Tarihi 11.11.2014)

¹¹⁷ Akın, **a.g.e.**, s. 411.

¹¹⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **12 Eylül (Karşı - devrim)** İstanbul ty., s. 93.

¹¹⁹ Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999**, Ankara 2002, s. 213-218.

bozulan toplumsal barışı sağlamak için çok çaba harcamış, bununla birlikte dış siyasette kalıpları yıkmaya gayret göstermiştir.¹²⁰

1987 yılında yapılan referandum ile siyasi yasaklar kalkmıştır. Bu vesile ile Türk siyaseti çok hareketli bir döneme girmiştir. Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Necmettin Erbakan ile Süleyman Demirel gibi isimler yeniden siyaset arenasında yerlerini alabilmişlerdir. Bu dönemde Ecevit Demokratik Sol Partisinin, Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisinin, Süleyman Demirel Doğru Yol Partisinin, Erbakan'da Refah Partisi'nin başına geçtiler. Eşit şartlarda yapılan 1987 genel seçimlerinde, ANAP %36,31 oyla 292 milletvekili çıkararak çoğunluğu sağlamış ve 46. Dönem hükümetini kuran Özal Başbakan olmuştur. Turgut Özal 1989'da Kenan Evrenden sonra cumhurbaşkanı olmuştur.¹²¹

20 Ekim 1991'de yapılan seçimleri DYP kazanmıştır. Demirel kısa sürede DYP-SHP koalisyon hükümetini kurmuştur. Seçimlere SHP ile birlikte giren Halkın Emek Partisi(HEP) üyeleri milletvekili seçildi. TBMM açılışında bu Kürt kökenli milletvekillerinin Kürtçe yemin etmek istemesi mecliste gerginlik meydana getirmiştir. Daha sonra 1992 yılında yapılan Nevruz kutlamalarında çıkan olaylar nedeniyle SHP içindeki HEP kökenli vekiller partiden istifa ettiler.¹²²

1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefat edince yerine 1993'te Süleyman Demirel geçmiştir. Bunun üzerine Siyasi dengeler yeniden şekillenmeye başlamıştır. DYP Genel Başkanı olarak Tansu Çiller seçildikten sonra, Haziran 1993 yılında Demirel 50. hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e vermiştir.¹²³ TBMM seçimlerin 1995'te yenilenmesine karar vermiştir. Bu seçimin galibi şüphesiz Necmettin Erbakan'ın partisi olan Refah Partisi olmuştur. Buna göre RP:158, Doğru Yol Partisi:135, Anavatan Partisi:132, Demokratik Sol Partisi:76, Cumhuriyet Halk Partisi:49 milletvekili ile mecliste temsil edilmeye hak kazandı. RP 1995'teki genel

¹²⁰ Yusuf Çınar, "Turgut Özal ve AKP Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi* S. 26, Eylül – Ekim 2011 s. 6.

¹²¹ Akın, *a.g.e.*, s. 433.

¹²² <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/1990larda-kurt-siyasi-hareketi>

¹²³ Akın, *a.g.e.*, s. 445.

seçimleriyle Türk siyasetinde çok güçlü bir konuma gelmiştir. Bu siyasal İşlam'ın başarısı ve yükselişi olarak tarihe geçmiştir. Tabi ki bu durum belli kesimleri rahatsız etmişti. Nitekim daha sonra bu rahatsızlık daha sonra patlak verecekti. TBMM'nin birinci partisi olan RP ve DYP'nin kurduğu 54. hükümet, 8 Temmuz 1996'da yapılan oylamada alınan güvenoyu ile kurulmuştur.¹²⁴

Refah partisinin hükümet ve Erbakan'ın Başbakan olması özellikle askerleri çok rahatsız etmişti. Teyakkuz halinde dikkatle hükümetin ne yapacağını gözlemlediler. Erbakan'da ilk ziyaretini İran'a yaptı ve Ortadoğu ülkelerini sıra ile ziyaret etti özellikle İran ve Libya ziyaretleri devletin belli kesimlerinde ciddi rahatsızlık meydana getirmiştir.¹²⁵

28 şubat 1997 Cuma günü yapılan MGK Toplantısının gününden dolayı 28 şubat olarak adlandırılan bir süreç başlamıştır. Bu toplantıda radikal dinci faaliyetler masaya yatırıldı. Uzun süren toplantı neticesinde, tarihe 28 şubat Kararları olarak geçen bir metin hükümete imzalatırılmış oldu. Birçok kesim hatta dönemin bazı paşaları, 28 şubat sürecini "post-modern bir darbe" olarak nitelemiştir.¹²⁶ 28 şubat sonrası Türk siyaseti çok radikal değişimlere sahne olmuştur.

Necmettin Erbakan süreci 'havada yakıt ikmali' olarak tanımlamış ve yeni hkmeti kurma görevini, Tansu iller'e vermek üzere Haziran 1997'de Demirel'e istifasını sunmuştur. Fakat teamül dışı bir hareketle Demirel, hükümet ortaklarının arasındaki protokolü hiçe sayarak hükümet kurma görevini Mesut Yılmaz'a verdi. Mesut Yılmaz başkanlığındaki ANAP-DSP hkmeti 55. Hükümet olarak TBMM'den güvenoyu alarak vazifeye başlamıştır. Bu durum siyaseti dizayn için düğmeye basıldığının delili olarak tarihe geçmiştir.

Daha sonra 57. Hükümeti (5. Ecevit Hükümeti) (28 Mayıs 1999 - 18 Kasım 2002) DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından kuruldu. Birçok alanda hamle yapmaya çalışan hükümet, AB'ye uyum sürecinde uyum paketlerinden ilk nn

¹²⁴ Akın, a.g.e., s. 448.

¹²⁵ Emre Kongar, 28 şubat ve Demokrasi, İstanbul 2000, s. 36.

¹²⁶ Bilal Akdağ, "28 şubat Askeri Müdahalesi ve Türk Siyasetine Etkisi: Türkiye'de Asker Siyaset İlişkisinin Tarihsel Serüveni Bağlamında Bir İnceleme", **Yüksek Lisans Tezi, Niğde niversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü**, Niğde, 2010, s. 91.

çıkarmıştır. Türk Medeni Kanunu yeniden ele alınmış ve çıkarılmıştır. Fakat siyaset mühendisliği devredeydi ve Ecevit'e 28 Şubat kararlarını uygulamaya çalışılıyordu. Ecevit'in hastalığı, çizilen zayıf portre ve ardından gelen 2001 ekonomik krizi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük ekonomik olmuştur. Bu kriz hükümetin sonu olmuştur.¹²⁷

2000'li yıllara gelindiğinde istikrarsızlık, post modern darbe ve ekonomik bunalım insanları başka arayışlara itmiştir. 1997 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Siirt'te ki konuşmasında Türk Ceza kanununun “Halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek” hükmüne bakılarak dört ay hapis cezası almıştır.¹²⁸ Bu duruma rağmen siyaset yasaklı Erdoğan'ın 14 Ağustos 2001'de kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi yapılan 3 Kasım 2002 tarihli genel seçimde birinci parti olmuş, Abdullah Gül yasaklı Erdoğan'ın yerine 58. Hükümeti kurmuştur.

B. Türk Siyasal Hayatında Siyasal İslam

Bu günkü manada kelime ve anlam olarak ‘İslamcılık’ kavramı 1900’lerden sonra kullanılmaya başlansa da, İslamcılık anlayışının bu topraklardaki kökenine inmekte fayda var. Gelişme ve yükselmenin metodu olarak yeniden aslına dönme İslami esasları referans alma düşüncesi olarak doğan bu siyasi düşünce önce İttihad-ı İslam fikri olarak ortaya çıkmış ve Müslüman ülkelerin birleşmesi ve gelişmesi fikrini savunmuşlardır. Daha sonra partilerin içinde kendine hayat alanı bulmaya çalışmıştır. Zaman müsait hale gelince bir siyasi parti olarak Türk siyaset hayatına girmiştir.

Batıda ki Aydınlanma Dönemi, Fransız İhtilali ve sanayileşme vb. kavramlar Avrupa tarihinde büyük siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümlere neden oldu. Etkisi Avrupa ile sınırlı kalmayan bu olgular hemen hemen bütün dünyayı, Osmanlı Devletini ve günümüz Türkiye’sini derinden etkilemiştir.¹²⁹ İlk zamanlar bir ismi olmayan, fakat Müslümanların hem ülkede hem dünyanın her yerinde yaşadığı

¹²⁷ Merih Celasun, “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası : Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme” <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbare/erc2002/pdf/i053.pdf> (Erişim Tarihi: 05.07.2015)

¹²⁸ <http://www.radikal.com.tr/1998/09/24/politika/muh.html> (Erişim Tarihi, 1 Nisan 2015)

¹²⁹ Kasım Küçükcalp, Ahmet Cevizci, **Batı Düşüncesi(Felsefi Temleler)**, İstanbul 2009, s. 9.

problemlere maruz kaldığı işgallere çözüm bulmaya çalışan bir nesil ortaya çıkmıştır. Bu kesimin Batılı kavramlar ile ciddi bir ilişki vardır, bu olgular yayıldıkça Müslüman düşünürler kendine pozisyon aramış ve batılı ideolojik kavramlar olan Batıcılık, Türkçülük, vb. kavramlardan etkilenecek bir ideoloji oluşmuştur. Bu siyasi akımı tanımlamak için ilk zamanlar ittihadı-ı İslam kavramı kullanılırken onun yerini daha sonra Batıcılık ve Türkçülük kavramlarının da etkisi ile 1908 den sonra İslamcılık kavramı tercih edilmiştir.¹³⁰

Osmanlı bu akımlardan etkilenen kendine bağlı milletleri bir arada tutmak ve bazı iç ve dış siyasi problemlerine çözüm bulmak için, 1839'da Tanzimat, 1856 yılında Islahat Fermanını ilan etmiş, bu yetersiz kalınca 1876'da da Birinci Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Tüm bu ilan edilen süreçler ile beraber Osmanlının siyasal, ekonomik ve geleneksel toplum yapısında büyük sarsılma süreci de başlamıştır. Bu süreçte refleks olarak önce Batıcılık ve Osmanlıcılık akımları doğdu, akabinde iç savunma olarak da görülen İslamcılık akımının doğduğuna şahit oluyoruz. Tanzimat'la başlayan Türk modernleşme projesi, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi üç farklı politik fikir etrafında biçimlenmiştir.¹³¹

Bu akım Durup dururken doğmadı. Tabi ki daha sonradan İslamcılık-Siyasal İslam olarak adlandırılacak akımının doğmasını tetikleyen bazı toplumsal ve siyasal olaylar yaşanmıştır. Tanzimat Fermanı'yla başlayan ve Islahat fermanı ile devam eden süreç, Müslümanların üstünlüğü ile şekillenen toplumsal hiyerarşiyi bozmuş ve her geçen gün Müslümanlar aleyhine işlemiştir, bunun neticesinde neticesin de toplumda bir infial meydana gelmiştir. Bu süreçte hem Osmanlının ve hem de İslam dünyasının problemleri ile uğraşan yeni bir nesil ortaya çıkmıştır.¹³² Genç Osmanlılar 1865'da kurularak siyasi alandaki bir örgüt olarak faaliyette başlamıştır. Genç Osmanlılar Osmanlı Devleti'nin hayat kaynağı ve ruhu olarak şeriatı ilan etmişler ve reformları dini esasa uygun olma koşuluna bağlamışlardır. Bütün sıkıntıların giderilmesinin ancak şeriat ile mümkün olduğuna inanmışlardır.

¹³⁰ Niyazi Berkes, **Türkiyede Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978, s. 404.

¹³¹ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, İstanbul 1997, s. 79.

¹³² İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, 2001, s. 18.

Batılılaşma ise İslami temeller çerçevesinde evrimleştirilmesi gereken ve Osmanlının temel değerlerini dikkate alan, bir metot ile yapılması gerektiğini savunmuşlardır¹³³

1870’lerde kendini devlete karşı sorumlu hisseden herkesin aklında ki düşünce ülkenin çöküşünün durdurulmasıydı. Bu nedenle ideolojik farklılık çok fazla göze batmıyordu. XIX. yy boyunca ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarının temelinde devletin çöküşünü durdurma düşüncesi yatmaktadır.¹³⁴ Açıkçası bir birileri ile uğraşacak ortamları yoktu. Aynı dönemde Osmanlı Dünyasında yaşanan bu olaylara ve çözüm arayışlarına paralel olarak Fransa, İngiltere ve Rusya’nın, Kuzey Afrika’dan başlayarak Kırım, Afganistan, Türkistan, Hindistan ve Asya kıtasının alt kısımları Müslümanlarına karşı girdiği işgallere karşı durmak amacıyla Müslümanların birleşmesi gerektiğini düşünen İttihad-ı İslamtarfatarları ortaya çıkmıştır.¹³⁵

XIX. yy’ın ortalarında itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun ve diğer İslam ülkelerinin Avrupa’nın işgaline girmesi, Balkanlarda ortaya çıkan bağımsızlık düşüncelerinin Avrupa ve Rusya tarafından destek görmesi; başta Genç Osmanlılar olmak üzere diğer İslam ülkelerindeki düşünür ve aksiyonerler İslam dünyasını Batıya karşı birleştirecek güç olarak İttihad-ı İslamı savunmuşlardır. 1870’lere geldiğinde, Özellikle II. Abdülhamit’in ciddi destekleri İttihad-ı İslamın Türkiye’de kökleşmesi sağlanmıştır. Bu oluşum Zamanla Müslümanlar arasında heyecan ve ümit meydana getiren bir oluşum oldu.¹³⁶ 1860’larda Osmanlı’da başlayarak filizlenen fikirler, 1870’lerde Muhammed Abduh, Seyit Ahmet Han, Namık Kemal’in fikirleri ile aynı noktada buluştu ve böylece dünyanın her yerindeki İttihad-ı İslam fikirleri birbirinin mütemmimi bir siyasi oluşum olmuştur.¹³⁷

¹³³ Mümtaz’er Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, 1994, s. 109.

¹³⁴ Ahmet Çiğdem, “Muhafazakârlık Üzerine”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, İstanbul, Güz 1997, s. 45.

¹³⁵ Azmi Özcan, **Pan İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere**, İstanbul 1992, s. 50.

¹³⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, Ankara 1988, s. 540.

¹³⁷ Türköne, **a.g.e.**, s. 108.

Sultan II. Abdülhamid meseleye sadece bir ittihad-ı İslam meselesi olarak bakmamış, ittihad-ı İslam'ı etkili bir siyasi araç olarak kullanılmıştır.¹³⁸ Aynı zamanda II. Abdülhamid padişah veya sultan ünvanı yerine Emirü'l Mü'min'in (Müslümanların Halifesi) unvanını kullanmıştır. Hilafetin Osmanlıya geçtiği Yavuz Selim döneminden (1517) sonra ilk defa bu kadar açık olarak Osmanlı halifeliği bu şekilde kullanmıştır.¹³⁹ Böylece İttihad-ı İslam siyaseti benimseyen II. Abdülhamit Müslümanların Hilafet makamı ve Osmanlı Devleti sancağı altında Avrupa ve Rusya emperyalizmine karşı korumaya çalışmıştır. İstanbul'u siyasi açıdan Müslümanların merkez haline getirmeye çalışan Halife, İstanbul'dan itibaren Hicaz ve Bağdat'a demir yolları döşemiştir.

Osmanlı toplumunun o dönem en önemli sivil ve sosyal toplum kuruluşu olan tarikatlar ile yakın irtibata geçen II. Abdülhamit, dünyanın en uzak yerlerinde bulunan Müslümanlara resmi veya gayr-i resmi temsilcilerde göndermiştir. Müslümanların da kendi değerleriyle kalkınabileceğini savunmuşlardır.¹⁴⁰ Bunu için ilk başta Eğitime ciddi yatırım yapmıştır. İlk kez Osmanlı coğrafyasında bu kadar fazla kız ve erkek liseleri açıldı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kemik kadrolar dahi bur okullardan yetişmiştir. Siyasal İslam Batı'ya karşı tepkili olduğu kadar geleneksel İslam düşüncesine karşıda tepki göstermiştir. Batı görmüş, mektepli, klasik medrese mezunu ulema dışında yeni bir aydın sınıfı yetişmiştir.¹⁴¹

İslamcılık düşüncesini fikren ve fiilen temsil eden İslam dünyasının değişik coğrafyalarından yüzlerce fikir adamı yetişmiştir. Özellikle XIX. ve XX. Yy.'daki bazı düşünürleri bilmekte fayda var. Mehmet Akif Ersoy, Bediüzzaman Said Nursi, Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Filibeli Ahmet Hilmi, Seyyid Ahmet Han, Said Halim Paşa, Seyyid Emir Ali, Mehmet Said Paşa, İsmail Fenni Ertuğrul, Celal Nuri, Mizancı Murad, Şemsettin Günaltay gibi isimler sıralanabilir.¹⁴²

¹³⁸ Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yay. İstanbul 1995, s. 25.

¹³⁹ Bayram Kodaman, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 12, İstanbul, 1989, s. 61.

¹⁴⁰ Mim Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri**, Ankara, 1991, s. 65.

¹⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, İstanbul, 1991, s. 327

¹⁴² Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "İslamcılık ve İttihad-ı İslam Düşüncesinin Doğuş Süreci ve Temel öğeleri",

Şüphesiz bu düşünürlerin hepsi aynı noktada birleşmiyorlardı, temel amaçları bir görünse de metotları farklıydı, bir kısmı yönetimi değiştirmek ve siyaseti kontrol etmekle neticeye ulaşmaya çalışırken diğer bir kısmı ise asrın şartlarına uygun bir eğitim metodu ve yeni bir toplum oluşturma yoluna gitmiştir. Mehmet Akif Ersoy bu konuyu Safahatında şöyle ifade ediyor: “Alınız garbın ilmini, alınız sanatını/ Veriniz hem de mesainize son süratini/ Doğrudan doğruya Kur’an’dan alıp ilhamı/ Asrın idrakine söyletmeyiz İslam’ı Bu dönemin önemli düşünürlerinden biride kendi ifadesi ile Mutlakîyet, Meşrutîyet ve Cumhuriyet dönemlerinin üçünü de yaşamış olan Said Nursi’dir. Said Nursi; “Azametli bahtsız bir kıtanın, şanlı talihsiz bir devletin, değerli sahipsiz bir kavmin reçetesi İttihad-ı İslam’dır” demiştir. Aynı zamanda Doğu’da üniversite kurulmasını istemiş bunun için II. Abdülhamid ile görüşmeye çalışmıştır.¹⁴³ Çünkü Said Nursi’ye göre “Temel gaye ittihad ve dayanışma olduğuna göre ittihad cehaletle olmaz” demiştir.¹⁴⁴

Batının dünyaya sunduğu çağdaş kavramlara alternatif sunan siyasal İslamcıların söylemlerinden hareketle temel kavramlarını anlayabiliyoruz.¹⁴⁵ Toplumu ikna adına Meşveret ve şura, Batı’ya ve ırkçılığa mesafeli duruş, Şeriata uygun örfi hukukun savunulması ve modern eğitimle Müslümanların ıslah edilmesidir. Kısaca: Demokrasi yerine meşveret, parlamento yerine şura, halk egemenliği ve biat.¹⁴⁶ Osmanlı coğrafyası merkez olmak üzere İslam dünyasının kurtuluş reçetesi olarak sunulan İslamcılık ve İttihad-ı İslam, II. Abdülhamid’den sonra kısmen sahipsiz kalmış ve zamanla zayıflamıştır. 1909 yılında Sultan II. Abdülhamid’i tahtan indiren, İttihat ve Terakki birçok meselede olduğu gibi, İttihad-ı İslam siyasetini de rafa kaldırmış, daha çok Türkçülüğü yerleştirmeye çalışmışlardır. Böylece II. Abdülhamit zamanında devlet politikası olan İslamcılık İttihat Terakkinin iktidara gelmesiyle kırılma yaşamış ve muhalefet konumuna düşmüştür. İslam dünyasının da kurulan bütün yeni rejimlerde siyasal İslamcılar bu dışlanma kaderi ve

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSavilar&Goster=Yazi&YaziNo=1018>
(Erişim Tarihi: 8 Nisan 2015)

¹⁴³ Bediüzzaman Said Nursi, **Emirdağ Lahikası**, İstanbul, 2008, s. 829.

¹⁴⁴ Bediüzzaman Said Nursi, **İttihad-ı İslam** (Derleme), İstanbul 1980, s. 12-13.

¹⁴⁵ Abdünnasır Yiner, “Meşrutiyetten Cumhuriyete İslamcılık Düşüncesi”, **Köprü Dergisi**, Yaz-Güz 1997, s. 59-60.

¹⁴⁶ Türköne, **a.g.e**, s. 71.

kederini yaşayacak ve ciddi bir kırılma olacaktır.¹⁴⁷ 1908 devriminden sonra, düzenin dışladığı dini elit yeni bir siyasal oluşum meydana getirmiş. Ulema, siyasi konjonktüre uygun bir manevra ile 1908 yılında çok partili yaşamda İttihad-ı Muhammedi fırkasını kurmuşlardır¹⁴⁸

İslamcılık ve İttihad-ı İslam devlet politikası olarak devam etseydi, yeterince yatırım yapılsaydı, somut neticeleri görülecekti. Nitekim İngiliz ve Fransız Devletleri nazarında Osmanlı Devleti'ne karşı sınırlayıcı bir rolü olduğu görülmüştür. Özellikle Hindistan coğrafyası Osmanlıdan (Halifeden) gelecek direktiflere açıktı. İngiliz istihbaratın hazırladığı raporlara göre, "Londra eğer Panislamizm'e karşı önlem almazsa Sultan II. Abdülhamid bu coğrafyalarda sürpriz sonuçlar elde edecektir."¹⁴⁹

Kurtuluş savaşının bitmesi ve Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türk siyasetinin alternatifsiz, muhalefetsiz bir siyasete sahne olacağı, kısa sürede yaşanan hadiseler teyit etmiştir. Yeni Cumhuriyet karakterinde bariz olarak Batıcılık ve Türkçülük akımını kendisine rehber edineceği ve İslamcılığa tamamen kapalı olacağının sinyallerini vermiştir. Yeni düzen kısa sürede İslamcılığı yeni rejimin ötekisi yapmakla kalmamış, İslam'ı yeniden tanımlamaya karar vermiştir.¹⁵⁰ Bu süreçte İttihat Terakkiden sonra ikinci şoku yaşayan İslamcılar tekrar bir değişim ve bölünme yaşamıştır. Bu değişim sosyal ve siyasal İslam olarak ta adlandırılabilir.¹⁵¹ Bu iki ekol farklı metotlarla Türkiye'de hayatini devam ettirmiştir. Birinci ekol (sosyal İslam) asıl meselenin eğitim yolu ile toplumun yeniden fert fert ihya edilmesi olduğunu iddia etmiş ve bu doğrultuda bütün imkân ve enerjinin insan yetiştirmeye seferber etmiştir, siyaset uğraşmayı ve siyasiler ile mücadeleyi mücadele etmeyi terk etmiştir. Bu akıma sivil İslam da diyebiliriz.¹⁵² İkincisi ise daha sonra Milli Görüş

¹⁴⁷ Ali Bulaç, **İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce** C. 6, İletişim, 2005, s. 55.

¹⁴⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler** C. 1, 1988, s. 192.

¹⁴⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁵⁰ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 1981, s. 86.

¹⁵¹ Üçüncü ekol diyebileceğimiz arada kalanlar ise daha çok yeni rejimin memuru olmayı kimse ile çatışmamayı tercih edenlerdir. Bunlara göre bu yolun geri dönüşü yok ne kurtarırsak kardır.(Elmalılı Hamdi Yazır gibi zatlar)

¹⁵² İlk zamanlar bu ekolü tercih eden bazı isimler; Bediüzzaman Said Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan vd Ali Bulaç'ın tabiri ile bu akım bu gün sivil İslam'dır ve bu günkü en önemli temsilcisi Fetullah Gülerdir.(Bulaç, Göçün ve Kentin Siyaseti, 2009, s. 187.)

olarak Türk siyaset hayatında uzun yıllar aktör olacak olan anlayıştır. Bu anlayışa göre toplumun yeniden inşası siyaset ile olması gerekiyor. İktidar olunca toplumu külli olarak yeniden şekillendirilecek ve tekrar eski Osmanlıyı ihya edilecektir.¹⁵³ Bu iki ekol misyonları farklıydı ve aslında fitri bir iş bölümü yapmış gibi çalışacak iken daha sonra rakip hale gelmişlerdir.

Kontrollü olarak yapılan devrimlerin laiklik ayağı 1924 tarihinde hilafetin kaldırılması ile başladı. Eğitim ve hukuk alanlarında sürdürülmüş, Diyanet İşleri Riyaseti ve Vakıflar Umum Müdürlüğü kurularak din devlet denetimi altında alınmıştır. Daha sonra sırası ile 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat yasası, tarikatların faaliyetlerinin yasaklanması, 1928’de İslamiyet’in resmi din olmaktan çıkarılması, 1938’de dine ve mezhebe dayalı dernek ya da siyasal partilerin kurulmasını yasaklayan kanun çıkarıldı. Son olarak Ezanın Arapçadan Türkçe okutturulmaya başlanması ile artık iş son noktaya ulaşmıştır.

Bu süreçte İslamcılar boş durmuyor kendine hayat alanı açmaya çalışıyordu. İslamcılık siyasi bir model olarak programında sunulmasa da, dönemin tek alternatifsiz siyasi hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştur. Bu parti Kasım 1924 tarihinden Haziran 1925 tarihine kadar yedi ay faaliyet gösterebilmiştir. İslamcı muhaliflerin bu partide bulunması, partiyi İslamcı kitlenin partiyi sahiplenmesini sağlamıştır. Şeyh Said olayı bahane edilerek, TCF Takrir-i Sükûn kanunundan sonra icra vekilleri heyeti kararı ile kapatılmıştır.¹⁵⁴

Daha sonra kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının üç aylık ömründe 1930 yılının Kasım ayında kendini feshetmesi, alternatifsiz siyasete örnek teşkil olmuştur. Bu tarihten itibaren, Türkiye’de Uzun süre tek parti döneminde siyaset yapamayan İslamcılar sürekli bir gizli muhalefet olarak devam ettirmişlerdir. Bu partiler direkt İslamcı parti olarak isimlendirmek zordur. O dönemde başka alternatif olamaması ve İslamcılarının u patilerde olmasından dolayı bu partiler sıralandı. Menderes hükümetleri liberal olmasına karşın, ilk zamanlar İslamcılarının sığınağı olmuştur.

¹⁵³ Ali Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, İstanbul 2009, s. 189.

¹⁵⁴ Efe Can İnceoğlu, “Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı**, Ankara, 2009 s. 30.

İslam'ın araç sallaştırma pratiği öncelikle DP popülizminde ortaya çıkmıştır. CHP ye karşı İslam'ı çok sık kullanmıştır, daha sonra aynı siyaseti AP'de uygulamıştır.¹⁵⁵ Aynı dönemde hükümetin dine ılıman yaklaşması, Milli Kalkınma partisi, İslam'ı koruma Partisi, Köylü Millet Partisi gibi İslam'ı ön plana çıkaran birçok parti kurulmuştur. Fakat Türkiye'de politik düşünce olarak İslamcılığı benimseyip açıkça dillendiren hareket **Milli Görüş geleneği** olmuştur.¹⁵⁶

1970'lere kadar din adına siyaset yapmak mümkün olmadı o zamanda bu iş çok sancılı başladı. Bu tarihlerde Türkiye'de tek parça görünen İslami kesim arasında ciddi tartışmalar başlamıştır. Bir kesime göre din adına siyaset olmaz, siyaset ile İslamiyet arasında olumlu bir ilişki yoktur, ancak normal siyaset yürüten ehven olan kişilere oy verilebilir tartışmalarını gölgesinde MSP bütün dini argümanları kullanarak siyaset sahnesine girmiş oldu. Bu tartışmalar İslami kesim arasında bir ayrışmaya neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan bölünme aslında cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan *siyasi* ve *sosyal* İslam ayrımının siyasete direkt yansması idi, bunun izleri günümüze kadar takip edilebilir.¹⁵⁷ Milli Nizam Partisi, Necmettin Erbakan'ın liderliğinde 1970 yılında kuruldu. 1969 seçiminde Konya'dan bağımsız aday olan Erbakan'ın seçilmesinde, İskender Paşa dergâhı vd cemaatler ciddi maddi manevi destek olmuştur.

Parti hızlı şekilde ülke genelinde teşkilatlandı. Anadolu'da bulunan dinsel örgütlenmelerle bağı bulunan partinin örgütlenmesi kolay olmuştur.¹⁵⁸ Bu hızlı büyümenin bir nedeni ise yıllarca baskı altında yaşamış, inançları, kişilikleri, kimlikleri horlanmış, cahil bırakılmış insanların bu hareketi bir kurtarıcı olarak görmesidir.¹⁵⁹ Milli Görüş'ün kuruluş aşamasında ki siyasi söylemini,¹⁶⁰ iki ana konu

¹⁵⁵ Dinin siyasete alet edilmesi, İslamcı olmadığını, liberal veya muhafazakâr olduğunu ısrarla vurgulamalarına rağmen, oy toplamak için dini argümanları sıkça kullanan diğer bir parti AKP'dir.

¹⁵⁶ Doğan Duman, "Çok Partili Dönemde İslamcılık", **Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü**, İzmir 1996 s. 137.

¹⁵⁷ AKP ile bazı cemaatler arasında bu gün yaşanan krizin arka planında bu düşünce olduğu söylenebilir. Cemaatleri ancak kendisini oy vermek ve kendi icraatlarına cevaz vermek şartı ile benimsemiş, aksi takdirde Müslüman bile görmediğini açıkça ifade etmişlerdir. Erbakan'ın meşhur sözü "Bize Oy vermeyenler Patates Dinindendir" demesi gibi.

¹⁵⁸ Ruşen Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, İstanbul 1994, s. 21.

¹⁵⁹ Bulaç, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, s. 261.

oluşturmaktadır; bunlar manevi kalkınma ve maddi kalkınma. Bu program sonraki yıllarda Milli Görüş çizgisindeki partilerin genel siyasi çerçevesini oluşturmuştur.¹⁶¹ Sırası ile kurulan Milli Görüş partileri, MNP, MSP, RP, FP, SP. Ne kadar kendisini Milli Görüş partisi görmese de son olarak AKP kurulmuştur.

Milli Görüş Özal'ın iktidar başarısı ile ciddi bir ufuk yakalamış ve söylemlerinde değişime gitmiştir. ANAP'ın Bütün başarıların darbeci askerlerin gölgesinde gerçekleşebilmesi de Milli Görüşçülere ilmi siyasetin önemini bir kez daha ortaya koyuyordu. Artık Erbakan ve arkadaşları devlet ile karşı karşıya gelmeyecek, halka ihtiyacı olan vaatlerde bulunacak ve sistem ile bütünleşmeye eklemlenmeye çalışacaktır.¹⁶² İslâm dünyasının birçok bölgesinde İslâmî siyasetin radikal bir şekilde başlamasına rağmen, iktidara geçmeleri sonunda piyasa güdümlü kısmen demokratik hatta kimi zaman Batı yanlısı bir çizgiye kaydıkları görülür. İktidarı tamamen ele geçirdiğini anladığında ise tekrar eski fikirleri devreye girer.¹⁶³ AKP tecrübesiyle sonuçlanan Siyasal İslam'ın vardığı noktayı ise İslamcılığın son evrimi olarak tanımlayabiliriz.¹⁶⁴ İsteddiği hedefe ideolojisini bina ettiği söyleme kavuştuğuna göre Türkiye'de bu ideolojinin sonu yaklaşmış demektir.¹⁶⁵

Milli Görüş Hareketinin yükselişinin arkasında, iki önemli yaklaşımı vardır. Birincisi özellikle 1990 sonrası kazandığı belediyeler vasıtasıyla şehir yoksullarını, gecekondu kesimlerini, sosyal güvenliği olmayan yeni göçmenleri kucaklayan “adil ekonomik düzen” yaklaşımıdır.¹⁶⁶ Saydığımız kesimlere yönelik yiyecek, giyecek, yakacak, sağlık, eğitim yardımları yapılması vesilesi ile Milli Görüş bu kesimlerle somut bağlar kurmayı başarmıştır. İkincisi etkin belediyeçilik hizmetleri insanların

¹⁶⁰ MNP'nin programı, sonraki yıllarda siyasal İslamcılığın söyleminde ve hedeflerinde, önceliklerin değişimini göstermesi bakımından önemli bilgiler vermektedir.

¹⁶¹ Birinci Ekol Milli Görüşçü partilerin Tüzüğünde Genel Olarak; Kalkınma, Milli Menfaat, Medeniyet, Şanlı Tarih, Yabancı Kültür istilası vb. kavramlar kullanılırken İkinci Nesil partiler ise; Ekonomi, Küreselleşme, İnsan hakları, AB, Özelleştirme, Yabancı sermaye vb. Aslında birinci nesil İslamcıların kullandığı kavramların zıttı kavramlar kullanılmıştır.

¹⁶² Cihan Tuğal, **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, (Çev., Ferit Burak Aydar) İstanbul 2010, s. 106.

¹⁶³ Tuğal, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁶⁴ Tuğal, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁶⁵ Mümtazer Türköne, “İslamcılıktan geriye kalan”, http://www.zaman.com.tr/mumtazer-turkone/islamcilik-tan-geriye-kalan_2092031.html (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

¹⁶⁶ Necmettin Erbakan, **Adil Ekonomik Düzen**, Ankara 1991 s. 6.

hayatını önemli ölçüde iyileştirmiştir. İlk zamanlar kentsel rantın (daha sonra eşitsiz bir biçimde de olsa) daha geniş kesimlerle paylaşılmasıyla partiye olan destek hızlı bir biçimde büyümüştür.¹⁶⁷

Türkiye’de Milli görüşün ve cemaatlerin tabanını hızlı bir biçimde genişletmesinin bir diğer nedeni ise 1980 askeri müdahalesinin, milliyetçiliği ve kabul edilebilir bir İslam anlayışını kabul etmesidir. (Türk İslam sentezi) Devlet bu iki kesimin önünü açarak, toplumu 1980 öncesinin şehir yoksullarını saflarına katan sosyalist-komünist etkilere ve İran Devrimi’nin yol açabileceği radikal İslam’a karşı korumak istemiştir. Dolayısıyla bir yandan sola darbe vurulmuş, öbür yandan Kemalizm ile İslami kesim uzlaştırılarak statükonun korunması sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁶⁸

Türkiye’deki Siyasal İslam tarihi boyunca dış dünyaya açık bir yapı olmuştur. Bu vesile ile Türkiye’deki siyasal İslam’ı etkileyen dış faktörlere değinmekte fayda var. Bunlar Mısır merkezli Müslüman Kardeşler, 1979 İran İslam devrimi ve Afgan Mücahit hareketidir. Müslüman Kardeşler hareketi 20.yy da Ortadoğu’daki Sünni halka en çok tesir eden oluşumlardan biridir. Hasan el Benna’nın 1928’de kurduğu Müslüman Kardeşler hareketi kısa sürede halk nezdinde taraftarını arttırmış, Seyyid Kutup ile beraber söylemlerini entelektüel seviyeye taşınmıştır.¹⁶⁹ Bu hareket Söylemleri ile Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde derin tesirler meydana getirmiştir.

İslamcılara göre Yaklaşık 150 yıldır pasif olan İslam dünyası, İran devrimiyle XX. Yy. da yeniden tarih sahnesine çıkmıştır. Bir manada Müslümanlar kendilerine olan güvenlerini tazelemişlerdir. İran devrimi Türkiye’deki İslamcıların “devrim” kavramına bakışını değiştirmiştir. Hatta bu devrim bütün İslamcı dünya için adeta bir zafer olmuş, hayalini kurdukları fikirlerin bir ülkede tecessüm etmesi herkeste bir ilgi uyandırmıştı.¹⁷⁰ İran bunun farkına varmış ve bu fırsatı iyi değerlendirmişti, zaten

¹⁶⁷ Mustafa Bölükbaşı, Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2012, C. 1, S. 2, s. 169.

¹⁶⁸ Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 170.

¹⁶⁹ Yasin Aktay, “Türkiye’de İslam ve Siyasetin İlişğine Dair Bir Soy Kütüğü Denemesi”, **Değişen Ortadoğu’da Kültür ve Siyaset Seçilmiş Tebliğler**, Ankara 2012, s. 121.

¹⁷⁰ Zeytun Refref, **İran’a Nasıl Bakmalı**, Ankara 1986, s. 39.

dış siyasetinin en önemli hedeflerinden biri devrim ihracıydı. İran 1983 kadar ülke içindeki krizlerle uğraştı ve tabiri caizse İslamcı kesim Şaha karşı bütün kesimler ile beraber gerçekleştirdikleri ‘devrimi çaldıktan’ Sonra da devrim ihraç etmeye başladılar. Özellikle kurulan İrşat Bakanlığını misyonu buydu. İran devrim fikrini yayacağı öncelikli yerler arasında Türkiye’yi de görmüştür. Birçok ülkede Şii ve alevi kesime yönelen İran, Türkiye’de Caferi ve Alevilerden ziyade, Türkiye’deki İslamcı kesim üzerine yoğunlaştı. Yapılan çeviriler¹⁷¹ ile İran Türkiye’deki genç İslami kesime ulaşmaya çalıştı. Çok sayıda kitap Türkçeye çevrildi, birçok dergi çıkmaya başladı. Çeviriler sayesinde Türkiyeli İslamcılar devrimin teorik ve pratik önderlerini tanıma imkanı bulmuşlardır Türkiye ise İran’ın bu faaliyetlerine karşı Türk İslam sentezi ile bloklama yaparak, yayılmasını engellemeye çalıştı.¹⁷² 1980’lerde lise ve üniversite çağındaki bazı nesillerin İran’dan etkilendiği ve Konsolosluklar vasıtası ile İran gezileri yapıldığı ve bu ilgi ve irtibatın halen devam etmekte olduğu bilinmektedir. Hatta 1980’lerde yaşanan başörtüsü problemine destek olan İran ciddi sempati toplamaya başladı.¹⁷³ Zaten öncesinde bir alt yapı oluşturulmuştu. Humeyni’nin 1980 öncesi Türkiye’ye gelmesi Ankara ve Bursa’da misafir olması ve ciddi bir propaganda ile çok *sempatik ve veli* bir zat imajı¹⁷⁴ devrimden sonra Türkiye’de bir sempati ve kabullenmeyi kolaylaştırmıştı.

SSCB 1979da Afganistan’ı işgal edince, Afganistan’da Afgan Mücahit hareketi ortaya çıktı. Bu hareket Türkiye İslamcılığını etkilemiştir. Gülbeddin Hikmetiyari ve Burhaneddin Rabbani Türkiye’de ve dünyada tanınan insanlar oldular. Zamanla Dünyada İslami bir duyarlılık ve tepki hareketinin temsilcileri olarak

¹⁷¹ Ali Şeriatî’nin eserlerinin yanı sıra Murtaza Mutahhari, M.Hüseyin Beheştî, Mustafa Çamran, Allame Tabatabai gibi alim/mütefekkir şahsiyetlerin eserleri Türkçeye tercüme edilmiştir.

¹⁷² Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 170.

¹⁷³ Hikmet Erdoğan, **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar’ın Yumruğuna İran**, İstanbul, 2008, s. 575.

¹⁷⁴ İmam Bursa’daki günlerinde evine yakın bir yerde olan Ulu Camii’ne gider burada ibadetlerini eder halkla bir araya gelirdi. İmam bir Cuma günü cemaatin ısrarıyla Ulu Camii’nde Cuma hutbesine çıktı verdiği hutbe halkta büyük beğeni topladı. Bursalılar İmam Humeyni çok sevmişti evini sürekli ziyaret ederler burada İmam’ın verdiği sohbetlerden faydalanırlardı. http://www.zeynebiye.com/imam-humeyni%E2%80%99nin-turkiye%E2%80%99deki-surgun-gunleri-%28foto%29_d84352.html (Erişim Tarihi: 25.05.2015)

konumlandırıldılar.¹⁷⁵ O tarihlerde Türkiye’de Afgan Mücahit hareketini anlatan kitap ve dergiler yayınlandı. Hareketin Sünni olması Türkiye’den çok sayıda savaşçının Mücahit Hareketine katılmasına vesile oldu. Dolayısı ile Müslüman Kardeşler, İran devrimi ve Afgan Mücahit hareketi Türkiye’deki İslamcı harekete ciddi tesir eden önemli hareketler olmuştur. Bu hareketlerin Türkiye’deki siyasi söylemi ise en fazla Milli Görüş hareketinde kendisine yer bulmuştur. Fakat adı üzerinde Milli görüş her şeye rağmen milli kalmıştır, sentez yaparak bu coğrafyaya uygun bir tarz ortaya koymuştur. Çünkü Türkiye İslamcılığının dünyanın sair yerlerindeki İslamcılık ve İslami hareketlerden bariz bir farkı vardır. Diğer İslami hareketler işgalci güçler karşısında konuşlanmış ve cihat çağrısı ile ortaya çıkmış savaşçı bir anlayışa sahiptir. Türkiye İslamcılığı ise kendi devletinde dışlanmış olmanın verdiği tepkiyle, merkeze yürüme ve devleti ele geçirme refleksi ile hareket etmiştir. Bunu meşru siyaset ile yapmaya karar vermiş ve fırsat doğunca kurdukları siyasi partiler ile bunu yapmışlardır.

28 Şubat süreci ve İslamcı siyasetin yeni evresi olarak tanımlanabilir. Kısaca Osmanlıdan başlayarak bu güne kadar İslamcılığın seyrini dönüşümünü ve diğer akımlar ile etkileşimini takip etmeye çalıştık. Geline nokta yüz yıldan fazla bir mücadele ve emek ve fikir sancısı var. Batı karşıtı, rejimle sorunlu ve farklı bir siyasi, ekonomik ve toplumsal projeleri olduğunu iddia eden İslamcılarının en büyük kırılma noktalarından biri 28 Şubat süreci olmuştur. Günümüz Türkiye sosyolojisi ve siyasetini anlamak için bu dönemi anlamakta fayda var. Cumhuriyet’e geçtikten sonra, muhafazakâr karakteri, tarihsel gelişimi ve birikimi taşıyan aktörlerin tasfiyesinden sonra, siyasal İslam anlayışının en radikal değişimi ve yeni bir siyasal İslamcı neslin doğuşunda en büyük etki 28 Şubat süreci olmuştur. Hatta Refah Partisinden sonra kurulan Fazilet Partisi bile yeterli görülmeyp kapatılmasına göz yumulmuş¹⁷⁶ ve liberal batılı referanslar ile bir parti kurulmaya çalışılmıştır. Daha

¹⁷⁵ Seyyid Şabbir Hüseyin, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, (Çev. İsmail Bosnalı, Abdullah Arslan), İstanbul 1982, s. 22.

¹⁷⁶ <http://t24.com.tr/haber/kamalak-fazilet-partisini-ak-partiyi-kuranlar-kapattirdi,298697> (Erişim Tarihi: 25.05.2015)

önce 1900’larda yeni zemin dergisinde çekirdeği oluşan bir kadronun bu oluşumu tetiklediği söyleniyor.¹⁷⁷

Bu gün *İslam* ile *İslamcılığın* aynı olmadığı görüşü istisnai söylem değil hâkim düşünce haline gelmiştir. Literatüre vakıf otoritelerin mutabık olduğu görüşe göre İslamcılık İslam’ın siyasi bir araç olarak kullanılarak iktidar devşirmeye çalışan bir harekettir.¹⁷⁸ İslam bir dindir ve hayatı ve toplumu bir bütün olarak ele alır, sağlıklı insani ilişkileri ve toplumsal adaleti vurgular, kimseyi dışlamaz. İslamcılık ise siyasi bir ideolojidir oy kapma ve rekabet vardır. Bu manada aslında İslamcılık diye bir yolla din adına siyaset yapmak mümkün değildir. İktidara gelmek için bütün İslami argümanları kullanan bu akımların iktidar olması İslamcılığın bitişi olarak yorumlanmıştır. Çünkü iktidar olmak için ciddi bir karşı taraf ve düşman algısı oluşturmaya rağmen iktidar olduktan sonara ne yapacağını tam izah edememişlerdir.¹⁷⁹ Nitekim zamanın hızlı İslamcıları devleti tağut gören ve bu düzende siyaset yapılmaması gerektiğini savunan, İslam gibi temiz bir dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini dile getirenler bu gün AKP saflarında İslam ile siyaseti iç içe geçirmiş durumdalar.¹⁸⁰ Oliver Roy ise Siyasal İslam’ın iktidara gelebileceğini, ancak iktidara gelse de adetlerden ve hukuktan başka hiçbir şeyi değiştiremeyeceğini, sonucun kesin bir başarısızlık olacağını düşünüyor. Neden bu başarısızlık: Bu sorunun en başta gelen yanıtı, siyasal İslam’ın, karşı çıkarak kendini var ettiği modernizmin kötü bir kopyası olmasında yatıyor.¹⁸¹

C. Ak Parti’yi Doğuran Siyasi ve İdeolojik Etkenler

2001’in Ağustos ayında kurulan AKP, 15 ay sonra girdiği Kasım 2002 genel seçimlerinde %34,4 (365 milletvekili) gibi beklenmedik yüksek bir oy oranı ile birinci parti olarak meclise girmiştir. Bu seçimde Erbakan’ın SP’si ise %2,5 civarında oy almıştır. AKP kısa sürede Türk siyasi hayatın en önemli aktörlerinden

¹⁷⁷ http://www.dha.com.tr/yeni-zemin-kardesliginden-bugunlere_165896.html (Erişim Tarihi: 25.05.2015)

¹⁷⁸ Mümtazer Türköne, *Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık*, İstanbul 2012, s. 210.

¹⁷⁹ Türköne, *Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık*, s. 110.

¹⁸⁰ Mehmet Metiner, *Cennet Düşü, İdeolojik Devletten Demokratik Devlete*, İstanbul 2014, s. 184

¹⁸¹ Oliver Roy, *Siyasal İslam’ın İflası*, İstanbul, Metis Yay., 2004, s. 79

biri oldu. Bu süreçte hem AKP'nin içinden çıktığı Milli Görüş, hem de Türkiye derin bir kriz içindeydi. Milli Görüş hükümetinin yaşadığı kriz AKP'yi ortaya çıkarırken, ülkenin yaşadığı bu kriz yeni partinin tek başına iktidar olmasının yolunu açmıştır.

AKP'nin çok hızlı yükselmesinin birçok etkeni olmakla beraber iki etkeni özellikle vurgulamak lazım; birincisi yaşanan ekonomik kriz, ikincisi 28 Şubat post modern darbesinin toplum üzerinde oluşturduğu ağır baskı ortamı. Bu ağır ekonomik baskı ve özgürlüklerin kısıtlanması halkı ciddi bir arayışa itmiştir. Alternatif olarak halka sunulan AKP, iç ve dış politikadaki problemleri çözme vaadiyle iktidara yürümüştür.¹⁸² Bu krizler AKP yönetiminin, kendilerini ifade edebilecekleri bir zemin haline getirildi. İç kamuoyunda ciddi kredi elde eden AKP, uluslararası kamuoyunu kazanmak adına, küresel pazara uyum sağlamak için elinden geleni yapacağını sık sık ifade etmiştir.

Bu aşamada AKP'nin kurulmasında ve iktidar olmasında iç mutabakat olduğu gibi bir dış mutabakatında oluştuğuna şahit oluyoruz. AKP kurmayları, politikasını merkez sağ çizgi çerçevesinde 'muhafazakâr demokrasi' söylemiyle tanımlamışlar ve İslami hareketten ayrıldıklarını belirtmişlerdir.¹⁸³ AKP'nin 2002 seçimleri için yayınladığı beyanname bunun açık ifadesidir. Beyannamenin ana hatları; Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği, liberal ekonomi-politik perspektif, çoğulcu ve katılımcı yönetim ilkeleriyle belirlenmiştir.¹⁸⁴

AKP kısaca Bireysel hak ve özgürlükleri, Sosyal adalet ve ekonomik refahı birlikte sağlayacağı sözünü verdi. Bunlar ise zaten ekonomik krizden ve baskıdan bunalmış Türk toplumunun asıl duymak istediği şeylerdir. Aslında AKP, Milli görüş geleneğinin, orta sınıfın, göç sonucu kentlerde oluşan varoşların, dindar kesimin ve özgürlük isteyen liberallerin ve eriyen merkez sağ seçmenin bir koalisyonu şeklinde iktidara gelmiş oldu. Bunu ne kadar ve ne zamana kadar temsil ettiği ve bu

¹⁸² Yaşar Taşkın Koç, "Adalet Ve Kalkınma Partisi (AKP)" *Seta Analiz*, S. 41, Mayıs 2011, s. 1.

¹⁸³ Serdar Şen, *AKP Milli Görüşçümü*, İstanbul, 2004. s. 10.

¹⁸⁴ Adalet ve Kalkınma Partisi 3 Kasım 2002 Seçim Beyanname <https://www.tbmm.gov.tr>

kesimlerin haklarını merkez kaç kuvvetlere karşı ne kadar savunduğu araştırılmaya değer bir konudur.¹⁸⁵

AKP Türk siyaset sahnesine yepyeni bir kimlik ile çıkıyordu; Muhafazakârlık Muhafazakârlığın Siyasi tarihimizde henüz üzerinde pek durulmamış kritiği net yapılmamıştır. Batı dünyasında felsefi ve siyasi arka planı derinlerde olan bu kavram ile tanışmış olduk. Tabiri diğer ile AKP önde gelenleri Milli Görüş geleneğinin ana damarı olan İslamcılığı bir kenara bırakarak bu kavrama sarılmışlardır. Bu vesile ile Uluslararası güçlerin onayını almaya çalışmakla birlikte Türkiye’deki merkez güçlerin nezdinde ciddi yıpranmış ve dışlanmış İslamcılık kavramını meşru bir kavram ile değiştirmek mecburiyeti olarak algılanabilir. AKP’nin bu uygulamasını bir benzetme ile özetlersek; anne ve babasının kendisine verdiği isim beğenmeyip mahkemeye başvurarak o ismi değiştirmesi olarak algılanabilir.¹⁸⁶ Diğer İslamcılar tarafından eleştirilen bu tavır, AKP’yi tek başına iktidara taşıyan faktörlerden biri ‘Radikal İslamcı’ çizgiden kendini ayırttığını ilan edip gömlek değiştirmesi ve daha ılımlı bir muhafazakâr demokrat söylemi benimsemesi oldu.¹⁸⁷

28 Şubat sürecinden sonra AKP kadroları daha kapsayıcı ve modern bir dil kullanarak hem meşruiyetini güçlendirmiş ve gerek iç ittifaklar gerekse de dış ittifaklar geliştirmeyi başarmıştır.¹⁸⁸ Dolayısıyla AKP İslami referans yerine batılı-modern bir referans kullanmaktadır. Çünkü şu tecrübe ile sabit idi İslamcılar ancak kendilerini demokratikleşme ile ifade edebilmişlerdir.¹⁸⁹ Fakat bu grup Erbakan’ın “eski ekol İslamcılığına” görünürde saygı duymakta bütün birikim ve kadrolarından istifade etmekte fakat açık bir biçimde milli görüşten gözükmemeye gayret etmektedir.¹⁹⁰ Fakat muhafazakârlığa referans ararken, Necip Fazıl, Nurettin Topçu, Mehmet Akif, Sezai Karakoç, vb. bütün İslamcı ideologlar sayılmaktan geri

¹⁸⁵ Ali Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**(Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasi’ye AKP), İstanbul 2010, s. 12.

¹⁸⁶ Bulaç, **Göçün ve Kentin iktidarı**, s. 17-18.

¹⁸⁷ Yalçın Akdoğan, **AKP ve Muhafazakâr Demokrasi**, İstanbul 2004, s. 16.

¹⁸⁸ 2005 yılında Avrupa Halk Partisi içinde (*European People’s Party*) gözlemci statüsünü kazanmıştı (H/ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 28.11.2010).

¹⁸⁹ Christos, Teazıs, **İkincilerin Cumhuriyeti; AKP**, İstanbul, 2010, s.188

¹⁹⁰ 2015 genel seçimlerinde Cumhurbaşkanıya yakın olan Milli İrade Platformu Milli Görüşü içine aldıklarını ve asıl milli görüşün temsilcileri olduklarını, gazete ilanları ile ilan edinceye kadar.<https://www.google.com.tr/search?q=milli+irade+platformu+mill>

durulmamıştır.¹⁹¹ Kimlik bunalımı yaşayan AKP, belli bir süre hem batı hem İslamcılık, aslında iktidar için gerekli bütün argüman ve söylemler belli bir dozda kullanılmıştır.

Milli Görüş Hareketi'nin zirve yaptığı RP döneminde bile oy oranının en fazla % 20 civarında olduğu hatırlanırsa, alınan oy oranlarının sadece bir kesimden alınmadığı anlaşılır. AKP'nin bu başarısının altında yatan bir diğer saik ise sağ seçmenin büyük çoğunluğuna hitap edebilmesi ve bir kitle partisi olabilme çabasıdır. Özellikle 1990'larında sonunda merkez sağ partilerin erimesi de AKP'yi alternatifsiz bir noktaya taşımıştır.¹⁹²

Bunun yanı sıra bölgesel düzene katkı sağlayabileceğinin mesajını vermiştir. Aynı zamanda hızla radikalleşen ve düzensizliğe doğru giden Ortadoğu'nun ılımlı bir örneğe ihtiyacını karşılayabileceğini ima etmiştir. Türkiye bu manada çok iyi bir model olabilirdi.¹⁹³ AB de ABD gibi 11 Eylül 2001'de yaşanan olaydan sonra Dış politikasını yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. AKP'nin iktidara geliş sürecine Irak Savaşı ve "Büyük Orta Doğu (BOP)" projesinin de etkileri olduğu da göz önüne alınması gereken etkenlerdir.¹⁹⁴ Bir diğer konu ise ABD piyasa ekonomisi ve özelleştirme istiyordu bunun uygulanması için zemin oluşturacak herkes ile çalışabilirdi.¹⁹⁵

Uzun zamandır tartışılan bir konu ise, İslamcıların eli ile Ortadoğu'da demokratik düzenler tesis edilebilir mi? Buna örnek bir ülke, parti, hükümet gösterilmeye çalışılıyor. Bütün bunlardan sonra birçok bilim adamı ve İslam âliminin birleştiği nokta İslam ile demokrasi bağdaşabilir hatta din demokrasinin güvencesi olabilir. Ama İslamcılık ile demokrasi bağdaşamaz, çünkü İran devrimi ve sair İslam ülkelerindeki din adına seçimle de başa gelmiş olsa liderlerin kurduğu rejimler bir

¹⁹¹ Akdoğan, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁹² Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 179.

¹⁹³ Melis Tuncay, "AKP Dönemi Türk Dış Politikası(Süreklilikler ve Değişiklikler)", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi Anabilim Dalı**, Muğla 2011, s. 84.

¹⁹⁴ İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", **Mülkiye Dergisi**, 2009, C. 30, s. 252.

¹⁹⁵ Teazis, **a.g.e.**, s.185

süre sonra insan hakları noktasında çok farklı uygulamalara geçmişlerdir. Sandık ile gelen kişiler sandık ile gitmeyi kabullenememiş ve kriz doğurmuşlardır¹⁹⁶ önümüzdeki süreçte aynı kaderi AKP’de yaşayacak mı bunu zaman gösterecek, fakat reflekslere ve söylemlere baktığınız zaman aynı problem ile AKP de karşı karşıya kalacak gibi görünüyor. İlk zamanlar söylemleri ve icraatları ile olumlu bir imaj çizen AKP’ye bakış olumluydu. Fakat 2011 seçimlerinden sonra bu imaj zamanla zedelenmeye başladı.

Ulusal, bölgesel ve uluslararası arenada beklenti ve hedefler ile yola çıkan AKP ilk iki dönem bu hedeflere hızla ulaşmaya başlamıştı ve saydığımız arenalarda kredisi ve notu yükseliyordu. Bununla beraber oyları da yükseliyordu. Sosyal demokrat, muhafazakâr, milliyetçi ve dindar birçok kesim kitlesel olarak AKP’nin yanında saf tuttu. Açılım süreci ile Kürtleri de yanına alan Parti kısa sürece Türkiye’nin ve Bölgenin en önemli aktörlerinden biri oldu. Ciddi destek müthiş reklam ve algı ile içte ve dışta görünürde çok büyük hamleler yapıldı. Fakat bütün bunların eksik bir tarafı vardı bunların kalıcı olması için gerekli Anayasa ve sistem değişikliği yapılamıyordu. Bunun önünde birçok engel vardı fakat bir engelde AKP’nin kendisi idi. Çünkü bu değişim saydığımız bütün paydaşların katılımı ile olması gerekiyordu, bu birliktelik sağlanamayınca köklü değişim sürekli ertelenmiştir. Zaten sağlam dayanaklara bağlanmayan birçok kazanım hızla kaybedilmeye başlanmıştır.

Peki, bölgesel güç, hatta küresel güç olmaya doğru ilerleyen bir Türkiye’mi vardı. Söylemlere bakıldığı zaman böyle görünüyordu. Ama aslında bu tarz tespitler uluslararası göstergelerle bilinip kolaylıkla ölçülebilir. Bu göstergelere baktığımız zaman eğitim, özgürlük, ekonomi, insan hakları vs. alanında, on yıl önceki durumdan çok farklı olmadığımızı görebiliyoruz. Bazı alanlarda bir ilerleme var ama birçok alanda gerileme olduğu görülüyor.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Ergun Özbudun, William Hale, **Türkiye’de Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı**, İstanbul Doğan Yay., 2010, s. 20.

¹⁹⁷ Orhan Bursalı, **10 Yıldır AKP (Uluslararası Göstergelerle Türkiye Röntgeni)**, İstanbul, 2011, s.13

D. Ak Parti Döneminde Türk Dış Politikası

Köklü devletler dış politikalarını kurgularken ana refleksleri ile geçmişi ve geleceği hesap ederek uzun vadeli olarak kurgular. Değişen hükümetler kolay kolay dış politikayı köklü değişikliğe uğratamazlar. Dış politikayı idare eden şahısların fitratları ve ideolojileri dış politikaya yansısı bile bu dış politikanın eksenini kaydıramaz.

1. Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikasına Genel Bakış

Türkiye; sosyal, kültürel ve siyasi bakımından kendisini Avrupa devleti olarak görmektedir. Bu savını Avrupa'ya kabul ettirmek için AB yolunca mücadele etmektedir. Türkiye'nin bu batılı kodlara nasıl sahip olduğuna tarihi seyir içinde bakılmalı.

I. Dünya savaşı sonra İmparatorluklar yıkılmış milli devlet kavramı doğrultusunda sınırlar yeniden belirlenmiştir. Bu dönem dünya siyasetinin ana aktörü 1938 kadar İngiltere olmuştur. 1914 sınırlarıyla savaşa giren Osmanlı devleti İngiltere tarafından 1919 Paris Barış kongresiyle dünyadaki düzen kuruculuğundan saf dışı edilmiştir. Yapılan anlaşma (Sevr) ile Türkiye yok edilmek istenmiş fakat Atatürk'ün öncülüğünde yapılan İstiklal mücadelesi ile Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve kurulan düzende var olacağını diğer aktörlere göstermiştir.¹⁹⁸

Atatürk'ün yönlendirdiği Türk dış politikası, yeni bir milli devlet kurulduğu için bir anlamda Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş diplomasisini oluşturmuştur. Atatürk dönemi dış politika iki dönemde incelenebilir. Birincisi 1923–1930 yıllarında kuruluş ve varlığını kabul ettirme dönemi. İkincisi 1930-1938 Balkan Antantı, Sadabat Paktı ile varlığını hissettirme çabalarıdır. İlk zamanlar Batıya karşı SSCB ye dayanmıştır. Bu durumun sonucunda, Misâk-ı Millî Sovyetler Birliği

¹⁹⁸ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara 1991, s. 112.

tarafından tanınmıştır. Böylece Anadolu'da ortaya çıkan mücadele hareketi uluslararası yalnızlıktan kurtulmuştur.¹⁹⁹

Atatürk Anadolu'da ortaya çıkan milli harekete destek bulmak için İslam ülkeleri ile irtibata geçti. Özellikle Hindistan Müslümanları ciddi olarak maddi manevi yardımda bulundular ve Türklerin haklılığını dünya kamuoyuna duyurmaya çalıştılar. Bu süreçte Ankara'nın Afganistan ile antlaşması, Suriye ve Irak'taki direniş taraftarı kişi ve gruplarla ilişkiye geçmesi İngiltere ve Fransa'yı tedirgin etmiştir. Daha da önemlisi Milli Mücadele hareketi, Müslüman toplulukların Batının Egemenliğine karşı durmanın öncüsü olarak görülmüştür. Bu durum İngiltere ve Fransa'yı ciddi rahatsız etmiştir. Bir İslâm ihtilâlinin endişesine kapılmışlardır. Bütün bun yaşanalar Ankara'yı batılılar nezdinde etkili bir ülke konumuna taşımıştır²⁰⁰ Bir taraftan da Anadolu hareketi diplomasiye iyi kullanarak, ABD, Avrupa ve işgalci güçler arasındaki ayrılık noktalarını fark ederek birbirine karşı kullanmak istemiştir²⁰¹

Lozan Barış Antlaşmasından sonra Türkiye, ağırlıklı olarak iç politikaya yöneldi ve modern bir millet - devlet oluşturmaya girişmiş ve bu kimliğin uluslararası sistemde kabul ettirmeye çalışmıştır. Bununla beraber Lozan'da halledilemeyen sorunların çözümü ile uğraşmıştır. Bu sorunlar İngiltere'yle Musul, Fransa'yla borçlar meselesi ve Suriye sınırı, Yunanistan'la mübadelesi ve genel olarak Boğazlar sorunları olmuştur.²⁰²

Atatürk risk alarak II. dönemde aktif dış politikasıyla Türkiye'nin bölgesel güç potansiyelini başarıyla ortaya çıkarmıştır. 1930'lu yıllarda dış politika meşruiyet aramaktan ziyade atılıma geçmiştir. Batıyla ilişkilerini normalleştiren Türkiye, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılmasıyla uluslararası işbirliğine katılmayı başardı.

¹⁹⁹ Stefanos Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye**, İstanbul 1979, s. 27.

²⁰⁰ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978, s. 82-84.

²⁰¹ Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi" **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, 1994, s. 40.

²⁰² Mehmet Gönübol ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, 1996, s. 84.

Nitekim bunu Hatay meselesinde bariz olarak görüyoruz.²⁰³ Bunula beraber Balkan, Kafkas ve Orta Doğu havzalarına dahil olma çabasıyla nasıl bölgesel güç olunacağını da sinyallerini verdi. Atatürk'ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesi maalesef daha sonraki dönemlerde tamamen statükoculuk olarak algılanmıştır.

II. Dünya Savaşı ortamında Türk dış politikası, bölgesellikten yerelliğe geçen bir söylemi savunmaya başladı. İsmet İnönü, 1945 sonrası dünyada oluşan güç denklemini iyi okumuştur. Şartlar Türk dış politikasının o kadar ana ilkesini oluşturan askeri blokdan uzak durma anlamında tarafsızlık ilkesinin gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır.²⁰⁴ İnönü, savaşın galipleri olan Fransa, İngiltere, Çin ABD ve SSCB ülkelerini ve onların kurdukları BM etrafında oluştuğunu fark etmiş ve bu yapının içinde yer almaya karar verdi. Fakat Türkiye'nin siyasi yapısı BM'ye üye olmaya uygun değildi. İçyapısını demokratikleştirme adına “*Türkiye’de çok partili hayata geçişe*” İnönü izin verdi. Bundan sonra iç politikasını dış etkenlere açmayı ilke edinen bir Türkiye karşımızdaydı.

II. Dünya Savaşı sonrası dünya kutuplaşınca, Batı ülkeleri Doğu blokuna karşı örgütlenerek Kuzey Atlantik İttifakı'nı (NATO) kurmuşlardır. Türkiye, NATO'nun kuruluş aşamasında bu ittifaka dâhil olmak için girişimde bulunmuştur. Türkiye'nin bu ittifaka girmek istemesinin somut bir sebebi ise Sovyet tehditleri olmuştur. Türkiye'nin yeni düzene dâhil olması kolay olmamıştır. Türkiye NATO'ya üye olmak için içyapısında değişiklik yapmayı hatta savaşa girmeyi taahhüt ettiğinde İngiltere buna ciddi karşı çıkmıştır. Çünkü Türkiye Müslüman bir ülkedir ve Osmanlıdan miras aldığı *kurucu öteki* olma potansiyeli mevcuttur Batınının Hristiyan demokratik topluluğunu zayıflatabilir.²⁰⁵

Çok partili hayata geçiş çalışmalarından Menderes hükümetine kadar geçen dönemde demokratikleştirilen Türkiye'nin iç ve dış politikasının bakışı Batıyla uyumlu hale getirildi. Türkiye NATO'ya 1952 yılında alınmıştır. Türkiye'nin yeni

²⁰³ Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)**,Ankara 1997, s. 137.

²⁰⁴ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.I, İstanbul, 1996, s. 243.

²⁰⁵ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası(İlkeler, Aktörler, Uygulamalar)**, İstanbul 2013, s. 84.

politik Ortağı ABD olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya alınmasında jeopolitik önemi en önemli etkidir.²⁰⁶

Türkiye soğuk savaş devam ettikçe stratejik önemini vurgulamaya devam etti ve bu süreçte Türkiye dış politikasının kırmızıçizgileri de belirlendi. NATO üyeliğinden sonra Avrupa Ekonomik topluluğuna başvuru bu çizgilerin ne olacağını net bir şekilde belirginleştirdi.²⁰⁷ Dünyadaki siyasi gelişmelere uygun olarak BM ve NATO üyeliği ile kendini Batı ve ABD müttefikliğine entegre eden ve statükoyu savunan Türk dış politikası oluşturuldu.²⁰⁸ Menderes 1950-1960 yıllarında ABD yanlı bir politika izlerken bazen de Balkanlardan ve Ortadoğu'dan inisiyatif alma teşebbüslerine girişti.²⁰⁹ 1957 Suriye bunalımına müdahil olmayan Türkiye'nin kendisini hadisenin içinde bulması krizi yönetmemesi ve olaylar sonucunda SSCB-Nasır denklemiyle Türkiye Ortadoğu'dan dışlandı. Bu tarihten itibaren 1990'lı yıllara kadar Türk diplomatları bakışından Ortadoğu, Uzakdoğu gibi algılanmaya başlandı.

1974'de Kıbrıs Barış Harekâtı'nda müttefik sayılan ABD'nin olumsuz tavrı Türk siyasetinde şaşkınlık meydana getirmiştir.²¹⁰ 1979 yılından itibaren yaşanan olaylar ilişkileri tekrar rayına oturttu. Nitekim ABD Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koyan askeri rejimi anlayışla karşılamış ve bu idari ekiple ilişkileri sıklaştırmıştır. Bu dönemde ABD - Türkiye arasında "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Müttefikin "müttefik" anlayışına duyulan şüphe "darbelerle" kısmen rayına oturmuştur.

1980 yıllarına kadar Soğuk Savaş'ta "figüran, bazense yardımcı oyuncu rolleri" arasında sıkışmış bir Türk dış politikası olmuştur. Dış politikada ufuksuzluk

²⁰⁶ Metin İlhan, "Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Savunma Politikaları", **Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2015 s. 87.

²⁰⁷ Türkaya Ataöv, **Amerika NATO ve Türkiye**, Ankara, 1969, s. 177.

²⁰⁸ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatırları ve Belgeleri**, Ankara, 2000, s. 96.

²⁰⁹ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ankara, 2007, s. 61.

²¹⁰ Kemal Karpat, **Türk Dış Politika Tarihi**, İstanbul 2012, s. 238.

ve tıkanma oluşmuştu. Bu dönemde risk almayan, pasif ama etkilenen (içte ve dışta) Türkiye 3.dünya ülkesi görüntüsü veriyordu.²¹¹

1983 yılında Türkiye’de tekrar demokrasiye geçişle, iktidarı kazanan Özal dış politikada ki anlayışında “ekonomik pragmatizmi” ön plana alarak ABD ile iletişimini geliştirmiştir.²¹² Soğuk savaşın son bulmasına bağlı olarak dünyada ki işbirliği ve uzlaşma eğilimine rağmen, Türkiye’nin bulunduğu coğrafya yeni bir çatışma alanına dönüşmüş, uzun bir süre istikrarsız olan Ortadoğu bölgesine, Balkanlar ve Kafkasya da eklenmiştir. Bu durumda Türkiye kendini sıcak bir üçgenin tam merkezinde bulmuştur.²¹³

Soğuk savaşın sona ermesinin Türkiye için önemli sonuçları olmuştur. Batı dünyasının nezdinde stratejik önemi azalan Türkiye, AB’den dışlanma ihtimali ile karşı karşıya kalmıştı. Ancak bu durum Türkiye için Balkanlardan Orta Asya’ya uzanan Avrasya bölgesinde etkin olma imkânı sağlamıştı. Soğuk savaş yıllarında tek boyutlu olan Türk dış politikası çok yönlü bir hal almaya başlamıştır.

1989 yılında dünyada Soğuk Savaş’ın sonunu gören, buna karşı bir şeyler yapılması gerektiğini düşünen Özal’ın bu düşüncesiyle Türkiye’nin dış politikasında hareketlilik başlatmış oldu. Özal’ın kişisel gayretleriyle Türkiye zaman zaman heyecanlı, hareketli dış politikasıyla dikkat çekti. Bu dönemde ufku açılan Türk dış politikası Balkan, Ortadoğu, Orta Asya havzalarında etkin olma teşebbüslerine girildi. Bu tarihlerde Türkiye müttefiki olan ABD’nin bazen eşgüdümünde, bazen ondan bağımsız hamleleri (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü) ile göze çarptı.

Özetle 1989 sonrası siyasi ve politik fotoğrafa baktığımızda kendine yer bulmaya çalışan Türkiye’nin “*yeni Osmanlı mı*” yoksa “*Batı’dan ayrılıyor mu*” sorularına muhatap olacak kadar dış politikada bir hareketlilik başlatmıştır. Bu tartışmalar ekseninde Özal’ın vefatı Süleyman Demirel’in cumhurbaşkanlığı ardında

²¹¹ Bekir Günay, “AKP Hükümetlerinin Ortadoğu Politikalarını Etkileyen Bireysel Parametre; İslamcılık”, **Türk Dış Politikası (Belarus ve Türk Akademisyenlerin Gözüyle)**, (Ed. Bekir Günay), İstanbul. 2014, s. 63.

²¹² Oral Sander, **Türk-Amerikan ilişkileri** (1947-1964), Ankara, 1979 s. 77.

²¹³ <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/ataturkten-gunumuze-turk-dis-politikasi-hakkinda-genel-bir-degerlendirme> (Erişim Tarihi 26.05.2015)

Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Erbakan ve Bahçeli koalisyon hükümetleriyle Türkiye tamamen iç politikaya yönelip dışarıdaki gelişmelere kayıtsız kalmıştır.

PKK ve Kürt meselesi 1990'lı yıllarda Türk dış politikasını ciddi uğraştırmıştır. Kuzey Irak'ta ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eder durumdaydı. Bunun yanı sıra özellikle PKK terör örgütüne büyük destek veren Suriye-Türkiye arasında ki ilişkiler giderek gerginleşmiş, 1998 Ekim ayında iki ülke savaşın eşiğine gelmişlerdir. Türkiye Güney bölgesinde ortaya çıkan bu tehdide karşı İsrail ile ilişkilerini geliştirdi.

Türkiye Politikasında diğer bir kırılma ise 1997 yılında Avrupa Birliği'nin Lüksemburg kararları ile iki yüz yıldır Batılılaşmak isteyen Türkiye'yi dışlaması, Türk kamuoyunda dini ve kültürel farklılıklar nedeniyle Türkiye'nin AB'ye kabul edilmediği görüşü yaygınlık kazanması ile olmuştur. Türkiye'nin Avrupa'dan dışlanma tehdidiyle karşı karşıya kalması, Türk dış politikasının kamuoyunda sorgulanmasına neden olmuş ve Türkiye'de AB'ye karşı olumsuz bakışı artırmıştır. Bu süreçte askerlerinde içinde bulunduğu Avrasya'cı yaklaşım yükselmeye başladı.

Ancak 1999'da Aralık ayında gerçekleşen Helsinki zirvesinde Türkiye'nin AB'ye aday kabul edilmesi Türk kamuoyundaki olumsuz ortamı büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Bu gelişme ve arayışlara rağmen, Türkiye'nin izlediği dış politikanın değişmeyen özelliği Batı'ya yönelmesidir. Türkiye'nin son yıllardaki dış politika arayışını, Batıya yönelik dış politika çerçevesi içinde bölgesel ve evrensel değişikliklere uyum sağlama çalışması olarak görmek gerekir.²¹⁴

28 Haziran 1996'dan 18 Haziran 1997'ye kadar iktidarda olan Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi ortaklığında kurulan, Necmettin Erbakan'ın başbakan olduğu Refahyol hükümetinin dış politikası, dine yaptığı vurgu ve Ortadoğu'ya yönelmesi açısından Türkiye siyasal hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu durum birçokları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İlk ziyaretini İran'a Yapan ve D8'e öncülük eden Erbakan iç kamuoyu ve dış aktörlerin dikkatlerini üzerine çekti.²¹⁵ Refah partisinin

²¹⁴ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara 1998, s. 70.

²¹⁵ **D-8** (Developing Eight) geliştirmekte olan sekiz ülke 8 üye ülkeden oluşan bir uluslararası kuruluş. Bu sekiz ülke; Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya. Bu

kapatılmasıyla kurulan Fazilet Partisinden ayrılan (akabinde Saadet Partisi kuruldu) Abdullah Gül’le Tayyip Erdoğan’ın 11 Ağustos 2001 de birlikte kurdukları AKP’nin 2003 yılında iktidara gelmesiyle Türk siyasal hayatın yeni bir dış politika söylemi gelişmiştir.

2. Ak Partinin Dış Politika Anlayışı

Bu dönemdeki dış politikayı anlamak için ilk etapta AKP programındaki Dış İlişkiler kısmını inceledikten sonra, bu dönemin tartışmasız dış politika mimarı olan Ahmet Davutoğlu’nun etkisini incelememiz lazım. Parti programında bütün dünyayı ideal manada kuşatan bir dış politika söylemi dillendiren AKP’nin Eylem kısmını ise ilerideki bölümlerde göreceğiz.

“ Türkiye’nin jeopolitik konumu, pek çok işbirliği projesi için bir çekim alanı oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Türkiye’nin güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerekmektedir. Başka ülkelerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olan Türkiye, öteki ülkelerin ve uluslararası kuruluşların da, kendi toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olmalarını hak olarak görmektedir. Partimiz, değişen bölgesel ve küresel gerçekler karşısında, **Türkiye’nin dış politika önceliklerini yeniden tanımlaması ve bu gerçekler ile ulusal çıkarlar arasında yeni bir denge oluşturması gerektiği inancındadır.** Bu bağlamda partimiz; Türkiye’nin dış politikasını uzun vadeli bir perspektifle, yeni dinamiklere dayanan bölgesel ve küresel konjonktürle uyumlu hale getirecektir. Dış politikada karar verme ve uygulama sürecine, parlamentonun ve toplumun çeşitli kesimlerinin katılımı sağlanarak Türkiye’nin dış politikadaki etkisi ve gücünün artacağına inanmaktadır. **Partimiz, bu gözlemler çerçevesinde aşağıdaki politikaları izleyecektir:** Çevresindeki kriz bölgelerinde daha fazla inisiyatif alacak ve krizlerin çözümüne daha somut katkı sağlamaya çalışacaktır. Partimiz, bölgesel güvenlik ortamının, ekonomik kalkınmaya önemli katkıda bulunduğu görüşündedir. Bu nedenle Türkiye, yakın çevresinde güven ve istikrarın tesisi için daha fazla çaba sarf edecek,

komşularıyla diyaloga dayalı iyi ilişkiler sürdürme çabasını artıracak, böylelikle bölgesel işbirliğinin gelişmesine daha fazla katkıda bulunacaktır. Türkiye, barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. Bu dönemde Avrupa ile Ortadoğu arasında denge kurmaya çalışan Türkiye'nin bu durumu dış politika programına da yansımıştır. Türkiye İslam Ülkeleri'yle ilişkilerine özel bir önem vermektedir. Dedikten hemen sonra eksen kayması olmayacağını ispatlarcasına, Türkiye gerek coğrafi, gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu nedenle Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya devam edecektir. Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkilerinde taahhütlerini ve üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği şartları bir an önce sağlayacak. Amerika Birleşik Devletleri ile uzun yıllardan beri savunma ağırlıklı olan işbirliğini devam ettirecek ve bu işbirliğini ekonomi, yatırım, bilim ve teknoloji alanlarında yaygınlaştıracaktır. Türkiye **Avrasya eksenli bir politikanın** da geliştirilmesi yolundaki çabalarını sürdürecektir. Rusya Federasyonu ile Orta-Asya ve Kafkasya'da rekabete değil işbirliğine dayanan dostça ilişkiler sürdürecektir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkilerin en ileri noktaya taşınarak bölgenin geniş bir işbirliği alanına dönüştürülmesi için çaba sarf edecektir. Türkiye'nin Balkan politikasını, bölgedeki ülkelerle tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerimiz ışığında geliştirecek ve gerekirse yeniden şekillendirecektir.'²¹⁶

AKP dış politikalarındaki paradigmayı, başdanışman, daha sonra Dışişleri ve Başbakan olan Ahmet Davutoğlu ve onun yazdığı "stratejik derinlik" kitabındaki tezler belirledi söylenebilir. 'Komşular ile Sıfır problem' çok konuşulan bir slogan olmuştur. 2000'li yıllarda Türk siyasal hayatında koalisyon dönemi bitti. Bu tarihten itibaren Türkiye de tek parti yönetimi ile iç ve dış politika da değişiklikler görülmeye başlandı. Davutoğlu, Türk Dış politikasını yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Buna göre; milletin sabit verilerini bilmeden Dış politika yapılamazdı. Milletin sabit verileri 'din, dil, tarih ve kültürdü'.²¹⁷ Kültür, din, dil, tarih birbirini destekleyen temel unsurlardır. Dinimiz, dilimiz, tarihimiz Türkistan'dan İran'a Orta Asya'dan

²¹⁶ <http://www.Akparti.org.tr/site/Akparti/parti-programi/#bolum> (Erişim Tarihi 25.05.2015)

²¹⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul 2011, s. 17.

Hindistan'a Ortadoğu'dan Kuzey Afrika ve Balkanlara derin izleri bıraktı. Bu coğrafyalarda kültür izlerimiz vardır. Coğrafyadaki kültür izlerini canlandırmak *yumuşak güç* unsurunu devreye koymakla olur. Türkiye'nin dış politikasında yakın bölge olarak belirlenen Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu'ya ilgisi normaldir.²¹⁸ Sabit verilerimiz elimizde güç olsa da bunun uygulaması için değişen faktörlerden askeri, ekonomik ve teknolojik güçlerimizin paralel dış politikada kullanılması gerekmektedir. Bu formülün uygulanmasında en temel argüman stratejik zihniyet ve siyasal iradedir. Dışişleri bakanı Davutoğlu'nun bu şekilde formüle ettiği yeni Türk dış politikasını, Tayyip Erdoğan'ın kurduğu hükümetlerle pratiğe dönüşmesine imkân sağlamıştır.²¹⁹

Ahmet Davutoğlu'nun düzen kurucu, merkez ülke, stratejik özerklik arayışı, aslında Türkiye'nin kendi bölgesindeki etki ve etkileşimini arttırarak küresel alanda aktör olma çabasının ifadesinden başka bir şey değildir. Stratejik özerklik arayışı içerde bir zihniyet dönüşümü ile beraber dış dünyada yaşanan köklü değişimlere yanıt verebilme ve yaşanan dönüşümü lehine şekillendirme amacı güdüyordu. Komşularla sıfır sorun, yumuşak güç, ritmik diplomasi gibi politikalar, belirlenen hedeflerin hayata geçirilmesi yolunda benimsenen araçlar olmuştur.²²⁰

Böylesine bir programı kılavuz olarak benimseyen AKP, aynı zamanda bölgesinde ve uluslararası kamuoyunda dış politikayı meşruiyetini pekiştirebileceği bir alan olarak görüyordu. Aslında AKP "İslamcı geçmişini reddederek iktidara geldi ve önce kendisinin dönüştüğünü gösterip sonra da Türk iç ve dış politikasının hassas konularında dönüşüm ortaya koymaya çalıştı. AB'ye tam üyelik için ilk dönem ciddi bir performans sergilenmesi en güçlü argümanlardan biri olmuştur."²²¹

²¹⁸ Davutoğlu, a.g.e., s. 137.

²¹⁹ Bekir Günay, "AKP Hükümetlerinin Ortadoğu Politikalarını Etkileyen Bireysel Parametre; İslamcılık", **Türk Dış Politikası (Belarus ve Türk Akademisyenlerin Gözüyle)**, (Ed. Bekir Günay), İstanbul 2014, s. 63.

²²⁰ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ak-partinin-sekillendirdigi-dis-politikanin-cizgisi-degismedi> (Erişim Tarihi: 27.04.2015)

²²¹ İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", **Mülkiye Dergisi**, 2009, C. 30, s. 252.

Daha önce değindiğimiz gibi, Refah Partisi, Batı ve İsrail karşıtı bir tavır sergilemiş ve Orta Doğu ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Fazilet Partisi ona göre daha yumuşak bir tarz yakalamıştı. Aktif ama dengeli bir dış politika söylemi vardı. AKP'nin dış politika eksenini ise ilk ikisine göre daha farklıydı. İlk zamanlar AB sürecine sıkı bağlı, sorunlu bölgelerde kapsamlı çözümler bulma peşinde ve Orta Doğu'ya ise dengeli bir ilişki kurma peşindeydi.

Bu doğrultuda dış politika ve özellikle AB ve ABD ile ilişkilere çok önem verilmiştir. Öncekilerin yaşadığı acı tecrübelerden ders almışçasına, AKP küreselleşme sürecine uyumu sağlayacağını gerek söylemleri gerekse eylemleri ile sık sık vurguluyordu. AB'ye üyelik süreci ve ABD tarafından ortaya atılan Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (BOP) ve hatta Kıbrıs politikası bu ekseninde değerlendirilmelidir.²²²

AKP dış politikasını tanımlayan başka bir görüş ise “Yeni Osmanlılık”. Her ne kadar AKP yetkilileri yaptıkları açıklamalarda Orta Doğu'da lider ülke düşüncelerinin olmadığını söyleseler de Türkiye'nin bölgede liderliğe soyunduğu yorumları, “Yeni Osmanlılık” peşinde olduğu batılı ve rakip Ortadoğulu düşünürler tarafından söylenmektedir.²²³ Davutoğlu'na göre bugün Türk Dış Politikasının süreklilik ögesi olarak anılan “dengecilik” özelliği Osmanlı tarihinde, tarihsel süreçte ortaya çıkmıştır.²²⁴ Bu tarz üst seviyede yorumlar kanaatleri güçlendiriyor.

İlk zamanlar AKP'nin Bütün bu tezleri ve söylemleri Türkiye'nin erken dönemde kazandığı zemini iyice güçlendirdi. Tarafsız, arabulucu güçlü bir dış politika kısa zamanda dikkat çekmeye başlamıştır. Bu durum Türk diplomasisinde ve siyasetçilerinde adeta bir güven patlamasına neden olmuş ve artık bizden habersiz bölgede yaprak kıpırdamaz noktasına gelinmişti. Üst perdeden bazı konuşmalar ve müdahaleler, gidilen ülkelerin meydanlarında mitingler yerli liderleri tahrik etmeye baladı. Fakat Mavi Marmara ve Arap Baharı süreciyle başlayan bir dizi gelişme ve kriz ile Türkiye geçmişten gelen kredi ve son zamanlarda ki doğru politikalar ile

²²² Uzgel, a.g.m., s. 257.

²²³ Uzgel, a.g.m., s. 259.

²²⁴ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> (Erişim Tarihi:25.05.2015)

kazandığı bu önemli konumunu hızla kaybetmeye başlamıştır. Bu gün gelinen noktada hemen hemen hiçbir olaya müdahale edemez hale gelinmiş ve Türkiye'nin kararları tartışılır hale getirmiştir.

Bu bölümde son olarak birçok akademisyenin birleştiği bir noktaya değinmekte fayda var. AKP'nin uygulamaya çalıştığı dış politikalar eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal döneminde temelini attığı aktivizmin bir uzantısı ve önceki koalisyon hükümetlerinin özellikle İsmail Cem vasıtası ile devam ettirmeye çalıştığı politikaların devamı niteliğindedir. Bu projeleri daha da ileriye taşıyan Davutoğlu, daha kapsamlı bir siyaset vizyonu formüle etmiştir.²²⁵

3. Dış Politikanın Bölgesel Yansımaları

AKP döneminin dış politika yorumu ve teorileri ile ilgili genel değerlendirmeden sonra, bölgesel olarak dış politika uygulamalarına bakacağız. Değineceğimiz ilk bölge Ortadoğu bölgesi olacak konumuzun ana omurgasını oluşturacağı için diğerlerine nazaran daha detaylı incelememiz gerekiyor. Daha sonra diğer bölgelere de kısaca değinmekte fayda olacak.

Türkiye Cumhuriyeti, Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında bir takım ilkeler çerçevesinde hareket etmiştir. Bu ilkeler; aslında dış politikamızın ana esasları olan, yurttan sulh cihanda sulh, Misak-ı Milli, Batılılaşma ve statükoculuk olarak özetlenmektedir. Türkiye dönemin koşulları çerçevesinde belirlediği bu ilkeler temelinde dış politikasını oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Ortadoğu'yla samimi ilişkiler geliştir(e)miştir.²²⁶

Ortadoğu'da aktif dış politikanın geçmişi AKP'den daha eski olduğu da yapılan yorumlar arasındadır. Buna göre aktif dış politika uygulanmaya Özal dönemiyle, daha doğrusu 1990-1991 yıllarında Körfez Savaşı sırasında

²²⁵ Bülent Aras, "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Vol 11, No 3, 2009, s. 131.

²²⁶ Çağlar Hakyemez, "Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", <http://www.academia.edu>, (Erişim Tarihi: 27.04.2015)

başlanmıştır.²²⁷ AKP dönemi Ortadoğu bölgesinde uygulanan dış politikayı belirtmek için genelde bakış açısına göre iki terim kullanılmaktadır. “aktif dış politika” ve “eksen kayması” terimleri tartışmada önemli yer tutmaktadır çünkü nerden baktığınıza bağlı kullanılan terimlerdir.

AKP iktidarının İlk yıllarında belirlenen ilkeler doğrultusunda dış politika yürüten Türkiye’nin Ortadoğu’daki imajı olumlu yönde gelişmiştir. Tabi ki buna etki eden bazı faktörler oldu; 1 Mart tezkeresinin reddi, Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde ciddi ilerleme, Türkiye’nin Gazze saldırılarına yönelik gösterdiği tepkiler ve Davos’taki çıkış. İslam dünyasında Türkiye’yi farklı bir konuma taşımıştır.²²⁸

Türkiye’nin bu bölgedeki siyasetini eylem yönünden kısaca dönemlere ayıracak olursak; 2000’lerin başında pasif olan ilişkiler, 2003’ten sonra daha aktif döneme geçmiş ve 2007 yılından sonra ise proaktif bir politika izlenmiştir. Ortadoğu’daki ekonomik ve politik ilişkilerin zirve yaptığı söylenebilir.²²⁹ 2010’dan sonra ise ilişkiler önce durağanlaşmış daha sonra inişe geçmiştir. Ortadoğu’da ilişkilerin nereden nereye geldiğini gösteren en iyi örneklerden biri Suriye’dir. Şuan Savaşın eşiğine gelinmiş bir ülke ile bir zamanlar ortak balanlar kurulu toplantısı yapılmaya başlanmış vizeler kalkmış serbest ticaret antlaşması yapılmıştı.

AKP hükümetinin komşu ülkelerle sıfır sorun politikasının Orta Doğu’daki birçok devlet ile kültürel vurguya dayalı ve ekonomik kaygılar temelinde geliştirildiği söylenebilir. Bunun neticesinde oluşturulmak istenen ortak Barış havzası doğrultusunda, Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan ve Libya ile karşılıklı ve Suudi Arabistan’la tek taraflı vizeler kaldırılmıştır. Bu ülkeler ile ortak Bakanlar Konseyleri bile oluşturuldu.²³⁰ Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Türkiye Ortadoğu’da kısa sürede arabuluculuk rolünü üstlenmiş oldu. Kolaylaştırıcı rol ilkesi doğrultusunda Suriye ve İsrail arasındaki arabuluculuğun yanı sıra, Filistin’de; El Fetih ile Hamas, Irak’ta;

²²⁷ Özdem Sanberk, ‘‘Türk Dış Politikasının Bölgeselleşmesi’’, <http://www.bilgesam.org.tr/images/documents/trbolgesel.pdf> (Erişim Tarihi: 10.02.2015)

²²⁸ Meliha Benli Altunışık, Arap Dünyasında Türkiye Algısı, **Dış Politika Serisi 11**, <http://www.tesev.org.tr> (Erişim Tarihi: 05.01.2015)

²²⁹ Hakyemez, **a.g.m.**, s. 16.

²³⁰ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye_-urdun-ve-lubnan-arasinda-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyi-tesis-edilmesi-hakkinda-ortak-siyasi-bildirge.tr.mfa (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

Sünni ve Şii'ler arasında ve son olarak İran ile AB, ABD arasında arabuluculuk rolü üstlenmeye çalışmıştır.²³¹

Yine bu dönemde Kültürel ilişkilerin boyutuna değinmek faydalı olacaktır. Yürürlükte olan kültür anlaşmaları ile birlikte kültürel değişim programları önemsenmiştir. Turist sayılarının ciddi artışı gelişmeyi gösterir mahiyettedir. Türkiye'ye 2010 yılı içerisinde Ocak-Mayıs ayları arasında gelen Orta Doğulu turist sayısı, bir önceki yıla kıyasla yüzde 73,33 artışla 1 milyon 192 bin 219'a ulaşmıştır.²³² Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini ve arabuluculuk rolünü arttıran önemli vesilelerden biride 2005 yılında Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun İKÖ'nün genel sekreteri seçilmesi olmuştur.

Bu ikili iyi ilişkiler sadece Müslüman ülkeler ile gelişmedi. Soğuk Savaş sonrası İsrail ile gelişmeye başlayan ilişkiler AKP döneminde de sürdürülmüştür. Ve ilişkiler öyle bir noktaya geldi ki İsrail Cumhurbaşkanı Peres 2007 yılında yaptığı ziyaret esnasında TBMM'de milletvekillerine bir konuşma yaptı.²³³ Konuşmasını İbranice yapan Peres, Türkiye güven veriyor, size minnettarım dedi.²³⁴ Görünürde yaşanan bütün olaylara rağmen İsrail ile özellikle ticari ilişkiler hız kesmeden devam ediyor. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik olarak geliştirdiği politikalarda Büyük Ortadoğu İnisiyatifinde (Türkiye'de bilinen adıyla Büyük Ortadoğu Projesi) etkili olduğu söylenebilir. AKP'nin iktidara geldiği yıllara denk gelen bu uluslararası konjonktür, Türkiye'nin bölgede aktif politika izlemesini kaçınılmaz kılmıştır. Ortadoğu ülkeleri ile geliştirilen politikalar sadece iktidar partisinin eğilimleri olarak açıklanamayabilir, bunda uluslararası konjonktürün belirleyiciliğinin etkisi olduğu sık sık vurgulanmıştır.²³⁵ Dolayısı ile Ortadoğu bölgesiyle geliştirilen yakın ilişkiler "Batıcılık" ve dış siyasette süreklilik kaidesinin arka plana atıldığı anlamına

²³¹ Murat Yeşiltaş, Ali Balcı, "AKP Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", **Bilgi Dergisi**, S. 23, Kış 2011, s. 21 -22. <http://bilgidergi.com/uploads/AKPvedispolitika.pdf> (Erişim Tarihi: 05.01.2015)

²³² http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 (Erişim Tarihi: 05.01.2015)

²³³ <http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 01.08.2014)

²³⁴ Stephen Kınzer, **Eber Bozmak, İran, Türkiye ve Amerikanın Geleceği**, İstanbul 2011, s. 215.

²³⁵ Zafer Akbaş, "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi", **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s. 5.

gelmemektedir. Türkiye'nin geliştirdiği politikalar ABD ile uyumlu politikalar olduğu söylenebilir.²³⁶

ABD'nin Ortadoğu'dan beklentileri İsrail ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi, Irak'ın kuzeyinde istikrarın desteklemesi, İran ve Suriye'nin uluslararası sisteme entegre edilmesi ve enerji güvenliği şeklinde özetlenebilir. Türkiye ise ilk ikisinde ABD politikalarına yakınlamışken, üçüncüsünde ABD'nin tepkisini çekecek kadar İran ve Suriye ile de iyi ilişkiler geliştirmeyi başarmıştır.²³⁷ Zaten bu temel alanlarda da ABD ile Türkiye'nin politikalarının uyuştuğu dönemin Başbakanı Erdoğan tarafından dile getirilmiştir.²³⁸

Bütün iyi gidiş bir yerden sonra çok farklı bir seyir izlemeye başlamıştır. Ortadoğu'ya AKP'nin ilgisi hiç şüphesiz ilk zamanlar reel politik olarak devam etti. Reel politik olarak, daha çok ekonomik ve kültürel ilişkiler ele alınmıştır. Sonraları duygusal olduğu kadar ideolojik refleksler devreye girdiği söylenebilir. Zaten Dış politika da karar vericilerle uygulayıcıların kişisel düşüncelerinin olaylara etkisi genel tartışma konusu olmuştur. AKP kadrolarının İslamcı refleksleri bu noktada ele alınması gereken bir faktördür.²³⁹ İslamcılığın hükümetin Ortadoğu politikalarındaki etkilerini daha sonraki olaylarda göreceğiz. Filistin, Mısır, Suriye ve Mavi Marmara olayı ile bu refleks tamamen kendisini ortaya koymuştur.²⁴⁰

2011'de başlayan Arap Baharının etkisiyle Ortadoğu yeni bir döneme girmiştir. Türk yetkililer nezdinde oluşan kanaat şu olmuştur. Bu süreç Türkiye'nin karşısına yeni fırsatlar sundu. Bölgedeki halk hareketlerini demokratikleşmenin işaret fişeği olarak tanımlamışlardır. Ankara, istek ve düşüncelerine daha uygun bir bölgesel düzeni hayata geirebileceğine inanmaya ve dönüştürücü bir vizyon

²³⁶ Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, "Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye: AKP'nin Perspektifi", **Akademik Orta Doğu**, C. 1, S. 1, 2006, s. 21-37.

²³⁷ Mert Bilgin, **Türkiye'nin Küresel Konumu**, İstanbul 2008, s. 414-415.

²³⁸ http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ismet_berkan/ozur_dileme_gezisi_mi-748584 (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

²³⁹ Gökhan Koçer, "Türk Dış Politikasında Din Unsuru", **Akademik Orta Doğu**, C. 1, S. 1, 2006, s. 131-157.

²⁴⁰ Günay, **a.g.m.**, s. 63.

benimseye karar vermiştir.²⁴¹ Bu süreç hiç beklendiği gibi ilerlemedi ve şu an itibari ile Türkiye'nin Ortadoğu politikası tam bir çıkmaz içine girmiştir.

Orta Asya veya daha genel ifadeyle Avrasya jeopolitiği düşüncesinde, AKP, önceki hükümetlerden çok farklı bir yaklaşım sergilememektedir. AKP, Avrasya'yı, ileriki zamanlarda uluslararası sistemi etkileyecek jeopolitik alan olarak görmüş ve Hazar Havzasını Avrasya'nın mihenk taşı olarak nitelendirmiştir. Türkiye ve Azerbaycan devletleri Avrasya'nın omurgasını oluşturmaktadır.²⁴² AKP Bölge ülkeleri arasında karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesini ve stratejik işbirliğinin kurulması için çaba harcamıştır. Bu durum enerji kaynakları ve enerji arzı güvenliği açısından önem arz etmektedir. Kuzey-Güney, Doğu-Batı ve Güney-Kuzey enerji koridorlarının kesişme noktasında bulunan ülke olan Türkiye, önemli enerji transitini gerçekleştiren ülke, tüm bölgenin enerji terminali ve Avrupa'nın dördüncü büyük enerji sağlayan kaynağı olmak istemektedir. Bu süreçte Türki cumhuriyetler ile özellikle cumhurbaşkanı Abdullah Gül öncülüğünde ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyon, Türk Kazak İş Konseyi ve Türkiye Türkmenistan arasında Hükümetler arası Ekonomik Komisyon kurulması için çaba sarf edilmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kazakistan, Nahçıvan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ı ziyaret etti. Türk Kurultay'ına doğrudan destek sağladı. Azerbaycan'a Tercihli Ticaret Anlaşması öneren ve Bakü Tiflis Ceyhan petrol boru hattına Kazakistan'ın petrol vermesini isteyen Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında hayata geçirilemeyen daha nice tavsiye ve beklentiler var.²⁴³

Bölge ülkeleri ile yapılan bazı anlaşmalar

- Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi Sekreteryası,
- OPEC benzeri yapılanma,
- Ortak alfabe (Latin alfabesine dayalı ortak bir yazı dili),
- Ortak TV kanalı,

²⁴¹ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ak-partinin-sekillendirdigi-dis-politikanin-cizgisi-degismedi>, (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

²⁴² Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, C. 10, S. 1, 2008, s. 77.

²⁴³ http://www.zaman.com.tr/yorum_turkiyenin-orta-asya-politikasi-kopruden-cazibe-merkezine_621962.html (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

- Türk Dünyası Bilimler Akademisi,
- Türk Dünyası Bilim Müzesi,
- Tarih, edebiyat, Türk kültürü, din bilgisi konularında ortak kitaplar yayımlamak. ²⁴⁴

Fakat bunlar Ortadoğu politikalarının gölgesinde kalmıştır. Mevcut politika, bölgede ki oluşan gerçekleri ve gerekli koşulları dikkate almayan hedefler içermiştir. Genel bakışla, mevcut işleyen politikanın soyut ve uzun vadeli projeler, eylemler içerdiği görülmektedir. Bu durum Balkanlar içinde geçerli. En verimli dış politika alanları başka alanlarda çok enerji kaybedildiğinden ihmal olmuştur.

Orta Asya devletleri, kendi uluslaşma ve devletleşme süreçlerini tamamladılar. Bunun sonucunda daha çok milliyetçi politikalar izlemeye başladılar. Kendi kültürlerine ve değerlerine öncelik veren yaklaşım sergilemektedirler. Bundan dolayı, ortak dil, tarih, kültür gibi yaklaşımlar, geçerliliğini her geçen gün yitirmektedir. Bu değerler devletlerin kendilerine özgü değerlerini bir kenara koymalarını öngörmektedir. Bu gerçeklerden dolayı bölge devletlerinin, Türkiye'nin bu *ağabey*'lik politikasını kabul etmeleri olası değildir. ABD ile Türkiye'nin hamlelerine rağmen, Rusya ile Çin bölge devletleri üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olmuşlardır. Bu etkinin ilerleyen zamanda da devam edeceğini söyleyebiliriz. ²⁴⁵ Türkiye'nin farklı bir yol ile Orta Asya da varlığını devam ettirmesi lazım yoksa artan Rus ve Çin etkisi Türkiye'yi bu bölgede sıfırlayacaktır.

Soğuk Savaştan sonra SSCB yıkılınca yerine geçen Rusya Federasyonu, çoğulcu demokrasiye ve pazar ekonomisine yönelmeye başlamıştır. Böylece Türkiye ile aralarında, yeni bir ilişki kurulabilme olasılığı doğmuştur. Bu süreçte İki ülke ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar atmaya başlamışlardır. ²⁴⁶ 2004'te Putin tarafından Türkiye'ye gerçekleştirilen ziyaret "32 yıl sonra gerçekleşen ilk devlet başkanı" ziyareti olması açısından önemli olarak addedilmiştir bu durum ilişkilerin

²⁴⁴ Başbakan Erdoğan'ın 17 Kasım 2007 tarihinde 11. Türk Devletleri ve Toplamları Kurultay'ın da yaptığı konuşmanın tam metni için bakınız: www.Akparti.org.tr

²⁴⁵ Mehmet Seyfettin Erol, "AB ve Türkiye'nin Avrasya Politikası", **Demokrasi Platformu**, 2005, C. 1, S. 4, s. 173-202.

²⁴⁶ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

boyutu hakkında fikir vermektedir. Putin'in öngörülerini, uluslararası konjonktürdeki değişiklikler Türkiye-Rusya ilişkilerini aktif hale getirmiştir.²⁴⁷

Türkiye Doğu-Batı enerji hattının “önemli” bir parçası konumuna gelebilmek için ciddi mücadeleler verdi. Azerbaycan gazını Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırma hedefi taşıyan proje(Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)), 2002 yılında imzalanmıştı, ancak 2005 tarihinde petrol pompalamaya başlanmıştır. ABD'nin ciddi desteği ve teşviki oldu.²⁴⁸Boru hattının görüşmeleri 1992 yılında başlamıştır.²⁴⁹ Bir diğer Proje ise Nabucco. Bu projenin amacı Orta Asya ve Hazar Havzasındaki gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasıdır. Söz konusu ülkelerin hükümetleri arasında proje anlaşması 2009 yılında imzalanmıştır. Proje Türkiye AB'ye taşınan enerji bağlamında kilit nokta haline gelecek, hem de Rusya ve İran'a karşı olan enerji bağımlılığına önemli bir alternatif olacaktır.

Rusya, kendi ekonomik önceliklerini dikkate alarak, bu projenin hayata geçirilmesine engel olmaya çalışmıştır. Güney Akım projesinin hızlandırarak Nabucco'ya önemli bir alternatif haline getirmiştir. Ayrışan ve çelişen yanları olmakla beraber, Türkiye Rusya ile ilişkileri devam etmektedir. Rusya ile ayrıştığımız diğer bir nokta ise Suriye meselesi. Suriye'deki Esed rejimi devam eden iç savaşta sert ve acımasız tavrından dolayı meşruiyetini kaybetmiş durumda. Buna rağmen Rusya, İran, Çin'in destekleriyle hala ayakta kalmaya devam ediyor. Özellikle Rusya'nın ilk zamanlar Esed rejimine verdiği olağanüstü destek ve izlediği kararlı politika özellikle dikkat çekiyor. Bu desteklerin altında Rusya'nın menfaatleri yatıyor.²⁵⁰

Küresel güç olma hedefine ulaşma amacıyla olan Türkiye'nin dış siyasi politikasında Balkanlar önemli yer tutmuştur. AKP hükümetleri Balkanlarda 1914

²⁴⁷ <http://www.amerikaninsesi.com/content/a-17-a-2004-09-01-4-1-87958677/829308.html> (Erişim Tarihi: 11.04.2015)

²⁴⁸ 1998'den sonra Doğu-Batı Enerji koridorunu inşa etmek için kolları sıvadı. Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'da üretilen petrol ve doğalgazın Batı pazarlarına geçeceği güzergâhın Bakü-Tiflis-Ceyhan olarak belirlenmesi de Türkiye'nin önünü açtı.

²⁴⁹ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=50338> (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

²⁵⁰ Fatih Özbay, “Rusya'nın Suriye Politikası ve Türkiye-Rusya İlişkileri” http://avrasya.istanbul.edu.tr/?page_id=8008 (Erişim Tarihi:05.07.2015)

öncesine dönmek istiyordu.²⁵¹ Türkiye Bosna Hersek ve Kosova krizlerinin tekrarlanmaması için uluslararası arenada alınan çözümleri desteklemeye çalışmıştır. Bu politikadan hareketle Türkiye'nin Balkanlar'daki etnik gruplarla tarihî ve kültürel bağlarının daha güçlenmesi için geliştirilen dış politika stratejisi nedeniyle ilk dönem daha yakınlaşmış ve bölgede barış ortamının sürmesinde aktif rol üstlenilmiştir. TİKA üzerinden ciddi restorasyonlar yapılmış ve kültürel katkılar sağlanmıştır. Balkan devletlerinin Türkiye'nin AB üyeliğine destek vermeleri kendi bölgelerinin de güvenliği bakımından önemlidir. Türkiye'nin bu bölgedeki bu etkinliğini sağlayan temel neden Balkanlardaki yaşayan Müslüman topluluklar üzerindeki geçmişten gelen etkisidir. Türkiye bu yolla bu bölgede 2002 yılından sonra dış politika hedefleriyle tarihsel ve kültürel bağlarını geliştirmiş, ekonomik ve siyasi alanda daha ileri seviyeye götürerek kalıcı işler yapmaya çalışmıştır.²⁵²

Türkiye'nin yeni dış politika açılımları amacıyla izlediği yollarda Afrika ülkeleriyle yaptığı anlaşmalar önemli yer tutmuştur. Özellikle bölgeye açılan elçilikler bölgeye yapılan politika açılımlarını güçlendirmiştir. Türkiye –Afrika işbirliği çerçevesinde ülkelerarası ekonomik anlaşmalarla ticaret hacmi tahmini olarak 15 milyar doları aşmıştır.²⁵³ Bunların dışında Somali'ye yapılan yardım kampanyası, BM çerçevesinde Somali konferansına ev sahipliği yapmış olması, ayrıca bölgenin istikrarına katkı amacıyla gerçekleştirilen “Darfur'un Yeniden İnşası ve Kalkınması için Uluslararası Donörler Konferansı” Mısır ile birlikte Türkiye eş başkanlığını yapmıştır.²⁵⁴ Fakat Arap baharı ile Türkiye'nin ülkelerin içişlerine müdahale görüntüsü Türkiye'ye karşı güveni zedelemiştir.

Bu dönemde Türkiye **Asya-Pasifik'te** ilişki içinde bulunduğu ülkelerin yanı sıra, yeni ülkeler ile de işbirliğimizi geliştirmeye çalışmıştır. Bölgesel örgütlerle gelişen bazı anlaşmalar yapıldı.

²⁵¹ Bekir Günay, “Değişen Türk Dış Politikasının Avrasya yansımaları” **Yeni Türkiye**, 53/2013, s. 971-983

²⁵² Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan, “Türk Dış Politikası Yıllığı” Ekim 2010, **Seta**, s. 389-409.

²⁵³ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 07.05. 2015)

²⁵⁴ file:///C:/Users/QAZX/Downloads/argevizyon2013-sayi20%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2015)

- 2010 yılında ASEAN Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'na taraf olundu.
- 2011'de Şanghay İşbirliği Örgütü'yle Diyalog Ortaklığı kuruldu.
- Pasifik Adaları Forumu'yla İşbirliği Ortaklığı tesis edildi.

Son olarak Myanmar, Sri Lanka, Brunei ve Kamboçya'da Büyükelçilik açıldı.²⁵⁵

İsrail ile her siyasi, stratejik ve ekonomik ilişkiler aralıksız devam etmiştir. İsrail hükümetinin Müslüman Filistin'e karşı takındığı katı ve acımasız tutum Türkiye yetkilileri tarafından her fırsatta eleştirilmektedir. Fakat İsrail ile yapılan her türlü ekonomik ve askeri anlaşmalara sadık kalındığı ifade edilmektedir. 2009 yılında gerçekleşen Davos Zirvesinde, Peres ile Erdoğan arasında yaşanan gerginlik ile ilişkilerin ciddi bozulduğu şeklinde yorumlar kamuoyuna yansımıştır.²⁵⁶ Beklenen İsrail Türkiye ilişkilerinin bu olaydan son derece olumsuz etkilenmesiydi. Ama aynı dönemde İngiliz The Economist dergisi, İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geçmişte de benzer şekilde yürüdüğünü, iki ülkenin ilişkilerinin ciddi zarar görmeyeceğini vurgulamıştır.²⁵⁷ Uluslararası sularda Gazze'ye insani yardım taşıyan Mavi Marmara isimli gemiyi basıp dokuz Türk vatandaşını katleden İsrail'e karşı ciddi tepki veren Türkiye'nin İsrail ile bütün ilişkilerinin kopacağı yorumları yapıldı. Hatta bu setliği yumuşatmaya çalışanlar İsrail taraftarlığı ile suçlandı. Fakat geçen zaman rağmen ekonomik ilişkiler artarak devam etmekle beraber Türk tarafı bu olayın faillerinin dosyaları UCM ye ve İnterpol'e gönderilmemiştir.²⁵⁸

Anlaşılan Türkiye Ortadoğu'daki Müslüman komşuları ile arasını iyi tutmak için, İsrail'in Müslüman dünyada tepki uyandıracak hareketlerine tepki vermekle

²⁵⁵ file:///C:/Users/QAZX/Downloads/argevizyon2013-sayi20%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2015)

²⁵⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/10912367.asp> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

²⁵⁷ <http://gazeteci.tv/economist-39one-minute39in-yararlari39-36034h.htm> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

²⁵⁸ <http://www.timeturk.com/tr/2014/12/18/mavi-marmara-magdurlarindan-turkiye-disislerine-cagri.html> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

beraber İsrail ile yürüttüğü ilişkiyi zedelemek istememektedir.²⁵⁹ İsrail Filistin meselesinde çok ciddi bir çelişki var. Şuan Filistin'e vize uygulayan Türkiye, İsrail'e vize uygulamıyor²⁶⁰İsrail ise Türk vatandaşlarına vize uyguluyor.²⁶¹ Aynı zamanda 2013 yılı itibariyle bir önceki yıla oranla İsrail ile ticaret hacmi artmış, 2013 yılından sonra, 2014'dün ilk çeyreğinde İsrail-Türkiye arasındaki ticaret seyri yükseliş göstermeye devam etmiştir. Bu dönemde %23 artış var.²⁶²

Türkiye'nin AB ile ilişkileri 1964'te faaliyete geçen Ankara Anlaşması'nın temelini oluşturan ortaklık rejimi çerçevesinde başlamıştır. 1970'te imzalanan ve 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile geçiş dönemi hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir. Türkiye-AB ilişkileri, 1970'li yıllardan başlayarak 1980'li yılların ortasına kadar, siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı istikrarsız bir seyir izlemiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra ilişkiler resmen askıya alınmıştır. Türkiye, 14 Nisan 1987'de Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, üyelik başvurusunda bulunmuştur. 1983'de Türkiye'de sivil yönetimin tekrar kurulması ve 1984'ten itibaren Türkiye'nin ithal ikameci politikaları hızla terk etmesinden sonra Türkiye'nin dışa açılma süreci başlamıştır. AB ile bütünleşmemizde önemli bir noktayı oluşturan Gümrük Birliği 1996 yılının Ocak ayında yürürlüğe girmiştir.²⁶³ Aslında AB-Türkiye ilişkilerinde 1999 tarihi bir dönüm noktası olarak sayılmıştır. Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin adaylığı resmen tescillenmiş, Aralık 2002 gerçekleşen Kopenhag zirvesi ile ise katılım müzakerelerine gecikmeden başlanılacağı bildirilmiştir.²⁶⁴

AKP'nin uluslararası kamuoyunda meşruiyetini kabul ettireceği alan olan AB ile müzakere ve reformlar ilk yıllar çok hızlı ilerlemiştir. AKP'nin kendi iktidarını dış politika aracılığıyla koruma süreci olarak ifade ediliyordu. Dolayısıyla AKP'nin

²⁵⁹ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu "Arap Olmayan Devletler ile İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (Ed. Baskın Oran) C.2, İstanbul 2004 s. 78.

²⁶⁰ http://www.milligazete.com.tr/haber/Cesaret_vizesi/328884#.VWoRjM_tmko (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

²⁶¹ <http://www.internethaber.com/filistine-vize-ayibimiz-16423y.htm> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

²⁶² <http://itrade.gov.tr/turkey/israil-ve-turkiye-arasindaki-ticaret-2014-yilinda-da-yukseliste> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

²⁶³ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111> (Erişim Tarihi: 03.05.2015)

²⁶⁴ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerine-genel-bakis.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

AB yanlısı politika uygulamalarının bir istek, ihtiyaç ve beklenti ile beraber aynı zamanda konjonktürel bir gereklilik olduğu burada vurgulanabilir. Türkiye'nin AB'ye yönelişi reel politik ve pragmatik amaçlardan kaynaklanmaktadır.²⁶⁵

Türkiye'nin AB'ye üyeliği, iç politika açısından laikliğin ve demokrasinin korunmasının teminatı görülmüştür. İslami kesim temsilcileri yıllarca AB'nin Hristiyan kulübü olduğunu, AB'ye karşı değerlerini korumak gerektiğini vurgulamışlardı. Bu noktada RP'nin halefi olarak nitelendirilen AKP ise geçmişteki bu politikayı bırakarak AB hedefini gerçekleştirmek için ciddi gayret sarf etmiştir. AKP'nin bu gayretinin birçok nedeninin yanında bir sebep daha var. Bu sebep, demokrasi ve çoğulculuğun temeli olarak AB'yi görülmüş ve bu yolla da ileride yapılabilecek askeri müdahalelerinin önlenebileceğini düşündüğü ifade edilmiştir.²⁶⁶

İlk dönemde daha çok İnsan hakları ve temel özgürlükler alanında AB standartlarına uygun reformlar yapılmıştır. Türkiye'nin AB tarihinde Rekor bir seviyede atılım yapıldı, 19 Şubat 2002'den başlanarak 14 Temmuz 2004 tarihine kadar tam sekiz adet Uyum Paketi Meclisten geçmiştir. 17 Aralık 2004'te Brüksel Zirvesinde Türkiye'nin geçirdiği reform paketleri memnuniyetle karşılanmıştır. Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmıştır. 2005 Temmuz ayında "Uyum Protokolü imzalandı. 12 Haziran 2006 tarihindeyse ilk müzakere faslı "Bilim ve Araştırma" başlığıyla açıldı. 29 Mart 2007'de ise "Sanayi ve İşletme Politikası" faslında müzakereler açıldı. Bu tarihe kadar bütün başlıklarda tarama süreci tamamlandı. Açılan 14 başlıktan 1'i kapatılırken, 13 başlıkta müzakereler devam etmektedir. AB Komisyonun tavsiyesi ile 8 başlıkta ise müzakereler kısmen askıya alınmıştır.²⁶⁷ Önemli bir diğer gelişme ise Nisan 2007'de "Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı" başlatılmış oldu. Bu program 33 fasılda 2007-2013 arasında yapılması öngörülen mevzuat uyum çalışmalarıydı.

²⁶⁵ Ramazan Gözen, "Türk Dış Politikasının Avrupa Birliği'ne Doğru Dönüşümü". **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 2006, C. 2, No.6, s. 1-16. <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/Kh9DKzKQgJj7JOscnpH7IlmVbA7F9g.pdf>

²⁶⁶ Philip Robins, **Takım Elbiseliler ve Üniformalılar**. Ankara 2003, s. 3.

²⁶⁷ Murat Necip Arman, **AKP Hükümetleri Döneminde Türkiye-AB İlişkileri**, Ankara 2010, s. 39.

2008 yılında 4 yeni fasıl müzakerelere açılmıştır. 2009 yılında iki yeni fasıl daha müzakerelere açılmış, ayrıca Ocak 2009 tarihinde Kürtçe yayın yapacak olan TRT 6 (Şeş) kanalı yayına başlatılmıştır. Aynı yılın Nisan ayında ise Kürtçe ve Ermenice radyo yayınları serbest bırakılmıştır. Ayrıca Kopenhag siyasi kriterlerine uyum kapsamında hazırlanan Anayasa Değişikliği Paketi 12 Eylül 2010'da referanduma sunulmuş ve halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.

2014 ten sonra müzakerelerin son duruma bakılırsa 18 fasıl bloke durumdadır. Ayrıca, yeni dönemde açılış kriterleri karşılandığında açılacak 3 fasıl daha bulunmaktadır. Türkiye son zamanlarda AB ile ilişkileri adeta donmuş vaziyette iç siyasetteki yoğunluk ve gerginlikten buraya yeteri kadar enerji ayıramıyor. Davutoğlu'na göre Türkiye, AB ile kısır döngü yaşar ise kısır döngüden çıkabilmek için, dış politika stratejisinin AB'yi de içine alan ama baş etken olarak görmeyen bir bakış açısıyla yeniden yapılandırılması gerekmektedir.²⁶⁸

AKP döneminde ABD ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Burada Türkiye'nin AKP'den önce devam eden iyi ilişkileri ve AKP'nin ve lideri Tayyip Erdoğan'ın ABD ile iktidara gelmeden önce kurduğu yakın ilişkilerin etkili olduğu tartışmaları olmuştur. Temmuz 1996'da ABD eski büyükelçisi Morton Abramowitz'in Erdoğan ile görüşmesi ile diyalog başladı. 2001 yılının temmuz ayında Erdoğan, ABD'ye gitmiştir. Erdoğan AKP'nin kurulmasından sonra ise Washington'ı 2002'de iki kere ziyaret etmiş, ziyaretlerinden birinde CSIS'te (Center for Strategic and International Studies) yaptığı konuşmada partisinin Amerikan karşıtı olmadığını ve Türk-Amerikan ilişkilerini geliştirileceğini açıkta beyan etmiştir.²⁶⁹

11 Eylül'ü bahane eden ABD Afganistan'ı İşgal etmiştir. Sırada başka ülkelerin olduğunu dile getirmiştir. Nitekim ilk müdahale kitle imha silahları bulundurduğu iddiası ile Irak'a olmuştur. Türkiye'den müdahaleye etkin katılım istenmiş ve bu durum ile aslında Türkiye ve Erdoğan'da sınanmak isteniyordu, ABD'ye karşı rüşünü ispat etmesi bekleniyordu. Bu doğrultuda "Türk Silahlı

²⁶⁸ Ahmet Davutoğlu: Türkiye Merkez Ülke Olmalı.

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> ,(Erişim Tarihi: 23.03.2010)

²⁶⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/index/?s=D%C3%BCnya&d=20010705&p=1&r=&dateStrict> (Erişim tarihi: 04.03.2015)

Kuvvetleri'nin yabancı devletlere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunabilmesi için Hükümet'e yetki verilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresi", TBMM'ye 1 Mart 2003 tarihinde sunulmuş ve reddedilmiştir. Ret kararının ardından ciddi gerilim beklenirken, Dönemin Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün "tezkereyi geçirmedik ama 4300 uçuşa izin verildi" açıklaması konuyu açıklığa kavuşturmuştur.²⁷⁰ Aynı tarihlerde Erdoğan'ın, Wall Street Journal'da (31 Mart 2003) yayınlanan "Ülkem sadık bir dostunuz ve müttefikinizdir" başlıklı makalesi tezkerenin reddedilmesinin, aslında AKP'nin yüzünden olmadığını hissettirmeye çalışmıştır. Savaşın, ekonomik ve sosyal (mülteciler yüzünden), zararlarından kaçınma isteği nedeniyle tezkerenin reddedildiğini söylüyordu. 19 Mart 2003 tarihinde ABD'nin acil isteğiyle koalisyon güçlerine hava sahasının açıldığını belirtmiş ve her zaman Türk hava sahasının bu güçlere açık olacağını da eklemiştir.²⁷¹ Böylece AKP döneminde ABD ile başlamadan bitecek ilişkiler yeniden rayına oturtulmuş oldu.

Bu kriz atlatıldı derken ikinci bir kriz patlak vermiş, Temmuz 2003 tarihinde Amerikan askerlerini Süleymaniye'deki Özel Kuvvetlerin binasını basarak Türk askerlerinin başına çuval geçirmiştir. İki olay ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuş fakat Türk yöneticilerin hamleleri ile kopmamıştır. Ama Türkiye, bu süreçte Irak'ın kuzeyindeki askeri varlığının büyük ölçüde sona erdiği ifade edilmektedir.²⁷²

AKP dönemi Türk ABD ilişkileri noktasında En kapsamlı mutabakatlardan biride Temmuz 2006 tarihinde Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile ABD Dışişleri Bakanı Condolezza Rice, arasında mutabakat olmuş, "*Ortak Vizyon ve Yapılandırılmış Diyalog Belgesi*" yayınlanmıştır. Bu belge ile, Geniş Ortadoğu'ya demokrasi ile barış ve istikrarın getirilmesi, İsrail- Filistin sorununun çözümü için gayret gösterme, "Birleşik bir Irak'ta" demokrasi ve istikrarın teşvik edilmesi; İran'ın nükleer programında diplomatik çabaların desteklenmesi, Kıbrıs sorunda BM

²⁷⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=320263> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

²⁷¹ <http://www.wsj.com/articles/SB104907941058746300> Erişim Tarihi 30.05.2015)

²⁷² Serhat Erkmen, "4 Temmuz'dan Sonra Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Askeri Varlığı", **Stratejik Analiz**, Ağustos 2003, s. 48-52.

gözetiminde adil çözümün desteklenmesi, enerji güvenliğinin, kaynak ve geçiş yollarının Hazar havzasından olanlar dahil desteklenmesi, PKK ve diğer terör örgütleriyle mücadele edilmesi; kültürler arası diyalog ve işbirliği yapılması olarak özetlenebilir. Dahası bu işbirliğinin ekonomik, ticari, savunma, askeri, bilim ve teknolojik işbirlikleriyle geliştirileceği öngörülmüştür.²⁷³

İyi ilerleyen ilişkiler 2010'dan sonra gerilemeye başlamıştır, Mart 2010'da, ABD Temsilciler Dış İlişkiler Komitesi Ermeni Soykırımı tasarısını kabul etti. Alınan karar sonrasında Türkiye Washington Büyükelçisi'nin geri çağırılmıştır.²⁷⁴ Türkiye, sadece Ortadoğu'da değil İran, Kafkasya, Ege ve Avrupa'yı da kapsayan jeo-politikada Soğuk Savaş sonrasında değişen konjonktürde de ABD'nin en temel müttefiki olarak devam etmektedir. Türkiye ile gerçekleştirilecek bir politik farklılık ABD tarafında tolere edilemeyecek etkiler yapabilir.²⁷⁵

²⁷³ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

²⁷⁴ <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/trkiye-meclis-komitesnn-soykirim-tasarisini-onaylamasinin-ardindan-byeklsn-air/9721> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

²⁷⁵ <http://www.tayyarari.com/eser.html> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

III. AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE İRAN İLİŞKİLERİ

Asırlardır devam eden Türk İran ilişkileri, 2000'lerin başında farklı bir gelişme kaydetmiştir. İki ülke ilişkileri karşılıklı menfaat ve rekabet yerini, bölgede ve uluslararası arenada birbirine yardımcı olma konumuna taşımaya çalışmışlardır. Bölgede etkin olma projesi olan AKP yönetimi, İran ile Türkiye arasındaki bazı hassas dengeleri ve çizgileri bir kenara bırakarak ilişkileri çok farklı bir boyuta taşımaya çalıştı. Fakat İran buna hiç niyetli değildi ne bölgede nede uluslararası arenada Türkiye'nin etkinliğinin artmasına, bunun kendi üzerinden gerçekleşmesine müsaade etmek istemiyor ve sürekli hamleler ile sonraki bölümlerde değineceğimiz gibi Türkiye'ye biçilen rolü devşirmeye çalışıyordu.

İran ile inişli çıkışlı hatta ikircikli ilişkileri ve yaşadığı problemleri anlamak için İran ve Türkiye'nin dış politika oluşumunu temel anlayışını kavramak lazım, önceki bölümde Türk dış politikasını ele almıştık. AKP dönemi ilişkilere geçmeden önce **İran dış politika oluşumunu**, İran devrimini ve devrim sonrası dış politikada değişim ve süreklilik konusunu ele alacağız. Böylece İran'ın Türkiye ve bölge ile ilişkilerini daha iyi anlayabiliriz.

A. İran Dış Politika Oluşumu ve Süreklilik

İran tarih boyunca bölgesinde etkin olmuş ve etkinliğini hiç elden bırakmak istememiştir. Bu doğrultuda ya direkt veya dolaylı olarak bölgeye nüfuz edecek vesileler aramış veya oluşturmuştur. Yönetimler, inançlar hatta coğrafya değişse bile değişmeyen tek şey İranlılık ruhu olmuştur. Dün direkt satraplıklar ile Ortadoğu'ya nüfuz eden İran, bu gün Şii Hilali²⁷⁶olarak nitelendirdiği proje üzerinden Ortadoğu'nun her yerinde adeta birere satraplık oluşturmuş ve etki alanını eski sınırlarında tutmaya muvaffak olmuştur.

²⁷⁶ **Şii Hilali:** Ortadoğu'da Şii nüfus yoğunluğunun veya güçlü olan Şii azınlıklarının bulunduğu bölgeyi tanımlayan jeopolitik bir terimdir. İran bu alanlarda etkinliğini her geçen gün arttırmaktadır. Yoğunluğuna göre haritada bu alan birleştirilince hilal şeklini almaktadır geniş bilgi ve harita için Bknz:<http://www.bilgesam.org/incele/202/-sii-hilali--efsane-ya-da-gercek-/#.VcyaBIXtmko> (Erişim Tarihi: 10.08.2015)

1. İran Dış Politikasını Oluşturan Parametreler

İran kültür ve devlet yapısı, İran'a yerleşen bütün devletlere ciddi tesir etmiştir. İskender bile kendisini Ahamenişlerin devamı olarak görmüş ve daha sonra kurulan Partlar İran bürokrasi sistemine entegre olmuşlardır. İran'daki yaygın kanaate göre, İran coğrafyasında devletler değişse bile bürokrasi ve siyasi yapı hiç değişmemiş gibi kendisini klonlayarak devam ettirmiştir.²⁷⁷

Tarih boyunca yaşamış bütün köklü milletlerin, hayatietini idame ettirecekleri temel stratejileri, refleksleri vardır. Bu refleksler tarih, din, yönetim ve coğrafyadan etkilenir ve tarihin seyri içinde yoğrulurlar. Sonraki dönemler yönetim rejim değişse de bu karakter değişmez, çünkü bu devletler varlıklarını bu özelliklerine muhtaçtır. Yüzyıllar ve köklü Sistem değişikliklerinde, milletler ve toplumlar yeni arayışlara girerler. Bu arayışlarda iç ve dış etkenler devreye girer. Fakat düşünceleri şekillendiren temel parametre *sosyal genler*dir. Sosyal genleri oluşturan ana etkenler ise; tarih, din, dil ve coğrafyadır.²⁷⁸ XX. Yy. başında ve devrimden sonra İran'ın ana refleksleri devreye girerek sistem kurulmuştur.

Her ülkede olduğu gibi İran da dış politika yapım sürecinde belli refleksler devreye girmiştir. Dünden bu güne başta *tarih şuuru*, *milli kimlik* ve *dini anlayış* olmak üzere, *Jeopolitik yapısı*, *bölgesel üstünlük* arzusu, tarihten günümüze komşu ülkeler ile yaşanan *rekabet*, Batı ülkelerinin İran'ın içişlerine müdahale etme ihtimali, İran'ın etnik yapısının heterojen olması ve ekonomik yapısı gibi faktörler, İran dış politikasının yapım sürecini derinden etkilemektedir.²⁷⁹

İran oldukça eski bir tarihe ve köklü bir imparatorluk mirasına sahiptir. İran kadim medeniyetinden dolayı, kendini mevcut topraklarının ötesinde bir etkiye sahip güçlü bir aktör olarak algılamaktadır. Bu tarihsel geçmişinden dolayı İran'ın bölgesel hedefleri ve ihtirasları, Batı Asya'nın ötelere ulaşmaktadır. Öncelikle coğrafyası

²⁷⁷ Şeriati, **a.g.e.**, s. 34.

²⁷⁸ Bekir Günay, ‘‘Orta Asya’da Arayış, ‘‘Sosyal Gen’’ ve Yeni Modeller’’ <http://avrasya.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/01/Orta-Asyada-Aravis-Sosyal-Gen-ve-Yeni-Modeller.pdf> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

²⁷⁹ Yüksel Taşkın, ‘‘Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek’’ **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ekim 2008, S. 1. C. 39 s. 21-55.

Fars etkisinin Asya'nın içlerine doğru yayılmasına yardımcı olmaktadır. İran milli kimliği (üstün ırk, aryan, Pers) çok güçlü bir damar olarak kendisini dış siyasette hissettirir. Şehnameden anladığımız kadarı ile *İranlılık gururunun* Fransız ihtilali ile başlayan modern milliyetçilikten çok önceki zamanlara uzanan köklü bir geçmişi vardır. Çünkü daha XI. yy'da Firdevsi yazdığı İran'ın milli destanı Şehname'de, İranlıları üstün olarak tasvir ediyor.²⁸⁰ Sonradan birçok yazar şair aynı yoldan İran-Pers milli gururu üzerinde durmuştur.²⁸¹ XX. yüzyıl başında yönetimi Türk hanedanlardan temizleyen Rıza Şahın mirasını unutmamak lazım, Rıza Han İslam öncesi Pers tarihini ve gururunu geri getirmiştir. Yeni kurulan İslami İran yönetimi hem İran ismini devam ettirmiş hem de milli hedefleri aynen sahiplenmiştir. Devrimden sonra Milli gurur ile beraber dini gurur (damar) eklenmiş oldu.

Tarihi ve kültürel zenginliği ile birlikte jeostratejik konumu İran'ı uluslararası dengelerde önemli bir aktör haline getirmiştir. Jeopolitik olarak tartışmasız önemli bir konuma sahip olan İran, Güneybatı Asya ülkesidir. Türkiye, Afganistan, Pakistan, Irak, Kafkaslar, Orta Asya, Hazar Denizi, Körfez bölgesi ve Umman Körfezi ile çevrilidir. İran'ın doğal sınırları, bu ülkenin kendisine özgü kimliğini yüzyıllarca geliştirmesine yardımcı olmuştur. Bu sınırlar, İran halkına doğal korunma imkânı sunmaktadır.²⁸² Jeostratejik konumundan dolayı, İran, kendisini tarih boyunca körfez ülkelerinin ve milletlerinin geleceğini belirleyen yegâne güç olarak görmüştür.

Bölgesel üstünlük arzusu, İran dış politikasında tarih boyunca var olan bir özelliktir. 1970'lere kadar Batı güvenlik sisteminin bölgedeki önemli gücü haline gelmeye gayret etmiştir. İslam Devriminden sonra ise dış politikasını rejim ihraç etmek niyetiyle kullanmıştır ve bu tür girişimler İranlı devlet adamları tarafından kendilerine tarihsel bir sorumluluk olarak görülmektedir.

İran'ın dış müdahalelere²⁸³ karşı tarih boyunca yaşadıkları, İran halkının ve yöneticilerinin zihinlerinde derin ve kalıcı bir izler bırakmıştır. Devrimden sonra

²⁸⁰ Şehname, s. 5.

²⁸¹ Şeriati, Motahari ve Bazergan gibi Düşünürler

²⁸² İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, (Çev. Hakkı Uygur) İstanbul, Küre Yay., 2005, s. 127.

²⁸³ Makedon istilası, Arap fetihleri, Türklerin bu coğrafyaya yerleşmesi, 20. Yy.'da Ruslar ve İngilizlerin işgali.

özellikle Batının ve çevre ülkelerin müdahale ihtimali dış politikanın şekillenmesinde ciddi etkili olmuştur.²⁸⁴ Bazı tarihsel incinmeler ve dış tehdit algısı İran'ın karar vericilerinin düşünce dünyasını ağır bir şekilde etkilemiştir. Dış müdahaleler ayrıca İran'da Fars milliyetçiliğinin güçlenmesine sebep olmaktadır. İran, Fars milliyetçiliği ile ülke bütünlüğünü korumaya odaklanmıştır.

İranlı yöneticiler, Batı politikasına karşı ülkelerinin ekonomik ve siyasi açıdan tam bağımsızlığını savunmaktadır. Batının düşman, büyük şeytan olduğunu ve birçok çevre ülkenin de Batının truva atı olduğunu ilan etmiştir. Bu doğrultuda savunma politikası geliştirmiştir. Ekonomik olarak bağımsızlığını kazanan bir İran, siyasi arenada da tam bağımsız hale gelecektir anlayışı ile tamamen Batıya karşı içe kapanmıştır. İran, etnik çeşitliliğinden dolayı toprak bütünlüğü, bağımsızlığı konusunda aşırı hassas ve diğer devletlerin etnik gruplar üzerine yaptığı açıklamalardan aşırı rahatsız olan bir ülkedir. Dış siyasetini buna göre her zaman gözden geçirmiştir.²⁸⁵

Dinler, tarih boyunca dış siyasetin şekillenmesinde etkili olmuştur. Safevi Devleti'nin 1501 yılında kurulmasından sonra, On iki imam Şia'sı İran'da devletin resmi mezhebi olmuştur. Şiilikte esas olan dünya liderliği ve mağdur! Milletleri kurtarmaktır. Devrim sonrası İran mevcut Fars ulusal gücüne din boyutunu da eklemiştir. İslami(Şii) konular, İran'ın bölgedeki görünen duruşunu ve komşu devletlere karşı politikalarını doğrudan etkilemiştir.²⁸⁶ İran'da halkın yüzde 89'u, Şii'dir. İran'ın çevresinde (Bahreyn, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Lübnan, Pakistan, Afganistan ve Körfez ülkeleri) Şii azınlıklar yaşamaktadır. İran, bu azınlıklar ile Şiilik ortak paydasına dayanarak yakın ilişkiler kurmaktadır. Bu ilişkiler

²⁸⁴ Irak-İran savaşı bunu teyit etmiştir ve İsrail ABD ve Batının 30 senedir sürekli tehditleri bu tezi teyit eder mahiyette

²⁸⁵ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)**, İstanbul 2010 s. 121.

²⁸⁶ Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, VI/2 (Güz 2013), s. 223-256., www.emakalat.com, (Erişim Tarihi: 10.04.2015)

Şii Hilali şeklinde hayat bulmakta ve her geçen gün bu formül uygulamaya konulmaktadır.²⁸⁷

İran dış politikasını şekillendiren bir diğer parametre ekonomidir. Petrol, İran'ın en önemli gelir kaynağıdır. İran'ın modernleşmesi ve sanayileşmesi politikaları İran'ın doğal kaynaklara bağımlılığını arttırmıştır. Bu açıdan özellikle enerji ekonomisi İran'ın dış politikasını ve ulusal güvenlik politikalarını etkilemiştir. Petrol İran'ın ekonomik imkânlarını arttırmış, İranlı liderlere bölgesel gelişmeleri etkileme imkânı sunmuştur. Böylece bu dönemde İran bölge ve bölge dışı devletler ile ittifak arayışı içerisine girmiştir.²⁸⁸

İlk zamanlar Batıdan bağımsız bir ekonomi düzeni kurmaya çalışan İran 1990'lı yıllarda ekonomik alanda ciddi sorunlar yaşamıştır. Baş gösteren düşük üretim, küçülme, işsizlik, yatırım sermayelerinde yetersizlik, Batılı ülkelerin sermaye, teknoloji ve sanayi tecrübelerine olan ihtiyacı had safhaya çıkarmıştır. Böylece dış ülkelerin yardımları ülkenin yeniden düzenlenmesi için gereklilik haline gelmiştir. Bu amaçla Batı ile ilişkilerini devamlı geliştirme gayretinde olan İran Cumhurbaşkanı Hatemi ile Rafsancani IMF'nin ekonomik reform programını uygulamaya çalıştılar.²⁸⁹

2. İran Devrimi ve Devrim Sonrası Dış Politikada Değişim ve Süreklilik

İran 1979 yılında Rıza Pehlevi yönetimindeki Anayasal monarşiden, Ayetullah Ruhullah Humeyni yönetimindeki “İslam hukuku” ve Şiî mezhebinin yapısını esas alan Şeriat Cumhuriyetine dönüşmüştür. Bu olaya *İran Devrimi* veya İran İslam Devrimi denmiştir.²⁹⁰ İran'da yaşanan devrim tüm dünyanın dikkatini yeniden bu bölgeye çekmiştir. İran halkı kendi tarihlerinde hiç olmamış bir ilki gerçekleştirmiş, binlerce yıllık monarşi geleneğini yıkmış ve yeni bir yönetim

²⁸⁷ Müjde Aysun Özbay, “İran'ın Şii Hilali Projesi iddiası”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Ankara 2010, s. 50.

²⁸⁸ Abbas Ali, **Kapitalizm Öncesi İran**, İstanbul 2007, s. 151.

²⁸⁹ Şeriat, **a.g.e.**, s. 159.

²⁹⁰ Amir Ahmad Fekri, **İran Devrimi**, İstanbul 2011, s. 10.

biçimine kavuşmuştur.²⁹¹ Aslında bu devrim sadece binlerce asırlık monarşiyi değil aynı zamanda İran'ın iç dış politikasını kökten değiştirmiştir.

Bu sıra dışı ve birden gerçekleşen devrimin sebeplerini anlamak için öncelikle bu devrime destek veren grupları bilmek lazım. İran toplumu bu olayı XX. Yy.'nın başında tekrar yaşamıştı, gizli ve açık örgütlerin çalışması ile Meşrutiyeti ilan etmişlerdi.²⁹² Devrimin başarıya ulaşmasının en önemli sebeplerinden birisi hiç şüphesiz devrim için zeminin müsait olması ile beraber Lider (Hümeyni), İdeoloji (Şia) ve Halkın (bütün gruplar) aynı noktada buluşması olmuştur.²⁹³

İran Devrimi, İran toplumu içinde en radikal dinci ile liberalin ve en solcu ile komünistlerin el ele verdiği ortak bir halk devrimidir. Fakat daha sonra gelişen olaylar devrimi mollaların devrimi haline getirmiştir. Buna sebep olarak; ana aktörün Hümeyni olması gösterilebileceği gibi, ama asıl sebebin '*Devrim Çalma*'²⁹⁴ olduğu söylenebilir. Çünkü tüm grupların beraber başardığı bir eylemi bir grubun sahiplenmesi, etik değil bu yüzden bu işe devrim çalma diyoruz. Sonuç olarak diğer gruplar bir anda kendilerini sistemin dışında bulmuştur.²⁹⁵

Devrimin sebepleri; ekonomik, sosyal, siyasal ve dini, sebepler olarak sıralanmıştır. İran'ın aslında refah düzeyinde geliri (petrol) olmasına rağmen, silaha ciddi para harcandığı için halka refah yansımamıştır. Diğer yandan gelirin eşit dağılmaması, artarak devam eden yolsuzluk söylentileri, aşırı lüks ve şatafatın halkın gözüne batması ve halkın yaşadığı işsizlik ve maddi sıkıntıyı kimseye anlatamaması toplumu patlama noktasına taşımıştır.²⁹⁶ Özellikle Şah rejimini korumak için Savak'ı

²⁹¹ İsmail Yurdakurban, "Devrim Sonrası İran Dış politikası(1979 – 2005)", **Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Konya 2007, s. 7.

²⁹² Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi (1700-19125)**, İstanbul, 2012, s. 440.

²⁹³ Murtaza Pourrezai Bavili, "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası 1979 – 1989", **Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, İstanbul 1989. s. 11.

²⁹⁴ İlk cumhurbaşkanlığı seçimlerinde *Liberal* Ebu'l-Hasan Beni Sadr ezici çoğunlukla seçimleri kazandı Devrim solcu-İslamcı koalisyonu olarak zafere ulaştı yalnız tek başlarına iktidar özlemini yıllardır sürdüren mollalar yönetimden solcu-liberal kesimi uzaklaştırmak için çeşitli yollar denediler. Aslında bu serüvenin AKP'nin sürecine benzediği iddia ediliyor çünkü AKP'nin önemli bir yöneticisi "biz bundan sonra paydaşlarımızla yollarımızı ayırıp kararları tek başımıza vereceğiz demişti" <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22936431.asp> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

²⁹⁵ Yurdakurban, **a.g.t.**, s. 4.

²⁹⁶ Hamid Algar, **İslam Devriminin Kökleri**, İstanbul 1988, s. 107.

halk üzerinde baskı aracı olarak kullanmıştır. Saray bürokrasisinin halktan kopuk olması, bütün meşru eleştiri yollarının bile kapalı tutulması toplumsal patlamayı tetikledi.²⁹⁷ Halkın inançlarına ters yaşam tarzı, aşırı batı taklidi ve hayranlığı ile göze batan bürokrasi ve Saray çok ciddi rahatsızlık uyandırmaya başlamıştı.²⁹⁸

Ama Devrimin gelişimi, kısa sürede olup bitmesi, umulmadık kadar kolay olması herkeste şaşkınlık meydana getirmiştir. 1960'ların başında Rejime ve Şaha karşı muhalefete başlayan Humeyni 1965'te sürgün edilmiş. Önce Türkiye, Irak ve akabinde Fransa'ya gitmiştir. Humeyni mücadelesini hep sürdürmüş ülke ile taraftarları vasıtası ile irtibatını devam ettirmiştir. Özellikle camiler üzerinden kasetler²⁹⁹ vasıtası ile her geçen gün etkinliğini arttırmıştır.³⁰⁰

Yukarda saydığımız sebeplerden dolayı patlamaya hazır bir toplum vardı. Devrimin ilk kıvılcımı ve devrimde Humeyni ve İslamcılarını ön plana çıkaran olay, Ocak 1978'de Tahrande bir gazetede Humeyni aleyhine hakaret dolu bir manşetin çıkması olmuştur.³⁰¹ Bu olaydan sonra ülke çapında büyük protestolar başladı, protestoları bastırmak için sıkıyönetim ilan edildi. Fakat çok yüksek motivasyon ile sokağa çıkan halk, "bizi tank, top durduramaz, şeytanı bozorg (büyük şeytan) Amerika, Allah Ekber, rehber Humeyni" sloganları, ile müthiş bir nümayiş başlatmışlardır.³⁰² Olaylar iyice kontrolden çıkınca, Şah Ocak 1979 yılında yurt dışına tedavi amaçlı çıkacağını kamuoyuna duyurdu, nitekim 16 Ocakta ülkeyi terk etti. Şah ve müttefiki ABD için bu durum çok sürpriz oldu ve adeta şok etkisi yaptı. Amerika'nın durumdan haberi olamaması meselesi hala gizemini korumaktadır.

Şubat 1979 yılının sabahı Humeyni'yi taşıyan uçak mehrabat havaalanına indi. Humeyni yıllar sonra İran topraklarına ayak basınca devriminde ayakları yere basmıştır. 14 yıl aradan sonra Humeyni kendisini karşılayan yüzbinler eşliğinde ülkesine büyük bir zafer ile dönmüştür. Humeyni mevcut bir hükümet ve başbakan olmasına rağmen Mehdi Bazargan'ı başbakan ilan etmiştir. Bu durumu basit bir olay olarak değerlendiren mevcut başbakan Bahtiyari orduya da güvenerek olayı ciddiye

²⁹⁷ Algar, a.g.e., s.110

²⁹⁸ Turgut Tülümün, **İran Devrim Hatıraları**, İstanbul 1998, s. 24.

²⁹⁹ Cengiz Çandar, **Dünden Yarına İran**, İstanbul 1981, s. 61.

³⁰⁰ <http://www.irankulturevi.com/turkce/tarih/imam.htm>. (Erişim Tarihi: 28.04.2015)

³⁰¹ 1978 Ettelaat gazetesinde yayınlanan Ayetullah Humeyni aleyhindeki yazı, İran'da Kum kentin başlayarak birçok kentte Şah aleyhtarı gösteriye dönüştü

³⁰² Yurdanur Atasoy Çetirge, **Namludaki Karanfilden Şeriata İran**, Ankara 1997, s. 39.

almamıştır. Ama bir süre sonra kanlı olaylar başladı³⁰³ herkesi bir devrim ile karşı karşıya bırakmış, Bahtiyari ülke dışına kaçmak durumunda kalmıştır.³⁰⁴ 11 Şubat itibari ile yeni yönetim devreye girmiş ve böylece devrim gerçekleşmişti.

Devrim sonrası sistem ve sistemin ana aktörleri değişti ve yeni aktörler dış politika yapım sürecine direkt müdahil oldular. Bu durumda İran'ın mevcut sistemine bakmamız lazım. İran İslam Cumhuriyeti siyasal sisteminde üzerinde durulması gereken en önemli kurum, *Velayet-i Fakih'tir*. İran'da hem anayasal olarak hem bilfiil devlet mekanizması içinde asıl yetki ve etkinin dinî liderde olduğu açıkça görülmektedir.³⁰⁵

1. Dini Liderin (Rehber, Veli-yi Fakih/Veli-yi Emr) yetkileri Anayasa'nın 110. Maddesine göre; Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'ne danışarak ülkenin temel politikalarını tespit eder. Aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını yapar, savaş, barış ve seferberlik ilan eder, Uzmanlar Konseyi mensubu fakihleri (dini otorite), radyo ve televizyon teşkilatı başkanı, genelkurmay başkanı, devrim muhafızları ve düzenli ordu liderleri ile kuvvet komutanlarını atar, görevden alıp ve istifalarını kabul eder. Aynı zamanda ekonominin kayda değer bir kısmını kontrol eden dini vakıfların yöneticilerini atar.³⁰⁶ Dini lider bu yetkileri ile mutlak hâkim ve eski Şah'tan daha yetkili hale gelmiştir.

2. Cumhurbaşkanı yürütmenin başıdır. Cumhurbaşkanı dini liderden sonra sistemin ikinci güçlü adamıdır ancak yetkileri daha ziyade sosyal, ekonomik ve kültürel konularla sınırlandırılmıştır.

3. Meclis (Meclis-i Şûra'yı İslami), Dört yılda bir yapılan seçimlerle oluşan 290 üyeli parlamento temel yasama organıdır. Uluslararası antlaşmalarla, bütçeyi onaylar, cumhurbaşkanı ve bakanlara güven ya da güvensizlik oyu verir.

³⁰³ İran'da özellikle "Kara Cuma" olarak adlandırılan 8 Eylül 1978 yılında Tahran'ın Jale Meydanı'nda yaşanan kanlı olaylar ve bu olayları müteakiben yüzlerce İranlının hayatını kaybetmesi, Şah'ın iktidarını kaybettiği yolda geri dönülmez son noktayı koymuştur.

³⁰⁴ Çandar, **a.g.e.**, s. 18.

³⁰⁵ Kaan Dilek, **İran'ın Orta Asya Politikaları** (Ed.: Murat Yılmaz) Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2011 s. 8.

³⁰⁶ <http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048> (Erişim Tarihi: 11.05.2015)

4. Koruyucular Konseyi (Şûra'yı Negâhbân), Altısı, Rehber tarafından seçilen fakih, altısı da, Parlamento tarafından atanan hukukçudan oluşan on iki kişilik bir üst meclis konumundadır. Meclis tarafından çıkarılan yasaların dine uygunluğunu, seçimlere başvuran adayların yeterliliğini denetler.

6. Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (Mecme'yi Teşhis-i Maslahat-ı Nizam) Lider'e danışmanlık yapmak ve Meclis'le Koruyucular Konseyi arasında çıkan uyuşmazlıkları çözmek gibi iki ana görevi olup, 31 üyelidir. Koruyucular Konseyi, Meclis'in çıkardığı bir yasayı anayasa ve şeriata uygun bulmaz ise Meclis'te yasanın ilk halinde ısrar ederse, konu bu heyet tarafından çözülmemektedir.³⁰⁷

Sisteme bakıldığında İran'da en önemli açmazlardan biri, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve Meclisin, dini lider ve onun etrafında teşekkül eden atanmışlar karşısında sınırlı yetkilere sahip olmasıdır. Bu durumda rehber ve danışmanları tarafından üretilen dış politika yürütme tarafından hayata geçirilmektedir.³⁰⁸

Devrim ile iç ve dış siyasette köklü bir söylem ve eylem değişikliği olmuş, böylece içte Velayeti Fakih anlayışı ile nevi şahsına münhasır bir liderlik kurumu ihdas edildi, monarşi yerine cumhuriyet ve laik devlet anlayışının yerine Şii İslam anlayışına dayalı bir şariat düzeni getirilmiştir. Dışta ise Batı karşıtı Şiiliği ihraç etmeye çalışan bir anlayışa girilmiştir.³⁰⁹ İran'da 1979-1989 yıllarında dış politika görüşü olarak sömürgecilik karşıtı söylem geliştirildi, Ayetullah Humeyni'nin karizmatik görünümlü liderliğinde İslam Birliği fikri sürekli işlendi, rejimin dünyada ezilenlere yeni bir model olabileceği düşüncesi ile ihraç edilmeye çalışıldı.

Devrim sonrası dış politikanın belirlenmesinde devrimci/İslamcı ideolojinin iki farklı “ekolü” etkili olmuştur; bu ekoller *devrimci realist* ve *devrimci idealist*’lerdir. Devrimci idealistler; Montazeri liderliğinde genç ulemanın ve radikal İslamcı gençlerden³¹⁰ oluşuyor; bu kişiler gençliğin de vermiş olduğu heyecan ile

³⁰⁷ <http://www.irankulturevi.com/turkce/iran/idari.htm> (Erişim Tarihi: 11.04.2015)

³⁰⁸ Hüseyin Beşerîye, **İran Devlet Toplum ve Siyaset**, İstanbul 2009, s. 77.

Pınar Hüseyinoğlu, ‘İran’da Ulemanın Sosyo Politik Gücü (1921-2009)’, **Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi Ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2009, s. 65.

³¹⁰ Dünyaya kafa tutan gençler, ‘sonradan yetme’ olarak tabir ediliyorlar.

uluslararası alanda yalnızlığı ve izolasyonu³¹¹ fazilet olarak dillendirmişlerdir. Beheşti ve Nabavi'nin temsil ettiği devrimci realistler ise; üçüncü dünya ile ve bağlantısızlarla ilişkilerin geliştirilmesini dillendirmişlerdi. Onlarda süper güçlere karşı söylem geliştirmekle beraber, mutlak izolasyona da karşı çıkmış ve devrimin çıkarını gözetten pragmatist politika yanlısı olmuşlardır.³¹²

Devrim sonrası dış siyasette eskiye nazaran bazı konularda tamamen zıt bir anlayış devreye girerken bazı yönler aynen devam etmiştir. Özetle daha önce ABD ve İsrail³¹³ işbirliği üzerine kurulan dış siyaset anlayışı aynı ülkelerin düşmanlığı³¹⁴ üzerine tesis edildi.³¹⁵ Komşu ülkeler ile seviyeli ve içişlerine karışmayan bir siyaset izleyen İran devrimden sonra devrim ihracı ve propagandasına başlayınca ciddi rahatsızlık uyandırdı.³¹⁶

Devrim sonrası dış siyaseti incelerken iki kelime karşımıza çıkacaktır *süreklilik ve değişim*. Sonraki bölümde göreceğimiz gibi İran'ın hiç değişmeyen tarihten gelen dış politika argümanları olduğu gibi, zamanla yaşanan olaylar karşısında sık sık değişimlerde devreye girecektir. Bu bölümde değişen dış siyasete değineceğiz. Humeyni'nin kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere dış siyasetin iki temel amacı vardı; *ne Doğu ne Batı* sloganı ile özetlenen, yozlaşmış doğu ve batının mevcut siyaseti benimsenmeyecek bağımsız ve özgün yeni bir siyaset geliştirilecekti. Bu doğrultuda batı tamamen ret edilecek doğu ise İslam devrimi ihraç edilerek dönüştürülecekti.³¹⁷ Fakat takip ettiği “ideolojik dış politikadan dolayı İran uluslararası izolasyona mahkûm edildi. Netice olarak hem içeride ve dışarıda yaşadığı zorluklar pragmatizmin yükselmesine ortam hazırlamıştır. Irak ile sekiz yıl

³¹¹ Türkiye'nin Ortadoğu'da karşılaştığı müthiş yalnızlık sonrası, ‘*Değerli yalnızlık*’ tabiri buna benzer

³¹² Bayram Sinkaya, “Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü,” **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. 247, S. 5-6 (Nisan ve Mayıs 2005).

³¹³ Mesut Hakkı Çaşın, “İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, C. 5, S. 3, s. 292.

³¹⁴ Yeni dış politika İslam devriminin korunması üzerine inşa edilirken, iki hedef gösterilmiştir: “Büyük şeytan Amerika” ve “Küçük şeytan İsrail.

³¹⁵ Robin Wright, **Son Büyük Devrim; Humeyni'den Bugüne İran**, (Çev.: Şeniz Türkömer), İstanbul, 2001, s. 48.

³¹⁶ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi**, İstanbul 1998, s. 128.

³¹⁷ Arı, **a.g.e.**, s. 147.

aradan sonra savaşın sona ermesi, Humeyni'nin ölümü, neticesinde ekonomik, sosyal ve siyasal reformlar kaçınılmaz oldu.³¹⁸

Bu şartlara bakarak Haşimi Rafsancani ve ekibi yeniden yapılanma kararı alınmış ve ülkeye sermaye girişini teşvik için ekonomide liberalleşmeye karar verilmiştir. Ardından 1993'te Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik için başvuru yapıldı. BM ve diğer uluslararası kuruluşlar ile ilişkilerini güçlendirmek istemiş, Avrupa ile ilişkilerinde yeni bir dönem açmıştır. Aynı zamanda Rafsancani, ülkesinin bölgedeki imajını düzeltmeye karar verdi. Körfez ülkeleri dâhil bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini yeniden başlattı.³¹⁹

Devrim ihracı ve rejim güvenliği yeni rejimin dış siyasetinin ilk gündemlerinden biri haline getirildi. Hatta dini bir vecibe ve Anayasal bir görev olarak kabul edilmiştir.³²⁰ Öncelik Şii coğrafyalar olmasına rağmen devrimin diğer Sünni ülkelerdeki İslamcılara cazip gelmesi İran'ın işini kolaylaştırmış ve yeni bir yol açmıştı. Örneğin Türkiye'de Caferi ve Alevilerden ziyade milli görüş tabanında etkin olunması bunu teyit eder mahiyette. Hatta bu tebliğ anlayışı sadece Müslüman ülkeler ile sınırla kalmamış bizzat Humeyni SSCB'nin başında olan Gorbaçov'a mektup yazarak onun ve toplumunu Allaha yönelerek mevcut sıkıntılardan kurulacağını ifade etmiştir.

Devrimlerin fitratında geçmişin mirasının reddetmek ve yeni bir zihniyet ve nizam iddiasıyla ortaya çıkmak vardır. Fakat içinden çıktıkları toplumun yüzyıllar boyunca oluşan birikiminden tümüyle bağımsız olmaları mümkün olmamıştır. Bu durum tabi olarak İran Devrimi için de geçerlidir; Devrimin ideologlarının zihin dünyalarını, İran'ı ve dış dünyayı algılama biçimlerini keşfetmek için İran toplumunun tarihi serüvenine ışık tutulması gerekmektedir.³²¹ İran'ın yaklaşık 2500

³¹⁸ Bayram Sinkaya, "Türkiye - İran İlişkilerinde Çatışma Noktaları ve Analizi" <http://www.academia.edu> (Erişim Tarihi: 11.05.2015)

³¹⁹ Sinkaya, "Türkiye - İran İlişkilerinde Çatışma Noktaları ve Analizi" s. 18.

³²⁰ Madde 11. Enbiya 92: "Hiç şüphe yok ki, bir tek ümmetsiniz ve ben sizin Rabbinizim. O halde bana kulluk edin". Ayeti kerimesi hükmüne göre bütün Müslümanlar tek bir ümmettir. İran genel siyasetini Müslüman milletlerin dostluk ve birleşmesi temeline oturtmalı ve İslâm dünyasının vahdetini (siyasi-kültürel-iktisadi alanlarda) gerçekleştirmek için sürekli çaba göstermelidir. <http://www.imamkhomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048> (Erişim Tarihi: 11.05.2015)

³²¹ Ali Rıza Akıncı, "Devrim Sonrası İran Dış Politikası", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, , Ankara 2005, s. 24.**

yıllık bir medeniyete sahip olması, Pers ve Sasani imparatorluklarının ulaştığı sınırlar ve yakaladığı uygarlık düzeyi, İran toplumu ve siyasi elitinin gurur vesilesi olmuştur. Şah Rıza Pehlevi'nin, İran'ın İslam öncesi tarihine vurgu yapan ve İslamcılarının tepkisini çeken milliyetçiliğinin, yüzyıllar içinde şekillenen İranlılık gururu devrimden çok kısa süre sonra kendisini hissettirmiş.³²² Zaten devrimin ideologlarının cümle aralarında bu bilinçaltı zamanla kendisini hissettirmiştir.³²³ Bu ruh köklü bir geçmişe sahiptir. Firdevs'i, 11. Yüzyıl başlarında tamamladığı İran'ın milli destanı Şehname 'de, fars bilincini çok işlemiştir. Bu bilinç ve Fars dili sayesinde İran, çok zaman işgale uğramış olsa da milli şuurunu hiçbir zaman yitirmemiştir. Özellikle Sasaniler devrinde bu günkü modern İran milli kimliğinin temelleri atılmıştır.³²⁴ Arap, Türk, Moğol hanedanları tarafından asırlarca yönetilen İran'ın Fars kültürü Türk saray ve bürokrasi üzerindeki tesir ve hâkimiyeti aralıksız devam etmiştir.

Dış politikada süreklilik söz konusu olunca karşımıza çıkan bir diğer parametre Şia'dır. Şia'nın din ve devlet ilişkileri üzerindeki tesiri büyük, dünyevi alanı dinselileştirmiş, ulemayı siyasallaştırmış ve devrime giden yolu açmıştır. Daha önceki bölümlerde izah edildiği gibi(1.bölüm) İran için yüzyıllar boyunca Şiilik adeta milli bir inanç olarak devam etmiştir.³²⁵

Bu girişten sonra İran da ki bu kadim değişmez ve anlayışın devrim sonrası dış politikaya sirayeti devam etmiştir. İran'da XIX. yüzyılda yeniden inşa edilen kimliğin temelinde Şiilik ve Fars Dili şekillendirmiştir.³²⁶ Tarih boyunca etki alanını ve sınırlarını ayakta tutmaya çalışan İran tarihi sınırlarına bu sefer din (mezhep) üzerinden ulaşmaya çalışılıyor.³²⁷ İslam coğrafyasının sair yerlerinde yaşayan

³²² Oliver Roy, Ferhad Khosrokhavar, **İran: Bir DevriminTükenişi**, (Çev: İsmail Yerguz), İstanbul 2000, s. 189.

³²³ Lotfali Khoshbakht, "İran'da Milli Kimlik İnşası Farslık Ve Şiiliğin İçselleşmesi (Şeriatı, Motahari Ve Bazergan'ın Düşünceleri Üzerine)" **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı** Ankara 2010 s. 26.

³²⁴ Hamit Ahmedî, **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, İstanbul 2009, s. 99-101.

³²⁵ Fatih Topaloğlu, "Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi" **Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**, İzmir 2010, s. 25.

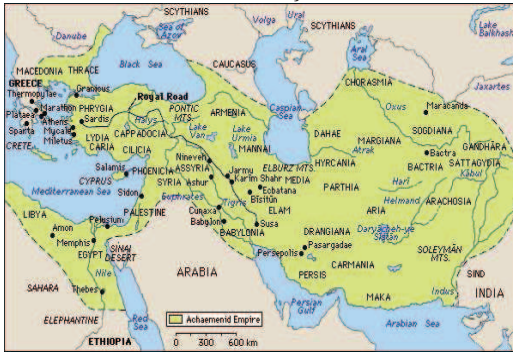
³²⁶ Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", **Ortadoğu Siyasetinde İran**, Ankara, 2011, s. 5.

³²⁷ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran," **Avrasya Dosyası**, 2007 cil:13 S. 3 s. 68.

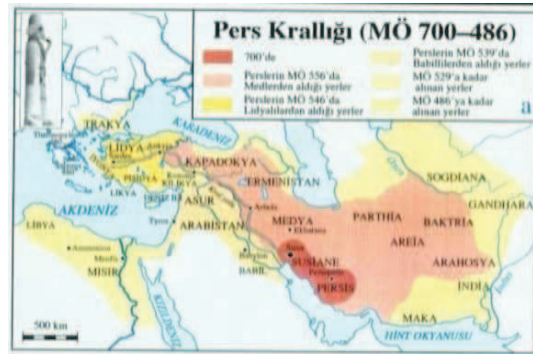
Şiilerin İran ulemasına saygısı ve bağlılığı yönetimlere rağmen tarih boyunca devam etmiştir.³²⁸

Harita üzerinden bakınca, İran'da devlet ismi değişse bile hâkimiyet sınırları değişmiyor, İran bu günde Şii hilali adı altında hâkimiyet alanını eski Pers sınırlarına ulaştırmaya gayret ediyor. Tarihsel süreçte İran haritasına baktığımızda bu durum net olarak görülüyor.

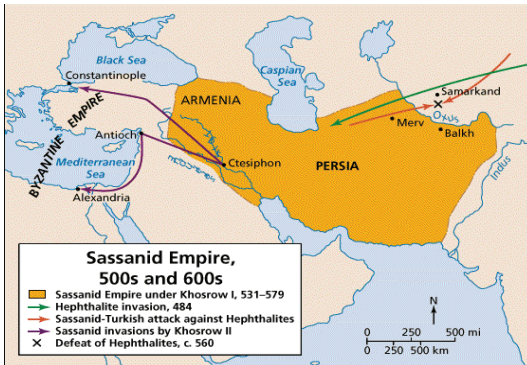
Harita:1.Ahameniş'ler

Harita:2. Pers'ler

Harita:3.Sasani'ler

Harita:4.Safeviler

Harita:5. Bu gün şii lerin yoğun olduğu iddia edilen bölgeler

Kaynak: <http://www.worldmapfinder.com/Tr/Asia/Iran/> (Erişim Tarihi: 30.04.2015)

³²⁸ İzzeti, a.g.e., s. 273.

B. Ak Parti Hükümetleri Dönemi Türkiye İran İlişkileri

Partinin kuruluşundan, Cumhurbaşkanı oluncaya (2001–2014) kadar Tayyip Erdoğan AKP'ye başkanlık yapmıştır. 2002 yılında tek başına iktidar olan AKP, 2015 Haziranına kadar toplam 5 hükümet kurmuştur.³²⁹ Biz ilk dört hükümet dönemindeki ilişkileri inceleyeceğiz. 2002 yılında iktidar olan AKP'nin lideri Tayyip Erdoğan siyasi yasaklı olduğu için, ilk AKP hükümeti (58. T.C. Hükümeti) Abdullah Gül tarafından Kasım 2002'de kuruldu.³³⁰ Bu hükümet döneminde İran ile ilişkiler çok hızlı başlamıştır. Abdullah Gül ayağının tozu ile Başbakan olarak İran'a yaptığı ilk ziyareti sırasında ağırlıklı gündem konusu Irak krizi oldu.³³¹ Hatta İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ve Abdullah Gül, Bağdat yönetimine; BM kararlarına uyması gerektiğini belirttikten sonra, Irak'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini ve Irak krizinin barışçıl biçimde çözülmesi dileklerini ifade eden bir basın açıklaması yaptılar.³³² Bu tarihlerde bölge devletlerinin en önemli problemlerinden biri Amerika'nın Irak işgalinden sonra Irak'ta oluşacak yeni durumun kendilerini nasıl etkileyeceğidir. Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi hem Türkiye hem de İran için bir tehdit oluşturmıştır. Dolayısı ile bu Türkiye ile İran'ı yakınlaştıran bir sebep olmuştur. İran yönetimi, Irak savaşından önce Irak krizine çözüm bulmak için, Türkiye'nin girişimiyle İstanbul'da Türkiye, İran, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye Dışişleri Bakanlarının katılımıyla yapılan toplantıya destek verdi.³³³

İlişkiler iyi gidiyorken, ABD'nin Irak işgali için Türkiye topraklarını kullanmak istemesi ve tezkerenin meclise sunulmasına İran tarafından şiddetle karşı çıkmıştır. Bir anda ilişkiler gerildi. Ama tezkerenin geçmemesi ilişkileri tekrar yumuşattı hatta olumlu etkiledi. İran yaptığı açıklama ile; bunun akıllıca olduğunu belirtti. Daha sonra aynı dönemde ülkeler arasında güvenlik alanında

³²⁹ Bu hükümetler: 58. Hükümet 19.11.2002 - 12.03.2003 - Abdullah Gül, 59. Hükümet 14.03.2003 - 29.08.2007 - Tayyip Erdoğan, 60. Hükümet 29.08.2007 - 06.07.2011 - Tayyip Erdoğan, 61. Hükümet 06.07.2011 - 29.08.2014 - Tayyip Erdoğan, 62. Hükümet 29.08.2014 Ahmet Davutoğlu.

³³⁰ <https://www.akparti.org.tr/site/yonetim/hukumetler/58> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

³³¹ <http://www.hurriyet.com.tr/index/iran?d=20031231> (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

³³² <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml> (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

³³³ Emin Akdağ, "Aksiyon Almanak 2003" **Aksiyon**, S. 473, İstanbul 2003, s. 45.

komisyon çalışmaları oluşturuldu. İran'ın, 'PKK'yı terör örgütü olarak tanınması için baskı yapıldı.³³⁴ Nitekim İran PKK'yı terör örgütü olarak tanımıştır.

Bu hükümet döneminde İran ile ekonomi alanında bazı anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalardan biriside otomotiv alanında BMC tarafından yapılmıştır.³³⁵ Türkiye ile İran arasında 2002 yılında olduğu gibi 2003 yılında da doğalgaz fiyatının yüksekliği gündeme geldi fakat İran indirimine yanaşmadı. Türkiye'nin İran'a açılan sınır kapısı Gürbulak'taki tesisleri hizmete sokuldu. Turizm sezonunda 400 bin İranlı turist Türkiye'ye akın ederken, Türkiye'den İran'a giden turist sayısı kayda değer değildi.³³⁶

Aynı dönemde önemli bir adım da eğitim alanında atıldı ve eğitim işbirliği anlaşması imzalandı. Buna göre:

- a) İran'daki Üniversitelerin denklik başvurusunun olması için YÖK ile görüşülecek
- b) Seminer ve konferanslar için karşılıklı uzmanlar davet edilecek
- c) Karşılıklı burslar sürecektir, Türkiye İran'a bilim, teknoloji desteği sağlayacak
- d) Eğitim kurumları bilgi, doküman, ders kitabı paylaşımı sağlanacak.³³⁷

Kültürel alanda ise İran'ın başkenti Tahran'da, Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği'nin katkılarıyla tiyatro, müzik, tiyatro sergi ve sinema alanında çeşitli etkinlikler düzenlendi.

Tayyip Erdoğan'ın yenilenen seçimlerin ardından Siirt'te milletvekili seçilmesiyle 58. Hükümet ve Abdullah Gül, istifa etti ve AKP'nin ikinci hükümeti olan 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 14 Mart 2003'te tarihinde Başbakan Tayyip Erdoğan tarafından kuruldu.³³⁸ 2007 seçimlerine kadar devam etti. Bu dönemde İran ile ilişkiler yükselerek devam etti ve daha çok ekonomik olarak ön plan çıktı. Bu

³³⁴ <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2003/12/31> (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

³³⁵ <http://www.hurriyet.com.tr/index/bm?d=2003&p=1&r=tarih>(Erişim Tarihi: 05.05.2015)

³³⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/index/bm?d=2003&p=1&r=tarih>(Erişim Tarihi: 05.05.2015)

³³⁷ http://www.radikal.com.tr/veriler/2003/19/12/haber_95582.php

³³⁸ <http://www.yenisafak.com/politika/58-kabineden-bugune-ak-parti-hukumetleri-680789> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

dönemin diğer önemli olayı İran'ın Batı ve ABD ile yaşadığı nükleer krizin Türkiye İran ilişkilerine yansımaları oldu. Daha ilk başlarda Türkiye-İran ilişkilerinde ABD etkisini göstermiştir. Türkiye'nin İran'a kontrollü ve temkinli yaklaşmasını istiyordu. 2003 sonlarında ABD ve Avrupa, İran'a baskı yapmaya başladılar. Eylül 2003'te Türk İran ilişkilerini sekteye uğratan bir olay yaşandı; ABD ve Avrupa ülkeleri, nükleer silah noktasında İran'a ultimatoma verdiler. Bu grupta Türkiye de bulunuyordu.³³⁹ Hatta bu tarihler de İran'a ziyaret planlayan Başbakan Erdoğan ziyaretini ertelemek durumunda kalmıştı. (Daha sonra Başbakan Erdoğan, 2004 yılında resmi bir ziyaret için Tahran'a gitmiştir) Ziyaretin ertelenmesinin sebebi olarak Ankara Büyükelçisi Eric Edelman aracılığıyla Erdoğan'a "Terörle mücadele kapsamında yakından izlediğimiz İran'la yan yana bulunmanızdan endişe duyuyoruz" uyarısı olduğu söylenmiştir.³⁴⁰

ABD'nin Irak'ı işgalinde sonra ortaya çıkan tablo her iki ülkeyi tehdit etme potansiyeline sahipti. Irak'ın parçalama ihtimali ve bağımsız bir Kürt devleti kurulma ihtimali hem Türkiye'yi hem de İran'ı rahatsız etmiştir.³⁴¹ ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Irak'ta başlayan isyan hareketlerinin kontrolü için ABD İran'daki çıkarlarını temsil eden İsviçre Büyükelçiliği üzerinden İran'dan yardım istemiştir.³⁴²

Diğer taraftan İran'ın nükleer silah yapabilecek olması, uzun menzilli füzeler geliştirmesi Türkiye'yi kaygılandırmaktadır. Gelecekte İran'a yapabileceği askeri harekâta ABD'nin Türkiye'den isteyeceği talepler sıkıntı olacaktı. Bu nedenle İran'a karşı çok yönlü politika geliştirilmesi gerekmektedir.³⁴³ 2004 yılında düzenlenen D8 Toplantısı'na katılmak üzere Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 17 Şubat 2004'te İran'a gitmiştir. Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi tarafından samimi bir şekilde karşılandı.

³³⁹ Radikal, 11. 09. 2003. (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

³⁴⁰ <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2003/09/16>. (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

³⁴¹ <http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/2004/11/23.xhtml>. (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

³⁴² <http://www.hurriyet.com.tr/index/iran&s=D%C3%BCnya&d=200404>. (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

³⁴³ Yılmaz Aklar, "2005 ve Sonrası Küresel Durum, Stratejik Öngörüler, ve Türkiye", **Avrasya Dosyası**, sayı 4, Ankara 2004, s. 37.

Daha sonra Başbakan Tayyip Erdoğan'ın İran'a yaptığı resmi ziyaret ilişkilerde ciddi etkili olmuştur. Ekonomi, siyasete ve diğer konuların konuşulduğu bu ziyaret, neticesinde İran hükümeti PKK'yı terör örgütü ilan etmeye karar verdi. Fakat ekonomik konularda (doğalgaz indirimi ve Türkcell ve Tav'ın yatırımları) tam anlaşma sağlanamamıştır. İade-i ziyaret olarak İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Türkiye'ye yapacağı ziyaret önemli olarak görülmüştür. Ancak İran'da meclisin İran Cumhurbaşkanı'nın iki Türkiye ilgili yapacağı anlaşmaların meclisin onayı alınarak yapılması gerektiğini deklare ettiler. Bunun üzerine Hatemi, Türkiye ziyaretini iptal etmek zorunda kaldı.³⁴⁴

2005 yılında Türkiye ve İran arasındaki siyasi ilişkiler geriledi. Hatta İki ülke tekrar ayrı uçlara savrulma riski yaşadı. Bu durumun birçok sebebi olmakla beraber; en önemli sebepler İran'ın içişlerinde problemlerin artması, Mahmud Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, ABD ve AB devletlerinin İran'a İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurması için baskıyı arttırdı.³⁴⁵ Aksine Türkiye ise 2005 te AB ile resmen müzakerelere başladı. Böylece 42 yıllık AB sürecinde önemli bir adım attı. Ekonomi alanında hükümet birçok hamle ile ekonomide iyileşme sağladı, Türk ekonomisindeki iyileşme yabancı yatırımcıların Türkiye'ye olan ilgisini de arttırmıştır.

Bu tarihlerde Türkiye, İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Fakat “Türkiye bu konuda sessiz olsa da, İran'ın nükleer çalışmaları Türkiye'yi çok yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Türkiye, bugüne kadar nükleer enerji konusunda oluşturduğu politikalarını ciddi bir şekilde yeniden değerlendirmelidir”³⁴⁶ Çünkü Türkiye, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını tehdit olarak görmekte, fakat bu süreçte İran'ın üzerine gitmesi de çok mümkün gözükmemektedir. Mahmut Ahmedinecad, ilk günden nükleer konusunda kararlı oldu. Ahmedinecad 2006'da İngiltere, Fransa ve Almanya'nın tekliflerini reddetti. Hatta İsfahan'daki nükleer çevrim tesisini resmen faaliyete

³⁴⁴ <http://www.zaman.com.tr/search.action?words=27%20eyl%C3%BCl%202004>. (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

³⁴⁵ Erol Bilbik, “Petro – Nükleer İran ve ABD”, **Jeopolitik**, sayı 26, İstanbul 2006, s. 19.

³⁴⁶ Arif Keskin, “ İran'ın Nükleer Çabaları : Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar ”, s. 34.

açtı. Bunu sonucunda ABD ve Avrupa ülkeleri sabırlarını tükendiğini ilan ettiler.³⁴⁷ Durumun vahametini anlayan Erdoğan'dan İran'a uyarı dahi yapıldı “Sonuna kadar diplomatik çözüm istediğimizi dile getiriyoruz. İstikrar ve barış için konuyu çok önemsiyoruz. Sizden daha şeffaf olmanız bekleniyor. Kaygıları gidermelisiniz”.

2006 yılında İran, durup dururken PKK/Pejak örgütüne karşı operasyonlara başladı. Bu tavır siyasi bir manevra olarak algılandı; İran, ABD ile yaşadığı problemler karşısında Türkiye'nin desteğini almak istiyordu.³⁴⁸

Ekonomide İran ile ticaret hacmimiz artış göstermiştir. Ancak bu artış İran lehine olmuştur. Mesela DİEK(Devlet İstatistik Enstitüsü) verdiği rakamlarda 2005 yılında İran ile olan ticaret hacmimizin %70 ithalat ancak %30'u ihracat olmuştur.³⁴⁹ Fakat Türkiye ile İran arasında artan ticari ilişkiler sonucu gümrük tarifelerinde indirimle gidilmesi kararı alınması her iki tarafı da memnun etmiştir. İki ülke arasında 2006 yılına kadar en yoğun gündem, doğalgaz olmuştur. Bu konuda Türkiye İran ile daha büyük miktartlı anlaşmalar yapmak istemiştir. Fakat ABD'nin getirdiği kısıtlamalar yüzünden Türkiye, 20 milyar doları geçen ticari anlaşmalar yapamamıştır.

60. hükümet döneminde ise İran'ın Batı ile yaşadığı Nükleer krizin çözümü için uluslararası arenada mücadele verilmiştir. Bu hükümetin sonlarına doğru ticaret hacmi en yüksek seviyelere ulaşılmıştır. Fakat 2010 un sonunda başlayan Arap baharı ve ardından gelen Suriye krizi ile ilişkiler çok farklı bir mecraa kaymıştır. 61. ve son Erdoğan hükümeti döneminde ise ilişkiler yükselmeden inişe geçmeye başlamıştır. 2012 de 21.000 dolara ulaşan ticaret hacmi sonraki sene 14 milyarda kalmıştır.³⁵⁰ Suriye ve daha sonra ortaya çıkan Yemen ve İşid krizi ile ilişkiler iyice gerilmiştir. Fakat temel ticari ve siyasi ilişkiler devam etmiştir. İran'ın Batı ve ABD ile aynı masaya oturması da İran'ı

³⁴⁷ Ömer Ersun, “İran ile Nükleer Kriz Tırmanıyor”, **Stratejik Analiz**, S. 53, Ankara 2006, s. 8.

³⁴⁸ Milliyet, 04. 05. 2006.

³⁴⁹ <http://www.deik.org.tr> (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

³⁵⁰ <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>. (Erişim 30.01.2014)

Türkiye'ye karşı biraz pervasız kılmıştır. Çünkü daha önce İran ile Batı arasında arabuluculuk yapan Türkiye'nin bu rolünü İran kendisi almıştır

61. Hükümet döneminde ilişkiler gergin başladı. Suriye'de 2011 yılında başlayan ayaklanma Türkiye İran ilişkilerinde en önemli gerginlik ve kırılma nedeni oldu. Türkiye Suriye'ye müdahale edilmesini savundu ve Batı bloğunda yer aldı. İran, Şam yönetimini destekleyen Rusya ve Çin ile ortak tavır aldı. Zamanla gerilen ilişkiler sonucu, Taraflar 2013'ün ikinci yarısına kadar saflarını keskin çizgilerle belirlemişti Türkiye muhalifleri desteklerken, İran Esad'ı ve Şii militan Hizbullah'ı destekledi ve böylece Suriye de sonu belirsiz bir iç savaş başlatıldı.³⁵¹

Türkiye'nin İsrail ve Batının eşgüdümünde bir siyaset izlediğini söyleyen İranlı askeri yetkililerin yanı sıra, din adamları Türkiye'nin mezhepsel ırkçılık yaptığını dile getirmiştir.³⁵² Kürecikteki İran karşı konuşlandırıldığı iddia edilen füze başlıkları ilişkileri iyice yıpratmıştır.³⁵³ İran olmadan Suriye problemini çözemeyeceğini anlayan Türkiye İran'a karşı daha diplomatik ve yumuşak davranmayı tercih etmiştir. Fakat zaman zaman Erdoğan'ın da aynı sertlikte İran'a karşı çıkışları oluyor.

C. Değişen Türk Dış Politikası Işığında Türkiye - İran İlişkileri

Önceki bölümde AKP hükümetlerinin genel olarak dış politika anlayışı ve özellikle Ortadoğu siyaseti irdelendi. Bu dönemde, Ortadoğu'daki tarihi ve kültürel mirası değerlendiren ve bölge ülkeleri ile işbirliği, bütünleşme, gelişme ve sıfır sorunu merkeze alan bir anlayış karşımıza çıkıyor. Bu anlayış şüphesiz bölgenin aktörlerinden olan İran içinde geçerlidir. İlk zamanlar ilişkiler çok hızlı mesafe almıştır. Hatta İranlı yetkililer, Türkler ile tarihte çözemedikleri birçok kronik

³⁵¹ <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri> (Erişim30.01.2014)

³⁵² Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", *SETA Analiz*, S. 52, Mart 2012, s. 11.

³⁵³ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20096813.asp> (Erişim Tarihi: 06.05.2015.)

problemi AKP döneminde çözdüklerini ve en iyi dönemlerini yaşadıklarını hiçbir zorlukla karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir.³⁵⁴

Bu dönemde Türkiye İran ilişkilerindeki geçmişten gelen mesafeli tutum terk edilmiş ve yakın ilişki boyutuna geçilmiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin artması iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Aslında bu dönemde yakınlaşmayı kolaylaştıran ve mecbur kılan birçok sebep oluşmuştur. Türkiye’de ekonominin büyümesi ile enerji ihtiyacının artması ve İran’ın ambargoyu Türkiye üzerinden aşma planları yakınlaşmanın en önemli sebepleriydi. Aynı zamanda her iki ülke için yeni bir tehlike doğmuştu;³⁵⁵ ABD’nin 11 Eylül sonrası bu coğrafyaya yerleşmesi ile güvenlik endişesinin artmasına neden olmuş ve iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştı. Önemli bir etken olarak sayılabilecek bir durum ise AKP kadrolarının³⁵⁶ önceki hükümetlere nazaran İran’a daha sıcak bakmaları ilişkilerin başlaması ve ilerlemesini kolaylaştırmıştır.

Bu dönemde ihtiyaç ve zorunluluklardan dolayı İran ve Ortadoğu ya yönelen Türkiye’nin dış politikasında eksen kayması tartışmaları başlatmış fakat daha sonra böyle bir kaymanın söz konusu olmadığı, aslında ilişkilerin Batıyı rahatsız etmeden ilerletildiği anlaşılmıştır.³⁵⁷ Ortadoğu ile Batı arasında arabulucu olma rolünden dolayı bunları yaptığını iddia eden Türkiye önceki dönmlere nazaran daha cesur adımlar atmıştır. Zaten eksen kayması söylemlerini boşa çıkarmak için Türkiye İran politikasını uygularken bir taraftan AB ve ABD ile ilişkilerini hiç ihmal etmemiş ve geliştirme gayreti sergilemiştir.³⁵⁸ Türkiye’nin Batıya verdiği mesaj; İran’ı uluslararası sisteme entegre etme gayretidir.

Kadim tarihi, Orta Asya ve Ortadoğu’da kültürel ve dini etkinliği ile merkez ülke olma iddiasında olan İran ve Bütün Ortadoğu ve Orta Asya’ya sirayet etmeye

³⁵⁴ <http://setav.org/tr/turkiye-iran-iliskileri/etkinlikler/18755> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

³⁵⁵ Irak’ın yıkılmasından sonra bağımsız Kürdistan’ın kurulması iki ülke için çok büyük bir olarak değerlendirilmiştir.

³⁵⁶ Milli Görüş ekolünden gelen ve aralarında AKP’nin de bulunduğu siyasi akım mensuplarının gözündeki İran, gerçekleştirdiği “İslam devrimi” vesilesi ile çok özel bir konumundadır.

³⁵⁷ Cengiz Çandar, “Türk Dış Politikasında Eksen Tartışmaları, çok kutuplu dünya için yeni bir vizyon”, **SETA analiz**, S. 16 Ocak 2010, s. 4.

³⁵⁸ Bekir Günay, ‘Esas Soru Hangisi: Türkiye’nin Eksen Kayması mı? Yoksa Türkiye’nin Yenidünya Düzeninde Yer Arayışı mı?’ <http://www.bilgesam.org> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

alışan Türkiye arasında tarihten gelen cibilli bir rekabet hep olmuştur. Bu rekabet her fırsatta kendisini hissettirmiş. Fakat Ulusal çıkarlar çoğu zaman iki tarafı bu problemleri görmezlik gelmeye zorlamıştır. Türkiye'nin enerji ihtiyacı, İran'ın Türkiye üzerinden ambargoyu aşma işteği birlikteliği kaçınılmaz kılmıştır.

Özetle bu dönemde ki ikili ilişkiler; ortak güvenlik endişeleri yani, Irak'ın işgali ve bölgesel bir takım hesap ve gelişmelerden etkilenmiştir. İki lke arasında ekonomik ve kültürel ilişkilerde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bunun yanı sıra İran'ın nükleer çalışmalarından dolayı oluşan uluslararası gerilime Türkiye'nin aracı olması, Türkiye - İran yakınlaşmasını sağlamıştır. Türkiye'nin AKP döneminde İran ile yakınlaşmasının diğer bir sebebi ise PKK ve PJAK'ın faaliyetleridir. Irak'ın kuzeyinde Kürt devletinin kurulmasının engellenmesi ikiliyi yakınlaştırmış ve işbirliğine neden olmuştur.³⁵⁹ Türkiye - İran yakınlaşmasında Recep Tayyip Erdoğan'ın 2004 yılında Tahran'a gerçekleştirdiği ziyaret önemli yer tutmaktadır.³⁶⁰ Bu ziyaret de iki ülke arasında Güvenlik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Buna göre; Tahran yönetimi ile PKK'nın terör rgt olduğu noktasında mutabakat ve karşılıklı istihbarat alış verişinin yapılması kabul edilmiştir.

İlişkilerin diğer bir boyutu, İran ile ABD ve AB arasında büyük krizlerin yaşanmasına neden olan İran nükleer çalışmalarıdır. Bu konu İran'ın uluslararası platformlarda eleştirilmesine ve ambargoya maruz kalmasına neden olmuştur. Türkiye İran ile ilişkilerinde NATO ve ABD mttedefiki olmasından dolayı alacağı bazı kararlarda ikilem yaşamış, iki tarafı da karşısına almak istemediği gibi, kendi ulusal çıkarlarını korumak isteyen Türkiye ince diplomatik manevralar yapmaya yönelmiştir. Bir taraftan ABD ile olan ilişkilerini bozmamaya çalışırken diğer taraftan; İran ile arasını iyi tutmaya çalışmıştır.³⁶¹

Kısaca İran nükleer çalışmalarının geçmişine baktıktan sonra Türkiye'nin bu problemi çözmek için yaptėı hamlelere geçebiliriz. 1979'dan önce Sovyetler karşı

³⁵⁹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar (2001- 2012)**, İstanbul 2013, s.451

³⁶⁰ Bayram Sinkaya, "Başbakan Erdoğan'ın Tahran Ziyaretinin Sonuçları ve Türkiye-İran ilişkilerinin Sınırları", **Ortadoğu Analiz**, 2009, C. 1, S. 19, s.22-23.

³⁶¹ <http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerjii%C5%9F.pdf> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

müttefikleri olan İran'ın nükleer çalışmalara başlaması için 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nin kurulmasını bizzat ABD öncü olmuştur. Hatta o dönem İranlı öğrenciler nükleer eğitimi için ABD ve Avrupa'ya gönderilmiştir.³⁶² İran, 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT) imza atmış, akabinde 1974'te ise 'İran Nükleer Araştırma Merkezi'ni kurmuş ve o günden beri yoğun bir şekilde çalışmalarını devam ettirmektedir.³⁶³ 1979 devriminden sonra diğer konularda olduğu gibi nükleer konusunda da Batıdan bütün yardımlar kesildi. 1980 - 1986 İran - Irak Savaşı ve Humeyni'nin³⁶⁴ yaklaşımı sebebiyle durgunluk yaşayan nükleer çalışmalarını 1986 yılında tekrar hareketlendiren İran, ABD'den aldığı desteğin alternatifi olarak Rusya ve Çin'e başvurmuş ve bir takım görüşmeler yapmış, ancak istenilen neticeyi alamamıştır.³⁶⁵

Daha önce belli aralıklar ile gündeme gelen çalışmalar. 11 Eylül hadisesinden sonra İran'ın nükleer çalışmaları Dünya gündemine çözülmek üzere taşınmıştır. Olayın kriz olduğu nokta ise; 2002'de İran'ın, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (IAEA) bilgisinin olmadığı bazı tesislerinin olduğu iddiaları oldu ve İran bu iddiaları yalanlamadı.³⁶⁶ Hemen akabinde Fransa, İngiltere ve Almanya, İran ile uranyum zenginleştirme çalışmalarının durdurulmasını öngören bir anlaşmayı yapmak istediklerini İran'a iletiler. Bu teklif Tahran tarafından kabul edildi ve Aralık 2003'te İran'la kısmi bir anlaşma sağlandı.³⁶⁷ Mahmut Ahmedinejad, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, ilk günden nükleer konusunda kararlı oldu. Ahmedinejad 2006'da İngiltere, Fransa ve Almanya'nın tekliflerini reddetti. Hatta İsfahan'daki nükleer çevrim tesisini resmen faaliyete açtı ve bizzat ziyaret edip poz verdi. Bunun sonucunda ABD ve Avrupa ülkeleri sabırlarının tükendiğini ilan ettiler. Fakat İran – AB arasında yapılan onca görüşme ve anlaşmalara rağmen ABD'nin

³⁶² Mustafa Kibaroglu, "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude Of the West", **Middle Eastern Studies**, Vol.43, No.2, 2007, s. 224.

³⁶³ Mustafa Yetim-Rıdvan Kalaycı, "Türkiye-İran İlişkileri: "Sıfır Sorun mu", Nükleer Sorun mu?", **Akademik Orta Doğu**, C. 5, S. 2, 2011.

³⁶⁴ Humeyni Nükleer silahların İslamiyete uygun olmadığını söylemiş ve uygun bulmamıştır. (Silahçioğlu a.g.e., s.68)

³⁶⁵ Yetim, a.g.m., s. 225.

³⁶⁶ Şebnem Udum, "Türkiye'nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti", **Ortadoğu Analiz**, C. 4, S. 43, 2012, s. 100.

³⁶⁷ Talha Köse, **İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti, Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları**, İstanbul 2010, s. 78.

tatminsizliğinden ve baskılarından dolayı gerilim hiç azalmadığı gibi 2006'daki AEA oylamasında 3 ret oyuna karşı 27 evet oyuyla İran, BMGK'ya havale edilmiştir. Bu olay İran tarafından sert dille eleştirildi ve ipler kopma noktasına geldi.³⁶⁸

İran'ın sert açıklamalarından sonra 2006 yılında BMGK İran'a süre tanımış ve bu süre içinde olumlu dönüş yapmasını istemişti. Buna olumlu yanıt vermeyen İran'a karşı; Mart 2008 tarihinde yaptırım uygulanma karara alındı; İran'ın ülkesi dışındaki mal varlıklarına ek kısıtlamalar getirilmesine ve mevcut yaptırımların sertleştirilmesine dair bazı kararlar alınmış oldu. P5+1(ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa + Almanya) ülkeleri 2009 yılında yeni bir anlaşma paketi hazırlamış ve taraflar arasında Cenevre'de görüşmeler başlamıştır. Bu olay Dünya kamuoyunda çözüme dönük büyük umutlar doğurmuştur. ABD ve Rusya olmak üzere büyük bir kesim anlaşmanın tanındığını duyurmuştur.

Ancak İran, daha sonra yaptığı açıklamada; zenginleştirilmiş uranyumun UAEA'nın denetiminde bir yerde stoklanmasını istedi, bunun üzerine Baradei, zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'de stoklanmasını teklif etti. Baradei'nin bu açıklamasından hemen sonra Türkiye'nin, İran nükleer sorunuyla ilgili aktif çalışmaları da başlamış oldu. Türkiye'nin kendine de yontan söylemi oldu; barışçı tutum ve uluslararası antlaşmalar çerçevesinde her ülke gibi İran'ın da nükleer çalışmalar yapma hakkı vardır. Aynı zamanda Türkiye İran'a uygulanan yaptırımların İran'ı istikrarsızlaştırdığı ve sorunun çözümünü imkânsız hale getirdiğini dillendirmiştir.

Brezilya'nın da temalarıyla Tahran ile birçok kez görüşülmüş ve sonrasında Brezilya, İran ve Türkiye Dışişleri Bakanları arasında 17 Mayıs 2010'da Nükleer Takas Anlaşması imzalanmıştır.³⁶⁹ Bu adım ABD tarafından yeterli görülmemiş ve Haziran 2010 tarihinde BMGK'da Türkiye ve Brezilya'nın hayır oyu kullanmasına rağmen İran'a yönelik yeni yaptırımların uygulanmasına karar verilmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin İran'ın nükleer programıyla ilgili bazı endişeleri yok değildi

³⁶⁸ Köse, **a.g.e.**, s. 83.

³⁶⁹ http://www.bilgesam.org/incele/1273/-nukleer-takas-anlasmasi/#.VXc4NM_tmko (Erişim Tarihi: 15.04.2015)

Nükleer güce sahip olan İran'ın bölgedeki etkinliğinin artacağı, bölgede silahlanma başlatacağı ve Türkiye'nin stratejik öneminin azalacağı düşünceleri Türkiye'nin gündemini meşgul etmiştir.³⁷⁰

Türkiye'nin yoğun çalışmalarına ve uluslararası kamuoyunda kendisini riske atmasına rağmen İran üçüncü ülkeleri aradan çıkararak, sorununu kendisi çözmeye karar verdi. 2013 Kasım ayında Cenevre'de taraflar ile bir araya gelmesi ile büyük ölçüde çözüme yaklaştırmıştır.³⁷¹ Daha sonra Nisan 2015'te mutabakat metni açıklandı ve Haziran 2015 te imzalanması kararlaştırıldı.³⁷² İran'ın son zamanlarda Batı ve ABD ile yakınlaşması Türkiye için şuan olumlu sonuç doğuruyor gözükse bile, uzun vadede ve stratejik düzlemde Türkiye'nin çıkarlarını olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir.³⁷³ Zaten bu yakınlaşma İran ve Batının bilinçli bir yaklaşımı olduğu yaşanan olaylar ile teyit ediliyor. Ortadoğu'da yeni bir alternatif daha olmasını isteyen Batı İran'ı sisteme entegre etmeye çalışıyor. Türkiye'nin olaylar karşısında dirençli duruşu, ABD'nin her dediğine eskisi gibi evet diyememesi vb nedenlerin bunda katkısı olabilir.

2011'de başlayan Suriye krizi ile birlikte Türkiye - İran ilişkilerinde ciddi bir kırılma yaşanmış bütün birikmiş sorunlar gün yüzüne çıkmış, fakat ilişkiler kopma noktasına gelmemiştir. Tunus'ta üniversite diplomalı bir seyyar satıcının 2011 yılında kendisini yakmasıyla başlayan süreç tartışılabilir olsa, Arap Baharı olarak adlandırıldı. Fakat baharın geldiğini söylemek çok zordur. Bu olay Ortadoğu'daki tüm dengeleri değiştirirken, Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerini kökünden sarsmış ve tam tersine çevirmiştir. Birçok ülke ile Ortak bakanlar kurulu toplantısı yapılırken aynı ülkeler ile savaşın eşiğine gelinmiş oldu.³⁷⁴

³⁷⁰ Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkânlarını Yeniden Düşünmek", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) İran Dosyası**, n. S. 2-706, 2006, s. 32.

³⁷¹ Bazı yorumlara göre; Burada İran ve Batı her iki tarafta Türkiye'nin eliyle bu problemin çözülmesini istemiyorlardı, zamanla Türkiye'yi oyun dışı bıraktılar.

³⁷² <http://setav.org.tr/iran-ve-bati-arasında-nukleer-mutabakat-jeopolitik-karmasa/analiz/18577> (Erişim Tarihi: 15.04.2015)

³⁷³ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-iran-iliskileri-firsatlar-ve-riskler> (Erişim Tarihi: 15.04.2015)

³⁷⁴ Mohammed Reza Djalılı, Thierry Kellner, **Arap Baharı karşısında İran ve Türkiye**, İstanbul 2013, s. 39.

Baskıcı rejimlere karşı isyan hareketinin Tunus ve Mısır sürecine hem İran hem de Türkiye olumlu yaklaşmış ve kendine rol biçmeye başlamışlardı. Fakat isyan Suriye'ye sıçrayınca Türkiye ve İran arasında tam zıt pozisyon oluşmuş oldu. Ortadoğu'daki halk hareketlerini önce "İslami uyanış" ve İran Devrimi'nin bir uzantısı olduğunu dile getiren İran, Suriye için aynısını diyemedi. İran Esad yönetiminin yanında durduğunu her platformda dile getirmesine mukabil Türkiye'de Muhafızların yanında olduğunu dile getirmiştir. İran bu açıklamalarını fiiliyata geçirmiş Esad'a silah, para ve milis gücü takviyesi yapmıştır.³⁷⁵ Ankara yönetimi, Suriye'deki muhalefete destek vermiş, örgütlenmesine yardımcı olmaya çalışmış ve mültecilere kapılarını ardına kadar açmıştır. Aslında bir manada İran ve Türkiye dolaylı bir savaşa girişmiştir.

Bu süreçten sonra karşılıklı suçlamalar ve gerilim başlamış. İran askeri ve dini kanadından çok sert açıklamalar gelmesine karşın Türk tarafı daha diplomatik eleştiriler yapmıştır. Türkiye'nin İsrail ve Batının eşgüdümünde bir siyaset izlediğini söyleyen İranlı askeri yetkililerin yanı sıra, din adamları Türkiye'nin mezhepsel ırkçılık yaptığını dile getirmiştir.³⁷⁶ Kürecikteki İran karşı konuşlandırıldığı iddia edilen füze kalkanları ilişkileri iyice yıpratmıştır.³⁷⁷ İran olmadan Suriye problemini çözemeyeceğini anlayan Türkiye İran'a karşı daha diplomatik ve yumuşak davranmayı tercih etti. Fakat daha sonra Türkiye'de, İran'ı Esad'ın halkına karşı zulmüne sessiz kalmakla suçlamış bunun sebebi olarak "İran'ın mezhebi taassup göstererek zulmü desteklediğini" öne sürmüştür.³⁷⁸

İlişkiler bu vesile ile iyice gerilmesine rağmen iki tarafta ilişkileri koparma veya çatışma noktasına getirme niyetinde değil. Karşılıklı birçok ticari ve siyasi anlaşmalar bunu imkânsız kılıyor aynı zamanda üst seviye başlayan ziyaretler ile kriz atlatılmaya çalışılmıştır.³⁷⁹ Türkiye ve İran, karşılıklı ilişkilerde her zaman iyi niyet

³⁷⁵ Yusuf Korkmaz, **İran Suriye Bölgesel ittifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması**, Matbuat Yay., İstanbul 2014, s. 87

³⁷⁶ Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", **SETA Analiz**, S. 52, Mart 2012, s. 11.

³⁷⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20096813.asp> (Erişim Tarihi: 06.05.2015.)

³⁷⁸ <http://www.trthaber.com/haber/gundem/bulent-arinctan-irana-elestiri-27306.html>, (Erişim Tarihi: 06.05.2015.)

³⁷⁹ <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/90245>, <http://www.aljazeera.com.tr>, <http://politikaakademisi.org> . (Erişim Tarihi: 06.05.2015.)

söylem ve iradesini sergilemeye devam ediyorlar fakat taraflar arasındaki çeşitli ihtilaflar mevcudiyetini koruduğu gibi yeni ihtilaflarda kapıya dayanmış durumda.

1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler

AKP iktidarı, komşularla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin komşular arasındaki bağımlılığı arttıracaklarını ve bunun da bölgedeki sorunları azaltacaklarını ve problemlerin çözümünü kolaylaştıracağını ileri sürmüştür.³⁸⁰ Türkiye'nin bu politikası doğrultusunda diğer ülkeler ile birlikte İran ile ekonomik ilişkilerde büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Ancak şunu atlamamak lazım, AKP döneminde İran'la geliştirilen birçok ekonomik ilişkinin temeli 2000 öncesi dönemde atılmıştır.³⁸¹ Türkiye'nin enerji alanındaki ihtiyacı ve arayışı Türk-İran ekonomisini canlandıran en önemli etkidir.³⁸²

İkili arasındaki ciddi yakınlaşmanın altında, iki ülkenin kendince hesapları var şüphesiz. İran kendine uygulanan ekonomik ambargonun ağır yükünü hafifletmek ve Batı pazarlarını açılmak istiyor. Türkiye ise Rusya'yla karşı enerji bağımlılığını azaltmak ve Orta Asya pazarlarına açılmak istiyor aynı zamanda İran'ın nükleerini legalleştirip kendisi de nükleer enerji sahibi olmak istiyor.³⁸³ İki ülke arasında ekonomik ilişkiler çok daha iyi olabileceken, Batının İran'a uyguladığı ekonomik ambargo ve İran'ın iç siyasetindeki bazı sorunlardan³⁸⁴ dolayı ekonomik ilişkiler zaman zaman tıkanmış ve istenen noktaya gelememiştir.

³⁸⁰ Davutoğlu, a.g.e., s. 77.

³⁸¹ 1995 yılında Doğalgaz Satış Mutabakatına varılmış. 1996 yılında(Refah Yol hükümeti) "NIGC, İran ile Doğalgaz Alım ve Satım Antlaşması" ile Türkiye- İran arasında bir boru hattının inşa edilmesine, Türkiye'nin 25 yıl süre ile İran'dan yıllık 3 milyar metreküp doğalgaz alması kararlaştırılmıştı.

³⁸² Fatma Sariaslan, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *Akademik Ortadoğu*, S. 15, 2007, s. 14.

³⁸³ Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, Ankara, 2006, s. 436.

³⁸⁴ Tüketim ürünlerine uygulanan yüksek gümrük vergileri, gecikmeli taşıma izinleri ve taşımada kullanılan petrol fiyatlarının yüksekliği vb. Türkcell'in 2004 yılında İran'la yaptığı 3 milyar dolarlık anlaşmanın İran parlamentosunda "Türkiye'nin Siyonist bağlarının" gerekçe gösterilerek iptal edilmesidir(Oran a.g.e., s. 460)

AKP iktidarı döneminde ortak fuarlar düzenlenmiş,³⁸⁵ 2003'te Türk-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi kurulmuş, 2002 yılında imzalanan 2007 yürürlüğe giren Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Antlaşması yapılmış³⁸⁶, 2008'de Türkiye'nin İran'ın sınırına yakın illerinde ortak bir sanayi bölgesinin kurulması kararlaştırılmıştır.³⁸⁷

İki ülke arasında yapılan anlaşmalarla birlikte Türk - İran ekonomik sayısal verilerinde büyük bir değişim yaşanmıştır. Ekonomi bakanlığını verilerine göre İran'ın Türkiye ile 2003 yılında ticaret hacmi 2,3 milyar Dolarlık ticaret hacmimiz 2013 yılında 22 milyar Dolar'a ulaşmıştır.³⁸⁸ İki devlet 2015 yılında ticaret hacminin 30 milyar Dolar olması için niyet beyan etmişlerdir. Fakat ithalat ve ihracat dengesi (Dış ticaret dengesi) Türkiye aleyhine her geçen gün açık veriyor³⁸⁹. 2014 yılı itibari ile İhracat 3.886.735.000 dolar iken, ithalat 9.833.329.000 dolar oldu, açık - 5.946.594.000 milyar dolar oldu.

İran'dan ithal ettiğimiz ürünlerin büyük çoğunluğunu petrol, doğalgaz yani enerji ürünleri oluşturmaktadır. İhracat ürünleri ise endüstriyel makine ve cihazlar, tekstil elyafı, demir-çelik ve ürünleri, motorlu taşıtlar ve mobilya oluşturmaktadır. Öte yandan İran'a yapılan değerli maden ihracatında son zamanlarda büyük bir artış yaşanmıştır. TUIK 2012 verilerine göre 5,4 milyar dolar olan altın ihracatının 4,4 milyar dolarlık kısmı İran'a gerçekleşmiştir.³⁹⁰

³⁸⁵ <http://www.ito.org.tr> (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

³⁸⁶ http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/uluslararası_mevzuat/iran.htm (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

³⁸⁷ Oran, **a.g.e.**, s. 459.

³⁸⁸ <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>. (Erişim) 30.01.2014)

³⁸⁹ Nader Habibi, "Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions", **Middle East Brief**, May. 2012, No 62, s. 4.

³⁹⁰ T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı, "Altın İhracatı İle İlgili Kamuoyu Açıklaması", <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 31.07.2014)

Yıl	İhracat \$ / 000	İthalat \$ / 000	Hacim \$ / 000	Denge \$ / 000
2002	333.962	920.972	1.254.934	-587.010
2003	533.786	1.860.683	2.394.469	-1.326.897
2004	813.031	1.962.059	2.775.090	-1.149.028
2005	912.940	3.469.706	4.382.646	-2.556.766
2006	1.066.902	5.626.610	6.693.512	-4.559.708
2007	1.441.190	6.615.394	8.056.584	-5.174.204
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.863	3.405.986	5.430.849	-1.381.123
2010	3.044.177	7.645.008	10.689.185	-4.600.831
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167	-8.871.898
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381	-2.043.177
2013	4.192.776	10.383.117	14.575.893	-6.190.341
2014	4.130.870	10.634.633	14.765.503	-6.503.763
2015(1-1)	412.272	716.022	1.128.293	-303.750

Tablo 1: Türkiye-İran İkili Ticaret İstatistikleri (000\$)³⁹¹

Tablodan da görüldüğü üzere İran'ın Türkiye'ye ihracat durumu Türkiye'nin İran'a ihracatından fazladır. Bu iki ülke arasında dengesizlik oluşturmaktadır. Bu konunun düzelmesi için bazı adımların atılması Türkiye lehine büyüyen bir ticaret oluşturur. 2012 yılında zirveye ulaşan ticaret hacmi 2013 ve 2014 düşüş olmuştur. 2015 yılında 30 milyar dolar olarak belirlenen hedefin yakalanma ihtimali gözüküyor.

Bu hedeflerin yakalanması için bazı problemlerin aşılması lazım. İran'ın gümrük vergileri haksız rekabete yol açıyor. Diğer bir önemli husus ise gümrük oranları ve mevzuatların çok sık değişmekte oluşudur. İran Standartlar Enstitüsü'nden alınan ithalat izinlerinin çok geç alınması ve Bezirgan gümrüğünde çok sık mallarımızın sınırda bekletilmesi Türkiye'yi zor durumda bırakıyor. Ayrıca Türk ürünlerinin taklit edilerek piyasaya sürülmesi konusunda önlem alınmaması Türk işadamlarının bu bölgeye yatırım yapmasını olumsuz etkiliyor.³⁹²

³⁹¹ TÜİK verileri-Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) İran Ülke Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr> (ErişimTarihi:31.07.2014), <http://www.ekonomi.gov.tr/> (ErişimTarihi:31.04.2015),

³⁹² 11 Mart 2008 tarihinde Tahran'da Türk-İran İş Konseyi 7. Ortak Yatırım Toplantısı. TOBB/DEİK Başkanı M. Rifat Hisarcıkloğlu'nun konuşması. <http://www.deik.org.tr> (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

Ekonomik ve ticari ilişkiler kapsamında; birçok toplantı yapılmıştır.

Türkiye-İran Sınır illeri Ekonomik iş birliği 3. Toplantısı (27-28 Ekim 2010
Türkiye-İran iş Forumu (16 Eylül 2010 – İstanbul)
Turizm Ortak Teknik Komitesi Toplantısı (5-9 Şubat 2010 – Tahran),
Türkiye - İran Karma Ekonomik Kom. (KEK) 21. D.(1-3 Şubat 2010
Türk-İran GÇ Konseyi 9. Ortak Toplantısı (5-6 Ekim 2009 – İstanbul)
Sınır Ticareti Ortak Komite 6. Toplantısı (15-18 Temmuz 2009 – Van)
Türkiye – İran Ortak Ticaret Komitesi Toplantısı (25-27 Nisan 2009)
Karma Ulaştırma Komisyonu’nun (KUK) 6. Toplantısı (28 Şubat-2009)
İki Ülke Arasındaki Ticaretin Altyapısını Düzenleyen Anlaşma ve Protokoller
Anlaşma / Protokol Resmi Gazete Tarihi ve Sayısı İmza Tarihi
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması 12.05.1980
Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması 09.03.1982
Ticaret Anlaşması 11.06.1997 (23016) 21.12.1996
Yatırımların. Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşması 25.02.2005
Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşması 15.06.1997 (23020) 21.12.1996
Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması
01.08.2001 (24480) 23.11.2000
Türk Eximbank-İran İhracat Garanti Fonu (EGFİ) Mutabakat Zaptı
14.06.2001
Türkiye- İran 16. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı 17.04.2002
(24729) 26.12.2001
Çifte Vergilendirmeyi Önleme (ÇVÖ) Anlaşması 09.10.2003 (25254)
17.06.2002
Karma Ulaştırma Komisyonu Mutabakat Zaptı 22.01.2003 (25001)
26.09.2002
Veterinerlik Alanında İşbirliği Anlaşması 15.01.2003 (24994) 02.10.2002
Türkiye-İran 19. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı 21.02.2007
Ortak Ticaret Komitesi 3. Dönem Toplantısı 13.12.2007
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 4. Dönem Toplantısı Mutabakat
Zaptı 31.05.2008

Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 5. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı 12.10.2008

Enerji Mutabakat Zaptı 17.11.2008

Türkiye-İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı 26.11.2008

Türkiye-İran 4. Dönem Ortak Ticaret Komitesi Mutabakat Zaptı 27.04.2009

Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 6. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı 07. 2009

Türkiye-İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı 03.02.2010.³⁹³

Uzun bir aradan sonra Türk müteahhitleri 2004 yılından sonra İran pazarına yeniden girmeyi başarmışlardır. Bu firmalar şimdiye kadar İran'da 531 Milyon Dolarlık 22 proje başlatmışlardır. Önemli gelişmelerden biri ise, T.P. Anonim Ortaklığı ve İran Enerji Bakanlığı 2007'de Temmuz ayında Ortak Mutabakat Zaptı imzaladı buna göre, Güney Pars Doğal Gaz Sahası'nın Geliştirme ve Üretim Projesinin 22-23-24 nolu fazlarının araştırma ve işletmesi Türkiye'ye geçmiştir.³⁹⁴

Şuan sadece Tahran'da ağırlıklı ithalat ve ihracat işi yapan 100 civarında Türk firması faaliyet halinde. 2005 yılında Tebriz'de kurulan, Serbest Yabancı Yatırımcı Bölgesi'nde (bu manada ülkenin tek bölgesi) Türk işadamlarının 38 yatırımı bulunmaktadır; bunların iki tanesi % 100 Türk sermayesi ile kurulmuştur. Ayrıca Türkiye-İran sınır hattında yakın zamanlarda ortak bir sanayi bölgesi kurulması da iki ülkenin gündemdedir.³⁹⁵

Türkiye ve İran ilişkilerinde büyük önemi olan ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkilere de yön vermektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler karşılıklı bağımlılık oluşturduğu için siyasi ilişkilerdeki gerilimlerde ekonomik ilişkiler devreye girip gerilen ilişkileri yumuşatmaktadır.³⁹⁶

İran Aynı zamanda Türkiye ile iki alanda daha ticari faaliyet ve yatırımlarına hız vermiş durumda. ABD'nin ambargo uygulamasından dolayı elindeki kaynakları

³⁹³ <http://www.ekonomi.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

³⁹⁴ <http://www.ekonomi.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

³⁹⁵ <http://www.ekonomi.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

³⁹⁶ <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

yurtdışında değerlendirmekte isteyen İran, bunu farklı yollarla bazı ülkeler üzerinden başarmıştır. İran'ın Türkiye'ye Dubai üzerinden giriş yaptığı söyleniyor. Milyarlarca dolarlık kaynağı elinde bulunduran İran fonları, Türkiye'de Onur Air ve Ulusoy'u satın alarak adının atmış oldu.³⁹⁷

Türkiye ile İran arasında bir diğer ekonomik ilişki ise İranlı şirketlerin Türkiye'deki faaliyetleridir. Son zamanlarda sayıları hızla artan İran Kökenli şirketler, Türkiye'de 2006³⁹⁸ yılından itibaren kendisini iyice hissettirmiştir. 2009 yılında; 167 İran sermayeli şirket sayısı 2010'da; 419'a, 2011'de; 698'e, 2012'de; 710'a yükseldi. 2013 yılında; 1500'lere ulaşan İranlı şirket sayısı 2014'te ise; 3.570'ye yükselmiştir. İranlı şirketlerin teknoloji ve yatırımdan ziyade komisyonculuk adı altında faaliyet gösterdikleri resmi rakamlara yansdı. 3 bin 570 İran sermayeli şirketin 1393'ü sair işler (81'i kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı, 24'ü Ana metal sanayinde, 2 firma ise kanalizasyon, diğerleri Motorlu taşıtlar ve faaliyette bulunuyor) geriye kalan2357 şirket komisyonculuk yapıyor.³⁹⁹ Türkiye ile İran arasındaki özel anlaşmadan dolayı ödemeler yalnızca Halk Bankası üzerinden yapılabilmekte. Bunun dışında yeni yollarda deneniyor. Kapalıçarşı'daki bazı döviz büroları aracılığıyla para ve altın transferi yapıldığı biliniyor. Özellikle İran ortaklı kurulan bazı döviz büfelerinin temel işlevinin bu olduğu iddia edilmektedir.⁴⁰⁰

Bu şirketlerin çoğu İstanbul Ticaret Odası verilerine göre zarar ettiği halde açık tutuluyor.⁴⁰¹ Ambargoyu Türkiye üzerinden delmeye çalışan İran bu şirketler, üzerinden parasını uluslararası piyasaya sürmek niyetinde olduğu iddia edilmektedir.⁴⁰² Ambargo şartlarına göre Türkiye İran'dan aldığı enerji karşılığında ona denk gelen fiyat mukabilinde her türlü mal ihraç edebilecekti. Aslında bu

³⁹⁷ <http://ekonomi.haberturk.com/ekonomi/haber/881348> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

³⁹⁸ Bu tarihin önemli bir özelliği ABD'nin İran'a yaptırımlarını attığı tarihtir.

³⁹⁹ <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/06/09/iranli-sirketler-artik-turkiyeyi-tercih-ediyor> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴⁰⁰ <http://www.ankarastateji.org/haber/turkiye-deki-iranli-sirketler-705/> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴⁰¹ <http://www.ito.org.tr/wps/portal> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴⁰² Ufuk Şanlı, "İran ambargoyu böyle aşacak" <http://www.gazetevatan.com/iran-ambargoyu-boyle-asacak--489730-ekonomi> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

Türkiye'nin lehine olan bir durum, bu vesile ile Türkiye ihracatını arttıracak cari açık kapanmış olacaktı. Para ve değerli maden olarak çıkmamış olacaktı. Bu olay ticareti canlandıracak ve devleti kara sokacaktı. Fakat sonradan ortaya çıkan bazı olaylar gösterdi ki hem İran hem de Türkiye'deki bazı şahıslar farklı bir ödeme şekli geliştirmişler. daha çok değerli maden üzerinden yapılmış.⁴⁰³

Bu durum Türkiye'yi Uluslararası arenada ciddi problemler ile karşı karşıya bırakma riskine sahiptir. Zaten kara para ile mücadele için OECD bünyesinde kurulmuş olan Mali Eylem Görev Gücü FATF (Financial Action Task Force on Money Laundering) Türkiye'yi kara para ile mücadelede eksikliklerine ilişkin olarak 2007'de izleme sürecine almıştı. Daha sonra ABD hazinesine bağlı Finansal Suçlar Uygulama Ağı (FinCen)'den Türkiye'ye ciddi uyarı gelmişti.⁴⁰⁴ Dönem başkanlığını Rusya'nın yaptığı FATF'a başvurarak şartları sağlayacağını söylerken Türkiye gri listede devam ediyor.

Aynı zamanda bu şirketlerin yöneticileri bürokrasi ve işadamları ile ciddi ilişkiler geliştirmişlerdir. Yerli işadamlarımız bu durumdan ciddi manada rahatsızlar olduklarını ilgili kurumları ilettikleri halde çözüm bulamadıklarını ifade etmişleridir.⁴⁰⁵

Birçok konuda olduğu gibi, bu süreçte ekonomik ilişkilere katkı sağlayan etkenlerin yanı sıra ekonomik ilişkileri sınırlayan unsurlar da vardır. Türkiye ve İran'ın enerji güzergâhları konusundaki rekabeti, önemli bir engeldir. Son zamanlarda ekonomik ilişkilerin işbirliğine dönüşmemesindeki ana etken, "Arap Baharı" sürecinde Türkiye ve İran'ın farklı siyasi tutumları ve artan bölgesel rekabetleridir. Orta vadede ise İran'ın Batı dünyasıyla ilişkilerinin normalleşmesi

⁴⁰³ 17 Aralık ta ortaya çıkan Rıza sarraf olayı. Bu konuyu teyit eder mahiyette. 'Türkiye'de Bu şahıs gibi onlarca komisyoncu olduğu iddia ediliyor. Bu kişiler banka hesaplarına(Halk Bank öncelikli), sistemli ve sürekli şekilde gerçekte olmadığı halde bir ihracat faaliyeti gibiymiş gibi sahte evrak düzenlenerek yurtdışından yüklü miktarda döviz havalesi yapıldı. Şahıslar her seferinde % 0,3-0,4 oranında komisyon aldı 17 Aralık İddianamesi:http://t24.com.tr/haber/iste-17-aralikin-kabul-edilen-ilk-iddianamesinin-tammetni256948 (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴⁰⁴ Razi Canikligil, "ABD'den Türkiye'ye kara para uyarısı"
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26084254.asp> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

⁴⁰⁵ <http://www.ankarastateji.org/haber/turkiye-deki-iranli-sirketler-705/> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

İran'a karşı uygulanan ekonomik yaptırımları hafifleteceğinden veya tamamen ortadan kaldıracığından İran Türkiye ekonomik ilişkilerini daha da olumsuz etkileyebilir. Çünkü İran başka ülkelere açılacaktır.⁴⁰⁶

2. Eğitim Alanındaki Gelişmeler

Eğitimin temel bir ilkesi olarak; Her ülke kendine has bir eğitim sistemine sahiptir. Fakat ülkeler, eğitim sistemlerini kurarken sadece kendi toplumsal gerçeklerini veya amaçlarını değil aynı zamanda Dünya'daki diğer ülkelerin eğitim sistemini göz önünde bulundurma zorunluluğu hissederler. Böylece diğer ülkelere göre daha gelişmiş ve ileriye dönük bir eğitim sistemine sahip olmak isterler.⁴⁰⁷

İran eğitim alanındaki politikası, Batı ideolojisinden uzak Şii kültürüne bağlı bir eğitim sistemidir. İranlılık şahsiyeti oluşturmak üzere inşa edilmiştir.⁴⁰⁸ Tarih kitaplarında, Fars İmparatorluğundan başlayarak, Farsçılığa değinmekte daha sonra İran İslami kültürünün zenginliğine vurgu yaparak dindarlığı övmektedir.⁴⁰⁹

Türk eğitim sistemi ise şu şekilde tanımlanır; Lâik ve Karma olan Türk eğitim sistemi, Bilimsellik, Genellik ve Eşitlik, temelinde sürdürülür. Fert ve Toplumun İhtiyaçları, Fırsat eşitliği, Süreklilik, Eğitim Hakkı, İmkân Eşitliği, Atatürk İnkılâp ve İlkeleri ve Atatürk Milliyetçiliği, Demokrasi Eğitimini merkeze alır, Okul ile Ailenin İş Birliği ve Her Yerde Eğitim şeklinde sürdürüldüğü belirtilmektedir.⁴¹⁰

İlk etapta bakıldığında Türkiye-İran eğitim sistemleri bir birine tamamen zıt gözükmektedir. Bundan dolayı ekonomik, siyasi ve askeri işbirliğine gidilebilir. Ancak, iki ülkenin eğitim sisteminin zıtlığından dolayı eğitim alanında bir işbirliği

⁴⁰⁶ http://www.academia.edu/9696331/yeniden_yap%c4%b1lanan_orta_do%c4%9fuda_t (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴⁰⁷ Murat Polat, Doğan Özlük, "İran Ve Türkiye Eğitim Sistemlerine Genel Bir Bakış: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım" 9. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi, 8-10 Mayıs 2014 Siirt Bildiri No: 10 <http://www.eved-der.org/images/dosya20141011101453.pdf#page=36> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴⁰⁸ Parvin Nadim, İran "Eğitim Sistemi: Bir Değerlendirme", M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Yıl: 1996, Sayı: 8 Sayfa : 153 - 165

⁴⁰⁹ Nethat El-Taleem Fi İran (İran'da Eğitim Sistemi) <http://www.dr.sauda.com/vb/showthread.php?13912> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

⁴¹⁰ http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2006/takvim/egitim_sistemi.html (Erişim Tarihi: 07.04.2015)

mümkün görünmemektedir.⁴¹¹ Fakat sürece baktığımız zaman eğitim alanında birçok antlaşma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir.

İlk olarak eğitim işbirliği anlaşması 2003 yılında imzalandı. Buna göre:

- a) İran'daki Üniversitelerin denklik başvurusunun olması için YÖK ile görüşülecek
- b) Seminer ve konferanslar için karşılıklı uzmanlar davet edilecek
- c) Karşılıklı burslar sürececek, Türkiye İran'a bilim, teknoloji desteği sağlayacak.
- d) Eğitim kurumları bilgi, doküman, ders kitabı paylaşımı sağlanacak.

Türkiye Hükümeti ile İran Hükümeti Arasında Haziran 2006 tarihinde imzalanan 2006-2009 Yıllarını kapsayan Eğitim, Kültür, Bilim, Gençlik ve Spor Değişim Programı olmuştur. Daha sonra asıl anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer'in 19-20 Haziran 2012 tarihlerinde İran'a yaptıkları ziyaret kapsamında, 19 Haziran 2012 tarihinde Tahran'da imzalanan eğitim antlaşması ile ciddi bir hamle yapılmaya gayret edilmiş.⁴¹²

Bu anlaşmaya gereğince; Okul öncesi eğitimde karşılıklı katkı olacak. Özel okul eğitim sistemleri geliştirilecek. Müfredat ve Müfredat dışı etkinlikler yapılacaktır. Aynı zamanda Müfredat ve ders kitabı geliştirme çalışmalar ile beraber halk eğitimi, çevre eğitimi, okul sağlığı eğitimi, barış ilkeleri vatandaşlık hakları ve adem-i merkeziyetçilik olmak üzere makro eğitim politikaları birlikte uygulanacak. Okul öncesi, ilk ve orta öğretim ve her iki tarafın da ilgi alanına giren diğer konularda uzman değişimi gerçekleştirmektir. Özellikle Anaokulu ve çocuk yaş grupları merkeze alınmış. Bu doğrultuda TRT çocuk dergisi her ay İran ile ilgili bir dosya hazırlamaya karar verdi ve her ay İran'ı sevdiren bir konu dergide mevcut.⁴¹³ Kitap fuarları düzenlemek, tiyatro oyunları sahnelemek ve sergi açmak planları arasında. Çocuklar için oyama kitabı, film ve kukla gösterisi alanlarında bilgi değişiminde ve tecrübe paylaşımında bulunmak gibi birçok madde ile çok ciddi bir eğitim antlaşması

⁴¹¹ http://www.bilgesam.org/incele/1138/-iran-egitim-sistemi-ve-turkiye-iran-egitim-isbirligine-etkileri/#.VXK2o8_tmko (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴¹² <http://www.resmigazete.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴¹³ http://trtcocukdergisi.com/?page_id=853 ((Erişim Tarihi: 05.04.2015))

imzalanmıştır. Önemli bir diğer madde ise Türkiye ile İran'ın hükümetlerinin internet üzerinden karşılıklı 10 liseyi birbirine bağlanarak sürekli iletişim sağlanması. Dikkate değer diğer bir konu ise Üniversite okuyan öğrenci sayısındaki artış. 2002 yılında Türkiye'de 700 civarında İran uyruklu öğrenci yükseköğrenim görürken bugün öğrenim gören 4.266 olmuştur.⁴¹⁴ Aynı zamanda Türkiye'den de İran'da Üniversite okumak için giden öğrenci sayısı artmış durumda.

Yapılan Uluslararası anlaşmaların Türk dış politikasına uygun olması lazım. Türkiye İran ilişkileri iyi olsa bile, eğitimi bu kadar iç içe geçirme konusunda ideal dönemini yaşadığı söylenemez. Olaylar gösterdi ki İran, Türkiye için güvenilir bir ülke değil. Ülkesinde Türkiye'nin şirketlerine zorluk çıkaran İran dünyada Türk okullarına izin vermeyen nadir ülkelerden biri olarak bundan sonrada izin vermesine düşük ihtimal olarak bakılıyor. Kısacası İran'la ortaklaşa eğitim faaliyeti yürütmek ülkemiz için oldukça riskli ve tek taraflı gözükmektedir.⁴¹⁵ Ortak açılacak üniversite konusunda Van 100. Yılda bütün prosedürler bitmişken İran 'da hangi üniversite ile ortaklık yapılacağı bile muğlak bırakıldı.

Her alanda olduğu gibi eğitim alanında da Türkiye, İran ile ilişkilerinde dikkatli olmak ve ilişkilerini rasyonel değerler üzerine oturtulmak zorundadır.⁴¹⁶

3. Kültür, Spor ve Turizm Alanındaki Gelişmeler

AKP döneminde ülkeler arasında kültürel alanda da ilişkiler hızla gelişmiştir. Bu çerçevede Film Haftaları, Kültür Haftaları gibi karşılıklı olarak gerçekleştirilen faaliyetler ile iki ülke halkının yakınlaşmaları amaçlanmaktadır. Aynı zamanda Üniversiteler, sivil toplum örgütleri, müzeler, kütüphaneler arasında ilişkiler

⁴¹⁴ <http://www.ytb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴¹⁵ Sedat Laçiner, "İran'la anlaşma Türkiye için risk", <http://www.bugun.com.tr/gundem/isimiz-zor--haberi/691897> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴¹⁶ Tayyar Arı, <http://www.bugun.com.tr/gundem/isimiz-zor--haberi/691897> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

geliştirilmeye gayret edilmektedir.⁴¹⁷ Aynı zamanda medyaya yatırım yapan İran, Sakaleyn Tv ve birçok radyo ile Türkiye’de medya alanında yatırım yapmaktadır.⁴¹⁸

Bu alanda yapılan en önemli atılımlardan biri, 13 Şubat 2013’te Türkiye Gençlik Spor Bakanı Suat Kılıç ile İran Gençlik ve Spor Bakanı Muhammed Abbasi arasında gençlik ve spor alanında iş birliği anlaşması imzalandı buna göre;

Spor alanında uzman ve yetkililerden oluşan temsilciler karşılıklı ziyaretler yapılacaktır.

Spor eğitmenlerinin ve araştırmacılarının, sporcuların, spor takımlarının, antrenörlerin hakemlerin karşılıklı değişimini sağlamaktır.

Ülke Milli takımlarının karşılıklı ziyaretler ve hazırlık maçlarında rekabet etmelerini ve ortak spor kampları düzenlemelerini sağlamaları ve başta yüzme, jimnastik gibi temel spor dallarının da yer aldığı branşlarda, bireysel ve takım grupları halinde dostane ve resmi müsabakalara katılım sağlamak

Spor bilimi alanında bilgi, belge, programlar, yayın ile eğitim ve araştırma projelerinin paylaşımını sağlamak

İnsan kaynaklarını geliştirmek amacıyla eğitim kursları, spor yönetimi alanında kısa dönemli kurslar, ve hakemlik kursları, iki tarafın ihtiyaç duyduğu alanlarda antrenörlük ve aynı zamanda spor ve spor hekimliği alanlarında doping kontrolüyle ilgili kurslar düzenlemek.⁴¹⁹ Noktasında anlaşma sağlanmıştır.

Sağlık alanında ise çok konuşulan bir anlaşma yapıldı, anlaşmanın kısaca içeriği, sağlık personeli desteği (Hemşire, Doktor) Kan ve kan ürünlerinin üretimi ve kontrolü, Ana - Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması alanlarında mutabakata varılmıştır.⁴²⁰

⁴¹⁷ <http://kultur.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴¹⁸

⁴¹⁹ <http://www.gsb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴²⁰ <http://www.saglik.gov.tr/SaglikTurizmi/dosya/1-77130/h/iran.pdf> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

Yapılan teşvik ve anlaşmalar ile turizm alanında da ciddi gelişmeler yaşanmıştır.⁴²¹ 2002 yılında İran'dan Türkiye'ye 400.000 civarında turist geliyordu. 2011 yılına geldiğimizde, ülkemizi ziyaret eden turistler ülkelere dağıtıldığı zaman, İran yaklaşık 1,9 milyon turist sayısı ile Almanya, Rusya ve İngiltere'den sonra dördüncü sırayı almıştır. 2012'de İran'daki ekonomik krizden dolayı 1,1 milyona düşse de, 2013'te tekrar 1,6 milyona çıkmıştır. Ailece tatil yapmayı seven İranlılar sanıldığından aksine (Konya Bursa vb.) İstanbul, Antalya, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası'nı tercih ediyorlar.⁴²² Ülkemizden İran'a giden turist sayısı ise her geçen gün artmaktadır.

Bunca anlaşmayı ve müsait ortamı kim daha iyi değerlendiriyor diye baktığımız zaman. İran'ın, Türkiye ile geliştirdiği kültürel ilişkilerde Türkiye'den daha ileride, daha seçici ve daha atak hareket ettiği görülmektedir. Türkiye'de üniversitelerde sayıları 11'i bulan Fars Dili ve Edebiyatı Eğitim Bölümü mevcut, Ankara ve İstanbul'da Fars Dili eğitimi için yeni binalar satın almak için izin çıkması için ilgili mercilere başvuruldu.⁴²³ Van'da üniversite açma izni alındı.⁴²⁴ Erzurum dâhil birçok ilde kitap fuarları düzenleniyor. Türkiye'nin hali hazır Tabatayi üniversitesinde tek olan Türkçe dil merkezi ve Yunus Emre enstitüsünün Tahranda bir şubesi dışında bir varlığı görünmüyor.

Yaşanan krizler sonucu, azalan turizmin canlanması için İran ile Türkiye arasında yapılan yeni anlaşma 7 Nisan 2014 tarihinde 'Turizm İşbirliği Üzerine Uygulama Programı' anlaşması Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Buna göre:

“İki ülke, turizm deneyimleri ve turizm projelerini karşılıklı paylaşacak.

⁴²¹ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150211-1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴²² <http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretciler> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴²³ [Http://Www.İrankulturevi.Com/LangTrTürkiyedefarscaegitimi](http://www.İrankulturevi.Com/LangTrTürkiyedefarscaegitimi) (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

⁴²⁴ <http://www.haberturk.com/gundem/haber/814831-turkiye-ve-irandan-ortak-universite> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

Konaklama sektörü, tur operatörleri ve seyahat acenteleri arasındaki işbirliğini sağlanacak.

Ülkelerin turizm sektörleri; düzenledikleri turizm etkinliklerine ve fuarlara diğer ülkenin katılımını sağlayacak, turizm etkinlik takvimlerini karşılıklı olarak paylaşacak.

İran ve Türkiye ülkelerindeki turizm potansiyelinin tanıtılması için karşılıklı olarak basın turları düzenlenecek.

Söz konusu turizm işbirliği, Dünya Turizm Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve İslam İşbirliği Teşkilatı bünyesinde gerçekleştirilecek.

Bilgi ve deneyim paylaşımı amacıyla, sektörde çalışan personele yönelik bilgilendirme ve eğitim seminerleri verilecek.

Ortak turlar düzenlenecek, İpek Yolu'nun tanıtımı için işbirliği yapılacaktır.

Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı, İran İslam Cumhuriyeti Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Başkan Yardımcısı ile Türkiye Seyahat Acentaları ve İran Tur Operatörleri ve Seyahat Acentaları Birliği'nden oluşacak Ortak Turizm Komitesi düzenli olarak toplanacaktır.⁴²⁵

4. Türkiye-İran İlişkilerinde Enerji

Türkiye'nin enerji politikasında öncelikli hedefleri var; öncelikle İçeride sürekli artan enerji ihtiyacını kalıcı bir şekilde karşılayacak çözümler üretmek, bunu sağlarken tek bir ülkeye bağımlı kalmamak için yeni pazarlar üretmek ve bütün bunları yaparken, enerji güvenliğini sağlamaktır. Türkiye aynı zamanda stratejik ve jeopolitik önemini arttıracakı gerekçesi ile Doğu - Batı arasında enerji koridoru haline gelebilmek için ciddi efor sarf etmektedir. İran ile enerji konusunda ilişkilere

⁴²⁵ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150211-1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

baktığımız zaman yukarda saymaya çalıştığımız temel hedef ve stratejilerin devreye girdiğini görüyoruz.⁴²⁶

Türkiye'nin büyüyen enerji ihtiyacına rağmen, enerji yoksunu bir ülke olmasından dolayı çok zor durumda kalıyor.⁴²⁷ İran ise enerji zengini bir komşumuz olarak yanı başımızda duruyor. Ve elinde yaklaşık 157 milyar varil petrol ve 1,187.3 trilyon metreküp doğalgaz rezervi bulundurmaktadır. Bu verilerden görüldüğü üzere, Türkiye'nin enerjisi yok ve enerji ihtiyacı sürekli artmaktadır. İran'ın sahip olduğu enerji zenginliği de ortada bu durum iki ülke arasındaki ekonomik-enerji işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin uzun zamandan beri en büyük çabalarından biri, enerji harcamalarının % 60'nı karşılayan Rusya'ya karşı yaşadığı bağımlılığı azaltmaktır.⁴²⁸

Enerji Türkiye - İran ekonomik ve siyasi ilişkilerinde belirleyici bir konuma sahiptir. Enerji konusunda, Ankara - Tahran arasında daha önce imzalanan anlaşmalar, AKP döneminde yeni anlaşmalarla teyit edilip devam ettirilmiştir. 1995 yılında iki ülke arasında mutabakat sağlandı. Akabinde İkili arasında yapılan görüşmeler neticesinde 1996 yılında "NIGC" "İran ile Doğalgaz Alım ve Satım Antlaşması"⁴²⁹ yapıldı. Bu mutabakata göre; 2001 yılında yürürlüğe girecek olan anlaşma 25 yıl geçerli olacak. Buna anlaşmaya göre Türkiye- İran arasında bir boru hattının inşa edilecek, Türkiye 25 yıl süre ile İran'dan yılda 3 milyar metreküp doğalgaz tedarik edecek ve bu miktarı 2007 yılında 10 milyar metreküpe çıkaracak kararı alınmıştır. İki ülke arasında zaman zaman yaşanan bazı sorunlara rağmen, Türkiye - İran Doğalgaz Anlaşması günümüz itibarıyla geçerliliğini korumaktadır.⁴³⁰

⁴²⁶ http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Turkiyenin_Enerji_Stratejisi_Ocak2008.pdf (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

⁴²⁷ <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2F2012+Do%C4%9Falgaz+Piyasas%C4%B1+Sekt%C3%B6r+Raporu+%28EPDK%29.pdf> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴²⁸ Arzu Celalifer Ekinci, İran Türkiye Enerji İşbirliği, **USAK**, Kasım 2009, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerji%C5%9F.pdf> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴²⁹ <http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp> (<http://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1063706-irana-her-yil-fazladan-2-milyar-dolar-oduyoruz>) (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴³⁰ <http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=3> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

İran bu anlaşmanın da verdiği mecburiyeti görünce, Türkiye lehine doğalgazda yapması gereken indirimi yapmamakta direniyor. Bunun üzerine Türkiye ile İran arasında doğalgaz alımında yaşanan fiyat anlaşmazlıklarından sonra Türkiye'nin başvurusu üzerine tahkim süreci Uluslararası Tahkim Mahkemesi ''International Chamber Of Commerce'' (ICC)⁴³¹ nezdinde geçen 2014 Şubat'ta başlamış, bu başvuruya göre Türkiye, aldığı doğalgazın fiyatında yaklaşık yüzde 25 indirim talep etmiştir.⁴³² Maalesef bu başvuru Türkiye aleyhine neticelendi. Şu an itibari ile İran Türkiye'ye verdiği doğalgazın fiyatı Avrupa ortalamasından yüzde 25 daha fazla çıkıyor. 1000 metreküp Doğalgazın fiyat ortalaması Avrupa da 400 dolar civarında iken Türkiye 1000 metreküp doğalgaz için, Rusya'ya 410, Azerbaycan'a 330 dolar öderken, İran'a 492 dolar ödemek zorunda kalıyor. Türkiye'nin doğalgaz yıllık tüketimi yaklaşık 50 milyar metreküp civarında. Türkiye, Rusya'dan yılda 27 milyar metreküp, Azerbaycan'dan da 6 milyar metreküp doğalgaz alırken, ihtiyacının kalan yüzde 20'sini ise İran'dan alıyor.⁴³³ Bu pahalı fiyatın Türkiye'ye yıllık maliyeti 2 milyar dolar civarında oluyor.⁴³⁴

ABD, Türkiye'nin İran ile yaptığı antlaşmalardan çok hoşnut olmamış fakat iki nedenden bu işbirliğine göz yummuş. Rusya'ya alternatif bir güzergâhın ortaya çıkması ve Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığının azalmasını isteyen ABD bu yakınlaşma antlaşmalara evet demiştir

2007 yılında önemli bir Enerji işbirliği mutabakatı sağlanmıştır. Buna göre: İran ve Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması, 4 trilyon metreküp rezervi olan Güney Parsta⁴³⁵ bazı sahaların ihalesiz Türkiye'ye verilmesi, üretilen gazın bir kısmının Türkiye'ye verilmesi ve kalan kısmının Türkiye - Avrupa Birliği

⁴³¹ 1923 yılında ICC'nin tahkim organı olarak kurulan Milletlerarası Tahkim Divanı, günümüzde bilinen haliyle milletlerarası ticari tahkime öncülük eden bir kuruluştur. Divan, uluslararası ticari ihtilafların çözülmesi bakımından dünyanın en önde gelen merkezlerindendir.

⁴³² <http://www.milliyet.com.tr/iran-gazinin-fiyati-yeniden/ekonomi/detay/2040894/default.htm> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴³³ <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranla-pahali-gaz-davasi-basliyor> (Erişim Tarihi: 27.05.2015),

⁴³⁴ <http://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1063706-irana-her-yil-fazladan-2-milyar-dolar-oduyorum> (Erişim Tarihi:27.05.2015)

⁴³⁵ Bu proje daha sonra olumsuz neticelendi-http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/07/24/iranla_guney_pars_defteri_kapandi (Erişim Tarihi:27.05.2015)

Doğalgaz Hattı'ndan (Nabucco)⁴³⁶ Avrupa'ya taşınması kararı verilmiştir.⁴³⁷ İki ülke arasında gelişmelerin sağlanmasını kolaylaştıracak bu mutabakatın 2008'de imzalanıp hayata geçirilmesi kararlaştırılmış ancak söz konusu beklenti gerçekleşmemiştir.⁴³⁸ Önce İran sonra Türkiye tarafından bu projenin durdurulduğu açıklanmıştır. Türkiye'nin en büyük enerji projelerinden Nabucco gündemden düşmüş oldu. Azeri doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak proje için Trans - Adriyatik Boru Hattı tercih edilmiştir.

Projenin olumsuz olmasında, iki ülke arasında anlaşmazlığın yanı sıra, ABD'nin tavrı etkili olmuştur.⁴³⁹ Üzerinde anlaşmaya varılamayan önemli iki konu olduğu söyleniyor. İlki fiyat konusu, ikincisi de İran'ın mücbir sebepler durumunda doğalgaz akışının kesilebileceği maddesini antlaşmaya koymak istemesi ve Türkiye'nin bun hususa karşı çıkması olarak lanse edilmiştir.⁴⁴⁰

Türkiye ve İran arasındaki önemli bir mutabakat zaptı ise Kasım 2008'de yapılmıştır. Buna göre; Türkiye, daha önceki mutabakatta da söz edilen Güney Pars bölgesinde 12 milyar dolar civarında yatırım yapacak ve bu bölgede ki doğalgaz sahalarının geliştirilmesinde ortak olacaktı. Buralardan çıkacak doğalgazın % 50'si Türkiye'ye satılacak, kalan kısmı Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihraç edilecek ve bununla beraber Türkmenistan doğalgazı İran üzerinden Türkiye'ye taşınacaktı.⁴⁴¹ Bu mutabakat Önceki mutabakattan birkaç yönü ile farklı olarak, daha kapsamlı hale getirildi, Çıkarılacak doğalgazdan Türkiye'ye satılacak oranın arttırılmış olmasıdır. Bu son mutabakat tam manası ile yürürlüğe girmiş değildir. İran Batı ile problemini kendi kendisi çözdüğüne göre bundan sonra çözülme ihtimali çok zor gözüküyor.

⁴³⁶ Nabucco boru hattı, Türkiye üzerinden AB ülkelerine doğal gaz taşımak üzere kurgulanan uzun geçişli ABD destekli bir boru hattı taşımacılığı projesidir. 2013 Mayıs itibari ile iptaledir.
<http://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco>

⁴³⁷ <http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=3> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

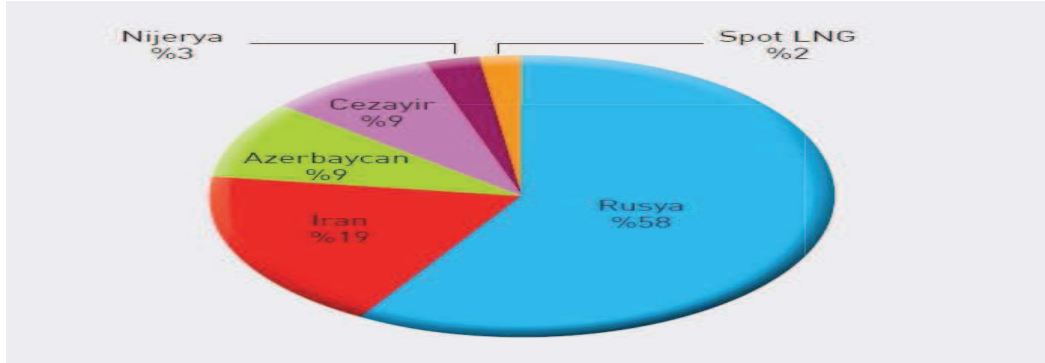
⁴³⁸ Ağustos 2008 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Türkiye ziyareti sırasında bu antlaşmanın imzalanması beklenmiş ancak bu gelişme gerçekleşmemiştir

⁴³⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/strateji/7371236.asp> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴⁴⁰ Mahmut Gürer, 'İran ile Bitmeyen Pazarlık', http://www.emo.org.tr/resimler/ekler/a2cfe34fe6e4252_ek.pdf?dergi=531 (Erişim Tarihi: 04.04.2015)

⁴⁴¹ http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=14&cat=270#.VXAjVnkw_ak (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

Tablo 2: Ülkeler Bazında Türkiye'nin Doğalgaz İthalat Miktarları Oranları

Kaynak: <http://www.epdk.org.tr/index.php/dogalgaz-piyasasi/yayinlar-raporlar>
(Erişim Tarihi: 03.03.2015)

Enerji alanında atılan somut bir adımda elektrik konusunda oldu. Türkiye ile İran arasında Kasım 2007’de anlaşma imzalandı. Buna göre iki ülke ortak olarak İran’da ve Türkiye’de termal ve hidroelektrik santralleri inşa edecek ve enerji nakil hatlarının birleştirilecekti. İran, Irak ve Türkiye Enerji bakanları Mayıs 2009’da Bağdat’ta bir araya gelerek “enerji işbirliği anlaşması” imzalamıştır. Bu anlaşma ile üç ülke enerji nakil hatlarının birbirleriyle bağlanması ve bu bağlantıya Suriye’nin de dâhil edilmesi öngörülmüştür. Bütün bunlar birçok projede olduğu gibi 2011 den sonra askıya alındı.⁴⁴²

D. Türkiye ve İran’ın Bölgesel Politikaları, Mezhepçi Yaklaşım İddiaları

Sadece bugün değil tarihin bütün dönemlerinde Türk - İran siyaset farkı kendisini olaylar karşısında hissettirmiştir. Bu siyasi rekabetten kaynaklandığı gibi, aynı zamanda mezhep farklılığı ve hayata bakış farklılığından da kaynaklanıyordu. Ehlisünnet ve Şia da devlet teorisi çok farklıdır.⁴⁴³ Önceki bölümlerde çakışan birçok politikaya değinildiği için, bu bölümde kısaca Arap Baharı sonrası ayrışan dış politika ve bunun nedenleri üzerinde durulacaktır. Bütün bu konuları ele alırken

⁴⁴² Kerem Bahadır, ‘Enerji Bağlamında Türkiye İran İlişkileri’, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1550>, (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁴⁴³ Muhammed Mehdi Asali, **Kimin İktidarı, Gücün mü? Hakkın mı?**, Önsöz Yay., İstanbul, 2012. s. 39

uluslararası sisteme entegre olmaya çalışan İran ile bu ‘sistemden yavaş yavaş uzaklaşan’ Türkiye portresini göreceğiz.

Devrimden sonra İran’ın dış politikası kısaca, Batı topyekûn Şeytan ilan edilip, uzak durulmuş. Arap ülkelerine karşı mesafeli bir tutum izlenmiştir. Yeni rejimin düşmanı olan Şah’a sahip çıkan Mısır ve Fas ile ilişkiler çok gerilmiş, Irak ile sekiz yıl sürecek bir savaşa girilmiştir. Özetle ilişkiler hiç iyi değildi. Bütün bunlara rağmen geldiğimiz noktada İran 2000’lerden sonra Ortadoğu’da her geçen gün etkinliğini arttırmış ve bütün ülkeler ile ilişkilerini Mısır ve Arap ülkeleri dahil bir seviyeye taşımayı başarmıştır. Soğuk Savaş’ın bitmesinden sonra İran, ekonomik nedenlerden dolayı dış siyasette ideolojik unsurları değil pragmatik unsurları ön plana çıkarmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda bölgeye ısınmak istiyordu. 1989 yılından sonra Rafsancani (1989-1997), ardından da Hatemi (1997-2005) ile beraber sınır komşusu ilişkilerini geliştirmek ve bu güven verici ilişkiler kurabilmek için çalışmalar başlatmıştır. Körfez ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinin yeniden tanımlama zorunluluğu hissetti. Bu ülkelerin endişe duyduğu noktalardan kaçındı. Suudi Arabistan’la olan ilişkilerine ciddi önem verdi.⁴⁴⁴

İran 1980’lerden itibaren bölge ile iyi ilişkiler kurmaya ve etkin olmaya çalışırken, Türkiye hep uzak durmuş ve yatırım yapmamıştı, ancak Erbakan döneminde Ortadoğu’ya açılmaya çalışmış fakat 28 Şubat post modern darbeyi yaşamış tekrar içe kapanmıştır. Türkiye’nin Ortadoğu politikasında ABD’nin etkisi kaçınılmaz olmuştur.⁴⁴⁵ Türkiye üçüncü bölümde anlatıldığı gibi özellikle 2003-2010 arasında Ortadoğu ile ilişkileri çok üst seviyeye ulaşmıştır. Bu durum Türkiye için bu gün geçerli değildir. AKP’nin ilk yılları tutarlı ve genel konjonktüre uygun şekillenen Türk dış politikası son zamanlarda çok keskin değişimlere uğradı. Bir ülke ile yaşanan bir olay ile bütün ilişkiler kopma noktasına gelmeye başladı. Denge siyaseti restleşme siyasetine dönüştü. Bunun birçok sebebi olmakla beraber,

⁴⁴⁴ Arif Keskin, “İran Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği,” **Stratejik Analiz Dergisi**, Mayıs 2007, s. 71.

⁴⁴⁵ Halil Akman, “ABD’ni Ortadoğu Politikası ve Türk Dış Politikasına Etkisi,” **Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul 2015 s. 40.

kurumlardan ziyade şahısların dış politika konusunda anlık karar verebilmeleri ve dış siyasetin iç siyasete malzeme yapılması en önemli sebepleridir.

İran'ın Bölgede izlediği farklı ve önemli bir strateji ise; Orta Doğudaki mevcut Şii yönetici ve azınlıklarla iyi ilişkiler kurmasıdır.⁴⁴⁶ Bu ilişki türü Osmanlı devrinde de vardı. Irak'ı Arab'ı (Kerbela, Necef) İran sürekli kontrol etmek istemiştir.⁴⁴⁷ Körfez bölgesinde 14 milyon Şii nüfus olduğu tahmin ediliyor. Şiilerin yaşadığı alanlar genellikle petrol bakımından zengin olduğu bilinmektedir. Bu konu bile tek başına İran'ın ilgisini çekmektedir. İran inkâr etse de Mezhepsel yakınlık ve strateji gizlenemez boyutlara ulaştı. İran'ın mezhepsel yakınlık duyduğu rejimlerle gerçekleştirdiği ilişkileri en iyi Irak ve Suriye'de görüyoruz. İran'ın mezhepsel destek olayı Suriye'de çıkan iç savaşta zirveye ulaşmıştır. Esad'a Para, silah ve üst düzey subay göndermiştir. Diğer taraftan Irak İran'a bağlı bir ülke pozisyonu sergilemektedir. Yemen bölgesinde ayaklanan ve Aden körfezine kadar giden Şii Husilere İran tarafından verildiği iddia edilen destek başarıya oluştursa, Hürmüz boğazından sonra Bab-ül Mendeb Boğazı'nda da İran etkin olacaktır.⁴⁴⁸

Bütün bu gelişmeler yaşanırken hem Batıya hem de İran'a reaksiyon olarak yeni bir akım ortaya çıkmış oldu. Şiiliğin en büyük muhaliflerinin Vahhabilik ve Selefilik olduğu unutulmamalıdır.⁴⁴⁹ Batı'nın çıkarları yanında Şiileri de tehdit eden İşid'e karşı İran çok sert ve net tavır sergiledi. İran'ın sergilediği tutumun ABD ve Batı kamuoyunda olumlu bir etki oluşturduğu görülmektedir. İran etkinlik kurmak istediği alana (Şii hilali) İşid'in saldırıları vesilesi ile bir daha çıkmamak üzere girmiş oluyor, uluslararası kamuoyu ve Arap dünyasının gözü önünde bunu yaparken tepki bile almıyor.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Emin Salihi, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve "Şii Hilali" Söylemi" **Bilge Strateji**, Bahar 2011, C. 3, S. 4, s. 193-214.

⁴⁴⁷ Karadeniz, **İran Tarihi (1700-19125)** s. 440.

⁴⁴⁸ Gonca Oğuz Gök, "İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri" **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Strateji Ana Bilim Dalı**, Kocaeli, 2005 s. 123.

⁴⁴⁹ Ebu Zehra **a.g.e.**, s. 189.

⁴⁵⁰ Bayram Sinkaya, "Irak ile İran Arasında Stratejik Ortaklığın Derinleşmesi" **ORSAM**, No.19, Aralık 2014, s. 13.

Aynı zamanda İran bölgenin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ve yapılarında Rusya'yla istişare ve işbirliği içinde hareket ettiğini gözlemleyebiliriz. İran'ın kırk yıllık çalışmalarına ve emellerine karşılık, Arap baharından sonra, Sünni dünyanın temsilcisi rolüne soyunan Türkiye ile İran dolayısı ile zıt bir dış siyasette karşı karşıya gelmiş oldular. Direk sıcak savaştan kaçınan iki ülke⁴⁵¹ mücadeleyi, diplomatik söylemler üzerinden yapıyorlar.

Hemen hemen Ortadoğu'da yaşanan bütün siyasi krizler karşısında iki ülke çatışmıştır. Bölgede ve uluslararası arenada menfaatleri ister istemez⁴⁵² çakışan iki ülke ortak bir noktada buluşması çok zor. Son zamanlarda sıkça dile getirilen, İran ve Türkiye'nin Ortadoğu'da Şii ve Sünni hatlarını kurma düşüncesi iddialarına son yaşanan olaylar çerçevesinde bakmakta fayda var. İki ülkenin 2011'e kadar şiddetle hatta şimdi bile laf arasında bu iddiaları reddetmeleri ümit vericidir. Ancak Suriye, Lübnan ve Yemen olayları bütün gerçekliği ile bize mezhepsel bir ayrışma ve mücadelenin olduğunu gösteriyor. Yemen hadisesinde iki ülke dünya kamuoyu önünde açık açık restleştiler. Erdoğan İran dini liderine ağır ithamlarda bulundu. Ardından "Suudi Arabistan'ın müdahalesini destekliyoruz. Durumun gidişatına bağlı olarak lojistik destek vermeyi düşünebiliriz "dedi.⁴⁵³

Bölge olayları ve mezhep farklılığı üzerinden Türk-İran ilişkilerinin temelinden sarsılması bölgenin gelecekte Sünni-Şii kamplaşmasına neden olacaktır. Bu kamplaşmada Şii bilincinin ne şekilde ve kimin lehine zuhur bulacağını tahmin etmek zor değil. Fakat Sünni bilinci orta vadede bir liderlik krizi yaşayacaktır. Özellikle Mısır ve Arabistan bu rolün Türkiye'ye geçmesine müsaade etmeyeceklerdir.

Yani olaylar Türk hükümetinin beklediğinin aksine vukuu bularak Türkiye'nin aleyhine dönebilir. Sünnilik adına desteklediği veya ittifak kurduğu kişi ve örgütlenmeler kısa süre sonra elinden gidebilir. Fakat İran bunu yaşama ihtimali

⁴⁵¹ Aslında Suriye üzerinden, Türkiye-İran sıcak savaş devam etmektedir.

⁴⁵² Çünkü ikilinin istediği ve talip olduğu roller tarih boyunca aynı olmuştur; bölgede hâkim olmak ve Küresel güçlerin bölgedeki muhatabı olmak.

⁴⁵³ <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/03/26/erdogandan-flas-yemen-aciklamasi>, (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

çok zayıf çünkü tek Şii ülke ve şuan işbirliği yaptığı kişi ve örgütlenmeler ile çok uzun ve sağlam geçmişleri vardır

Türkiye'nin Ortadoğu'da 2010 yılına kadar yükselen iyi imajı bu tarihten sonra ülkelerde sıra ile düşmeye başladı, önce Mısır, sonra Suriye, Libya derken, hemen hemen bu gün birçok ülkede ciddi bir kopuş ve düşüş söz konusu oldu.⁴⁵⁴

E. Türkiye ve İran'ın Küresel Güçler İle İlişkilerindeki Pozisyon Değişikliği

Bu bölümde kısaca devrimden sonra sistem dışına itilen İran'ın süreç içinde uyum sağlamaya çalıştığına şahit olacağız. İran'ı uluslararası sisteme entegre etmeye çalışan Türkiye'nin sistem ile yaşadığı sorunlar neticesinde zamanla bölgede vazgeçilmezlik rolünü kaybettiğini ve alternatif olarak İran'ın boy gösterdiğini görüyoruz.

İkinci Dünya Savaşından sonra sarsılan dünya sistemi yeni bir güç doğurmuştur. ABD ve SSCB ilişkilerini yansıtan “Soğuk Savaş” dönemi döneminde uluslararası sisteme bu iki güç hâkim olmuştur. İki kutuplu uluslararası sistem, başka bir gücün ortaya çıkmasına müsaade etmemiştir. Diğer ülkeler ise bir kutba bağlı olmuş veya bir kutupla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.⁴⁵⁵

SSCB'nin dağıldıktan sonra, ABD-SSCB rekabeti sona ermiş ve soğuk Savaş'ın bitmesi ile uluslararası ilişkilerde yeni bir sistem tanımı yapılmıştır. Ülkeler ve uluslararası örgütler yeniden yapılanma sürecine girmiş ve bu süreçte yeni aktörler ortaya çıkmıştır, çok uluslu şirketler ve ulus ötesi kuruluşlar kendi ülke yönetimlerinde ve dış politika alanlarında daha fazla söz sahibi olmuş ve daha etkin bir konuma gelmişlerdir.⁴⁵⁶

Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistem, ABD'nin yönlendirici liderliği altındaki güçlü devletler ile temsil edilmektedir. ABD, AB, Rusya, Çin,

⁴⁵⁴ Mensur Akgün, Sabiha Şenyücel Gündoğar, “Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013” TESEV, 1. Basım: Kasım 2013

⁴⁵⁵ <http://www.2023.gen.tr/haziran2015/1.htm> , (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

⁴⁵⁶ R. Kutay Karaca, “Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü,” <http://www.2023.gen.tr/ocak2007/2.htm>, (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

Japonya gibi güçler, uluslararası sistemde asli üyelerdir. Aslında, günümüzdeki küresel ve bölgesel güç dengeleri de, bu aktörler tarafından belirlenmektedir.⁴⁵⁷

Ortadoğu’da bağımsızlığını kazanan hatta birlik kuran (1945 Arap ligi) ülkeler maalesef kendi kaderine hükmedemedi meşhur tabir ile *Ortadoğu uyumsuzluğu* dediğimiz problem ile boğuşular ve dolayısı ile bu bölgeyi süper güçler istediği gibi yönlendirmeyi başardılar.⁴⁵⁸ Bu aslında süper güçlerin değil bu bölgedeki yöneticileri marifetiydi.

Süper güçlerin (özellikle ABD) Ortadoğu’da ekonomik ve siyasal çıkarları bulunuyor. Ekonomik çıkarlar; petrolün ucuz fiyatlardan ve düzenli bir şekilde kendilerine akışını sağlamak, petrol kaynaklarının iç veya dış bir gücün kontrolüne mani olmak, enerji sahibi ülkeler üzerinde denetim kurarak petrolün sevkiyatını güvenceye almak ve bu ülkelerin Batıya karşı bu avantajını kullanmalarına mani olmak. Stratejik ve siyasal çıkarları ise; bölgede müttefik olan rejimleri iç ve dış tehditlere karşı korumak ve istikrarı! Sürdürmek, ikini önemli hedef İsrail’in güvenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik olası! Tehditleri önlemek.⁴⁵⁹ Bütün bu amaçları gerçekleştirmek için gerekirse askeri güç kullanmak Süper güçlerin en önemli yaşamsal çıkarlarıdır. Yoksa Ortadoğu’nun problemlerini çözme gündemi olmamıştır. Osmanlıdan bu yana bu coğrafyaya problem çözmek üzere gelen bir güç olmamıştır.⁴⁶⁰

Süper güçler tarafından Ortadoğu, zorunlu olarak 2003’ten beri büyük bir değişim sürecine sokuldu. Irak işgal edilip üçe parçalandı; Şiiler, Sünniler ve Kürdistan olarak. Sudan, ‘Hıristiyan ve Müslüman Sudan’ olarak iki devlete

⁴⁵⁷ Faruk Sönmezoğlu, “Dünya ve Türkiye”, (Der. Faruk Sönmezoğlu) **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, 2004, s. 988.

⁴⁵⁸ İsmet Giritli, **Günümüzde Ortadoğu, Süper Güçler ve Türkiye**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988. s.18-20.

⁴⁵⁹ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, 1. Baskı, İstanbul, Alfa Yay., 2004, s. 185.

⁴⁶⁰ Yavuz Cankaya, ‘‘Abd Başkanlarının 1979 Sonrasında İran’a Yönelik Politikaları’’ **Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, İstanbul 2011, s. 1.

bölündü. Son perde de ‘Arap Baharı’ adeta bir fırtına gibi estiriliyor. Libya, Tunus ve Mısır’ı silkeledi. Suriye üzerinde var hızı ile estirilmeye devam ediliyor.⁴⁶¹

Küresel güçler özellikle ABD, Türkiye veya İran’ın içinde olduğu bir Ortadoğu siyaseti izlenmesi gerektiğinde hem fikir oldular. Türkiye’nin kendisini alternatifsiz görmesi ve belli konularda Batıyı zorlaması neticesinde, Özellikle ABD ezber bozan bir İran siyaseti izlemeye başlamıştır. İran’ı uluslararası sisteme entegre etmek için hamleler başlatmıştır. Bu girişim İran içinde kaçırılmayacak bir fırsattır.⁴⁶² Ekonomik ambargo uluslararası baskı ve İslam ülkelerinden destek görememesi İran’ı bu arayışa itmiştir. Nitekim İran bu fırsatı kaçırmamıştır. İran, ihtilalden bu yana önemli dış politika ve devletler ile ilişkiler noktasında çok ciddi değişikliklere sahne olmuştur. Devrimden hemen önce ABD’nin birinci müttefiki iken, devrimden sonra ABD ve Batı ile bütün ilişkilerini kopardı. Bu boşluğu Rusya ve Çin ile doldurmaya çalışmıştır. Devrimin hemen öncesi ABD’nin ve İsraillin en önemli müttefiki olan İran, devrimden hemen sonra bu ülkelerin en yaman hasmı olmuştur. Buna mukabil Türkiye NATO üyesi ve AB yolunda çağdaş laik bir ülke olarak batı kulübündeki yerini koruyor.⁴⁶³ Soğuk savaşın bitmesi ile tampon devlet kimliğini kaybeden Türkiye, proaktif ve çok boyutlu bir dış politikaya geçmek durumunda kalmıştır. Bu aktivizm Türk dış politikasının amaç ve realizminin sorgulanmasına neden olmuştur.⁴⁶⁴

İran, yakın bölge siyaseti ve gelişimi ile ilgilenmekle birlikte, dünya siyasetinde önemi ülkelerde de ilişkilerini geliştirme gayretindedir 33 yıldan sonra ABD’nin de adım atması ile görüşmeler başlamıştır. İran Avrupa Birliği’nin en önemli güçlerinden olan Almanya ile ilişkilere özel önem veriyor. Rusya ve Çin ile iyi ilişkilerinin yanı sıra, Hindistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Özetle İran sürekli yaptığı hamleler ile bölgesel ve küresel güçlere göz kırparken⁴⁶⁵ Türkiye

⁴⁶¹ Erol Manisalı, "Küresel Rekabetin Ortadoğu’ya Yansımaları" **USİAD** Bildiren Dergisi 49. Sayı

⁴⁶² Kınzer, **a.g.e.**, s. 234.

⁴⁶³ İdris Bal, **ABD Politikaları ve Türkiye**, Ankara, 2008, s. 26-27.

⁴⁶⁴ <http://setav.org.tr/turk-dis-politikasinda-eksen-tartismalari-kuresel-kargasa-caginda-realist-proaktivizim/yorum/584> (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

⁴⁶⁵ İran’ın, Batı ile direkt Nükleer müzakerelere başlaması, Mısır darbesinde batı ile aynı tavrı göstermesi, İŞİD’e ilk günden karşı net tavır koyması, medya özgürlüğünde belli adımlar atması Batıda çok olumlu tesir bırakmıştır.

ise izlediği politikalardan dolayı ve Büyük güçler ile Ortadoğu arasındaki arabuluculuk rolünü İran'a kaptırmak üzere.⁴⁶⁶

Cumhurbaşkanı Ruhani zamanında açılımın daha etkili olacağı ve ABD ile ciddi bir yakınlaşmanın gerçekleşebileceği beklentisi var. Nükleer kriz konusunda AB ve ABD ile başladığı görüşmelerin başarıya ulaşacağı temennisi ve beklentisi yüksekti ve nitekim tarihinin en olumlu anlaşması yapılmıştır. Her ne kadar ABD senatosu ve İranlı bazı kesimler ağırdan alsa da, iki tarafta bunun tarihi bir gelişme olduğunu kabul ediyorlar. Türkiye - ABD ilişkilerinde artarak devam eden bir gerilim gözleniyor. Aynı zamanda AB ile müzakerelerde bir ilerleme kaydedilmemesi durumu devam ederse, bu boşluktan istifade ederek, İran'ın Batı'ya açılımı Türkiye'den daha kolay olacaktır. Şüphesiz daha öncede vurgulandığı gibi bu gidişat Türkiye açısından bazı olumsuz sonuçlar doğurabilir.⁴⁶⁷

Türkiye ve İran, Ortadoğu ve Avrasya'ya açılım yapmak isteyen devletlerin yakın ilişki kurmak zorunda oldukları devletlerdir. Bu güçler iki ülkeyi birden kaybetmeyi kesinlikle göze alamazlar.⁴⁶⁸ Yakın zamanda roller değişebilir. Çünkü geçen sene daha Davos'a gelmem diyen Türkiye'nin Başbakanı yoktu, fakat Ruhani Davos'ta çok önemli ve uzun bir konuşma yaptı ve sözü hiç kesilmeden dikkatlice dinlendi.⁴⁶⁹ Rusya ve Çin'in öncülük ettiği Şanghay İşbirliği Örgütü'ndeki (ŞİÖ) İran gözlemci üyeliğe kabul edilmiştir. Hemen ardından İran Haziran 2012'de aynı örgütünün 12. Zirvesinde tam üyelik için başvuru yapmıştır.

F. Türkiye-İran İlişkilerinin İç Kamuoyundaki Yansımaları

Bu bölümde Türk-İran (Pers) ilişkilerine farklı bir perspektiften bakacağız. Yüzyıllardır devam eden ilişkilerinin ciddi kırılmalar yaşamasına rağmen kopmaması dikkate değer bir konudur. Devlet ve halk nezdinde ilişkilerin nasıl algılandığı çok

⁴⁶⁶ Çin'den silah alma eğilimi, Mısır darbesinde batıyı hedef alması, IŞİD ile ilk zamanlar tavır almaması, Suriye'deki tavrı, medya ve adalette yaşanan problemler vs.

⁴⁶⁷ Deniz Ülke Arıboğan, **İran Politikamıza Ne Oldu?** http://aksam.mediyator.com/2010/05/26/yazar/17584/deniz_ulke_aribogan/iran_politikamiza_ne_oldu_.html (ErişimTarihi:07.04. 2015)

⁴⁶⁸ <http://www.bilgesam.org/> (ErişimTarihi:07.01. 2015)

⁴⁶⁹ <http://www.amerikaninsesi.com/content/iran-cumhurbaskani-ruhani-davos-ta/1836440.html>, (ErişimTarihi:07.04. 2015)

önemli bir konu olmakla beraber aydınlar, din adamlarının bakış açısı da önemlidir. Aynı zamanda ülkeleri birbirine çekip iten belli ideolojiler vardır. Türkiye’de Kemalist yapı ve İslamcıların İran ile ilişkilere etkisi önem arz etmektedir. İran’da ise radikaller ile ılımlılar bu görevi görmektedirler.

1. Tarihte Türk-İran İlişkilerinin Kırılma Noktaları ve Ak Parti

Kırılma noktalarını net bir tasnife tabi tutmak zor olmakla beraber Türk İran ilişkilerinin tarihi seyrine baktığımız zaman karşımıza altı önemli dönem çıkıyor.

Birinci dönem; Türklerin İran coğrafyasına yerleşmesi ile başlayan dönem, bu dönemde Safevilere kadar ciddi bir mücadele görünmemekte ve Türklerin üstünlüğü bariz kendini hissettirmektedir. Bunula beraber alttan alta mücadele devam etmiştir, Türklerin bu dönemde güçlü olması, İran’ın güçsüzlüğü, bu mücadeleyi gün yüzüne çıkarmamıştır⁴⁷⁰

İkinci kırılmanın yaşanması Osmanlı devletinin XVI. yüzyılda İslam dünyasının siyasi lideri olması ile oldu. İran, buna karşılık Safevi devleti ile bu coğrafyanın Osmanlının bünyesinde birleşmesine müsaade etmemiştir. Kurduğu Şii devlet ile Osmanlının önüne set çekmiştir. Daha sonra bu durum bitmek bilmeyen bir mücadelenin temelini atmış ve birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.⁴⁷¹

Üçüncü dönem; Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra İran - Türkiye ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. İmparatorlukların çökmesinden sonra iki ülke laiklik ve modernleşme gibi farklı ortak noktalarda buluşmuştur. Atatürk ve Rıza Şah’ın şahsında temsil edilen yakınlaşma Türkiye - İran ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır. Türkiye ve İran arasında ‘dostluk paktları’ imzalanmıştır. Bu dönemde bazen gerilim yaşansa da sürekli bir yakınlaşma gayreti devam etmiştir.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Gonca Oğuz Gök, ‘‘İran’ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Strateji Ana Bilim Dalı**, Kocaeli, 2005 s. 123.

⁴⁷¹ Walther Hinz, ‘‘XV. yüz yılda İran’ın millî bir devlet hâline yükselişi’’ (Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu) Ankara 1948 s. 36.

⁴⁷² İbrahim Erdal, ‘‘Atatürk Dönemi (1923–1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı’’, **Karadeniz Araştırmaları** • Yaz 2012 • S. 34, s. 77-88.

Dördüncü dönemde ise; Cumhuriyetle başlamış olan bütün yakınlaşmalar bir anda durmuş, 1979 İslam Devrimi sonrası İran Türkiye ilişkileri yeniden tanımlanmıştır. İki ülke arasında Osmanlıdan kalan çatışma ve rekabet mirası farklı bir şekilde tekrar nüksetmiştir. Türkiye tarafından İran'ın PKK'ya destek verdiği iddia edilmiş. İran ise Türkiye'ni İran'daki Azerilere destek çıktığını öne sürmüştür. İran, Türkiye'de ki Kemalizm'i ve laikliği büyük tehdit olarak algılamış, Türkiye'yi laik (ladin), İsrail ve Batının Truva atı olarak görmüştür. Türkiye'de ki laikler ise İran'ı radikal dinci ve gerici olarak tanımlamış ve devrim ihraç edeceğini iddia etmişlerdir.⁴⁷³

Beşinci dönem; zaman zaman kırılmalar olsa da son zamanların en yakın ilişkilerinin başladığı söylenebilir. AKP ile başlayan bu süreçte ilişkiler çok hızlı yükselmiş ve kendisini ekonomik ve kültürel alanda ciddi hissettirmiştir. AKP'nin de Türk dış siyasetine getirdiği farklı yaklaşım, İran ile ilişkilerinde çok net kendisini hissettirmiştir. AKP döneminde İran ve Suriye ile iyi ilişkilerinin temel nedeni, ekonomik olmakla beraber bir diğer husus ise, ABD ve Batının İran ve diğer İslam ülkeleri ile arasında Türkiye'yi arabulucu yapma arzusudur. Bir diğer mesele ise; İran ambargo ve nükleer krizini aşmak için, Türkiye'de enerji ihtiyacını gidermek ve İran ile batı arasında arabulucu olmak için, birbirlerine çok ciddi yakınlaştılar hatta Türkiye bu alanda İran için ciddi risklere katlandı.⁴⁷⁴

Altıncı Dönem; Son dönemde hemen hemen Ortadoğu'da patlak veren bütün krizlerde ayrışan ve karşı karşıya gelen İran ve Türkiye dost kalmakta çok zorlanıyorlar. Bir taraftan ilişkiler üst seviyede ziyaretler ile düzeltilmeye çalışılırken⁴⁷⁵ Diğer taraftan Türkiye ile özellikle Suriye, İşid, Yemen vb. bütün krizlerde derin ayrışmalar yaşanıyor⁴⁷⁶ İran Suriye ve Yemene ciddi destek olurken Türkiye zıt söylem ve eylemlerde bulunuyor. Son Yemen krizindeki çıkışından

⁴⁷³ Oslon, a.g.e., s. 11.

⁴⁷⁴ Emel Kahraman, 2000'li Yıllarda Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı**, Antalya, 2005, s. 92.

⁴⁷⁵ Bayram Sinkaya, "Türkiye - İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti", **Ortadoğu Analiz** 21 Mart 2011 – C. 3 – S. 27, s. 22-26.

⁴⁷⁶ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/04/120401_syria_friends_update.shtml(Erişim Tarihi: 7 Nisan 2015)

dolayı İran üst seviyede açıkça Erdoğan’a İran’a gelmemesi için uyarı üstüne uyarı yaptı.⁴⁷⁷ Suriye krizinden sonra pozisyonların şekillenmesinde mezhepsel aidiyetin ne kadar büyük rolü olduğu gözler önüne serilmiş oldu. Daha doğrusu şuanda dış siyasette inançların çarpışmakta olduğuna şahit oluyoruz. Ve karşılıklı suçlamalar ile bu tırmanmaya devam ediyor.⁴⁷⁸

Son kırılmada İslamcılarının pozisyonu önem arz etmektedir. İran “İslam Devrimi” ile ‘İslam Birliği’ anlayışı doğrultusunda şekillenen Türkiye İslamcılarının İran algısı ve bu kadroların AKP içinde etkinliği ile başlayan süreç, olumlu manada Türkiye İran ilişkilerini hızlandırmıştı. Karşılıklı yapılan onlarca antlaşma ve mekik dokur gibi karşılıklı ziyaretler ilişkileri daha da ileriye taşıdı. Suriye’de yaşanan olaylar etrafında yeniden şekillenen bölgesel pozisyonların etkisiyle Türkiye’deki İslamcılarının bakış açısının değişmesine neden olmuştur. Suriye meselesi ile patlak veren, aslında İran’ın hep yaptığı mezhepçi yaklaşım ve yapılanma, yani Şii Hilali projesinin ucu Türkiye’ye dayandı. Çakışan menfaatler ve nükseden refleksler ile beraber AKP’nin İran’a yaklaşımının farklılaşması bekleniyor. İslamcı basının tutum değişikliği⁴⁷⁹ Türkiye’deki İslamcılarının İran’a bakışının değiştiğinin işareti olarak belirtilebilir. Ama Türkiye’de İran’ı her şartta ciddiye alacak bir kesim olduğu da söylenebilir.

2. Tarihte Türk-İran Rekabeti ve Değişmeyen Algılar

Kadim tarihi, Pers imparatorluğunun varisi, Orta Asya ve Ortadoğu’da kültürel ve dini etkinliği ile merkez ülke olma iddiasında olan İran ve Bütün Ortadoğu ve Orta Asya’ya sirayet etmeye çalışan Osmanlının varisi Türkiye arasında tarihten gelen bir rekabet hep olmuştur ve bu rekabet her fırsatta kendisini hissettirmiş.

⁴⁷⁷ <http://www.taraf.com.tr/dunya/flas-flas-irandan-erdogana-sakin-tahrana-gelme/> (Erişim Tarihi:7 Nisan 2015)

⁴⁷⁸ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/11/131111_iran_mezhep . (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

⁴⁷⁹ <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/kenan-alpay/irana-lozanda-cizilen-rota-10132.html>, İran Batıya yaklaşıyor. (Erişim Tarihi:7 nisan 2015), <http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/ibrahimkaragul/emperyal-iran-ve-s-arabistan-ic-savasi-2008431> Emperyalist İran.(Erişim Tarihi:7 nisan 2015)

İki  lke arasındaki rekabetin birçok sebebi olmuŗ, tarihten gelen bir türlü yeniŗememe ve karŗılıklı aynı coğrafyada aynı Őeylere talip olma durumu hep devam etmiŗtir. Osmanlı devleti en güçlü döneminde bile İran'ı kendisine tabi kılamamıŗtır. Ama aynı tarihlerde hemen hemen bütün İslam dünyası Osmanlı'nı liderliğini kabul etmiŗtir. Burada bir ayrıntıya tekrar dikkat çekmekte fayda var. Bu iki coğrafyanın  atıŗması otantik bir ırk m lahazasından veya dünya g r ŗ nden değil, çoğu zaman iktidar mücadelesi yüzünden olmuŗtur.⁴⁸⁰ Din ve mezhep endeksli yapılan mücadeleler, hiç bir zaman Avrupa da yaŗanan 'jenositlere' yol a mamıŗ iktidar mücadelesine bir araç olarak kullanılmıŗtır.

Tarih boyunca devam eden rekabet ve mücadele, Farsların Türklerle, Türklerin Farslara karŗı bir mesafe hatta nefret duygusu doĖurmuŗ ve bu günümüzde kadar devam etmiŗtir. Bunu eski ve yeni yazılardan ve söylemlerden takip etmek zor değildir. Őehnamedeki yazılardan ve Őeyh lislamların verdiği fetvalara, 21.yy'da yazılanlara kadar İranlılarla Turanlılar arasındaki münasebetin nasıl bir rekabet içinde olduğunu anlarsınız. Firdevsi Őehnamesinde sık sık Persler ile Türkler arasındaki zıtlıklardan bahseder. Zıtlığın simgesi olarak bir milletin karakterini suya, diğerinin ise ateŗe benzetir.⁴⁸¹

997 yılından 1925'e kadar yaklaşık bin yıl İran'ın Türk etkisi altında kalmıŗ olması ister istemez bir pozisyon arama durumu meydana getirmiŗtir. Milli varlığını muhafaza etmek isteyen İran halkı ile Türkler arasına bir set koymak istemiŗtir. Bu bin yıl süresince belli zamanlar hariç İran'ın saray ve ordu mensupları ve soylular sınıfı Türklerden oluŗmuŗtur. Rıza Pehlevî döneminde, bir taraftan Atatürk' n Őahs  üzerinden Türkiye ile iyi iliŗkiler geliŗtirirken diğer taraftan İran'da Türklükle alakalı hemen her Şey ortadan kaldırılmaya  alıŗılmıŗtır.⁴⁸²

Türklerin tarih boyunca İran'a karŗı hep belli bir refleksi olmuŗtur. Bu refleksler deĖiŗerek günümüze kadar devam etmiŗtir. İran ve Turan savaŗları ile baŗlayan mücadele Sultan Selim döneminde zirveye ulaŗmıŗ, Sultan Selim

⁴⁸⁰ Ali Bulaç, **Hedefteki  lke İran**, İstanbul 2009, s. 67.

⁴⁸¹ Kowalski, **a.g.m.**, s. 289.

⁴⁸² Saray, **a.g.e.** s. 22.

döneminde İran'a karşı fikri ve fiili bir set oluşturulmuş ve İbn-i Kemal ve Ebu Suud Efendi yayınladıkları fetvalar ile Şiiğin İslam dışı sayılmasını, Rafiziliğin bir kolu olarak lanse edilmesini sağlamıştır.⁴⁸³

Cumhuriyet ile yumuşayan refleksler Devrim ile tekrar farklı bir boyutta canlanmış ve uzun yıllar kırmızıçizgiler ile korunmuştur. AKP ilk dönemlerinde tekrar yumuşayan çizgiler 2011'lerden sonra tekrar farklı bir boyutta sertleşmeye başladı. Bu durum tezimizi ispatlar nitelikte, Türk İran ilişkileri İktidar mücadelesi olduğu için inanç ideoloji vs. etki etse de hiçbir zaman aradaki gerilim bitmeyecektir.

Nitekim AKP döneminde bu kısır döngü ve rekabet aşılmaya çalışılmıştır. İran ile ikili ilişkilerini işbirliğine dayalı bir dış politika ile bölgesel istikrara katkı yapma noktasına geliştirmiştir. Türkiye Bölgesel problemleri, küresel güçlerin müdahalesinden uzak tutarak İran ile beraber yeniden yapılandırmak istemiştir. Bu süreçte Türkiye, devlet ve toplum nezdinde İran algılamasında önemli bir yeniden tanımlama süreci başlatmış oldu. Benzer müspet algı sürecinin İran tarafından da başlatılması bekleniyordu.⁴⁸⁴ Fakat İran devleti hiçbir zaman Türkiye'ye karşı müspet algı oluşturmak istememiştir, bu durum Türkiye İran Nükleeri İçin uluslararası mecrada mücadele ederken bile devam etmiştir. Türkiye'nin bunu menfaati için yaptığı ve güvenilmemesi gerektiği topluma lanse edilmiştir. Aynı zamanda İran Türkiye'nin ABD ve İsrail ile ilişkilerini devam ettirmesi ve AB yolunda ilerlemesinden dolayı güvenilir bir ortak olarak görmemektedir.⁴⁸⁵

İran devletinin net tavrına rağmen toplum arasında Türkiye'ye yönelik bir ilgi artışı söz konusudur. İran'da Türk televizyon kanalları, Türk dizileri ve müziği ciddi rağbet görmeye başlamıştır. Bu vesile ile Türkçe öğrenme oranı yükselmiş ve birçok İranlı Türkiye'deki siyasal ve toplumsal gelişmeler yakından takip etme şansı yakalamıştır.⁴⁸⁶ İlişkilerin şekillenmesinde İran'da etkin iki grup var, reformcu

⁴⁸³ Firdevs Çetin, "Osmanlı-Safevî Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi**, 2(1), s. 12-28.

⁴⁸⁴ Muhittin Ataman, İran'daki Türkiye Algılaması: Çakışan ve Çelişen Beklentiler ve Bakış Açıları, **Ortadoğu Analiz**, Ocak'10 C. 2 – S. 13, s. 74-79.

⁴⁸⁵ Ataman, **a.g.e.**, s.76.

⁴⁸⁶ Ataman, **a.g.m.**, s.74-79.

İslamcılar ile Klasik İslamcılar.⁴⁸⁷ Klasik İslamcılara göre bizdeki “ulusalcı” refleksle Türkiye’nin, İran’ın içişlerine karıştığını Halkın Mücahitlerini desteklediğini, Kürt ve Azeri sorunlarının Türkiye tarafından İran’la bölgesel rekabet için kullanıldığını iddia ediyorlar. Onlara göre Türkiye; AB’ye tam üyelik peşinde koşan hep karşı kampa (Batıya) mensup bir devlettir. Hatta İlk zamanlar AKP bu kesim tarafından yumuşak olarak görüldü. Bu grup daha çok Erbakan ve Arkadaşları ile iyi ilişki içinde oldular.⁴⁸⁸ Ancak, AKP iktidarının aktif, yapıcı dış politika söylemi ve karşılıklı ziyaretler bu kesimin bakışlarında Türkiye’ye yönelik olumlu bir gelişme gözlemlenmiştir. Reformcu kesim Türkiye ile birlikte bütün komşu ülkeler ve Batı ile iyi ilişkiler geliştirme siyaseti güdüyorlar.

İran ve Türkiye ilişkileri; iki ülkenin kimlik yapısı ve küresel güçlerin etkisi ile her dönem farklı bir tehdit algılamasının oluşmasına neden olmuştur. Türki-İran arasındaki ilişkilerin niteliği, iki ülkenin ulusal çıkarlarına, bağlı olarak sürekli değişmiştir. Fakat değişmeyen bir şey var; oda iki ülkenin coğrafik konumları ve tarihi ve kültürel özellikleri itibari ile Ortadoğu, Orta Asya⁴⁸⁹ ve Kafkaslarda menfaatlerinin çatıştığıdır. Aynı zamanda iki ülke bölgede Uluslararası güçlere ana aktör olarak muhatap olma noktasında, sürekli sıkı bir rekabet içinde olmuşlardır. İki ülke birbirine rağmen etki alanlarını genişletmeye çalışmıştır. Yaşanan küreselleşme ve hızlı ekonomik gelişme; iki ülke ilişkilerinin rekabetçi yapısının bundan sonra da devam edeceğini gösteriyor, ancak ilişkilerde denge ve karşılıklı ihtiyacın daha güçlü vurgulanmasını şart kılmaktadır.⁴⁹⁰

İran ile ilişkilerin en iyi görüldüğü Rıza Şah bile, Fars Milliyetçiliğinin etkisi, nüfusunun %40’nın Türk asıllı olması, Pantürkizm tehdidini tetiklemiştir. Bu

⁴⁸⁷ <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2012/03/02/6515/iranda-yeni-muhafazakarligin-derin-devleti-ile-imtihani>, Bu kesim, statükocu ve muhafazakâr bir kesim ve Türkiye’deki statükocu, Ulusalçı, kurucu unsuru temsil ediyor.

⁴⁸⁸ Kemal İnat, “Türkiye’nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık,” **Ortadoğu Analiz**, S. 10, Ekim 2009, s. 8-16.

⁴⁸⁹ İran, Orta Asya’da ve Kafkasya’daki devletleri uluslararası arenada devam eden yalnızlığından kurtulmak için bulunmaz bir fırsat olarak algılamıştır. Batıda görülen yaygın bir görüş ise SSCB sonrası oluşan boşlukta Orta Asya’da bir “Türk modeli” ve “İran modeli” rekabetinin yaşanacağı yönünde idi zaten.

⁴⁹⁰ Mehmet Akif Koç, **Rekabetten Geleceğe İran İlişkilerinin Güvenlik Boyutu**, İstanbul 2012, s. 36.

dönemde Türkiye'yi "Sarı Tehdit" olarak gösterilmiştir. Rıza Han; Türklerin İran'ın amansız düşmanı olduğunu vurgulamış. İran'ın zararına genişleme planlarının devam edeceğini ve bunun önlenmesi gerektiğini tekrarlamıştır. Aslında Şah bölgesel bir güç olabilme yolunda Türkiye'yi kendine rakip olarak görmüştür.⁴⁹¹

Son dönemlerde Türkiye - İran ilişkilerini birkaç mesele şekillendiriyor: Türkiye'de kurulan füze başlıkları, akabinde İran'ın nükleer enerji konusunda Türkiye'yi aradan çıkararak Batı ile kendi görüşmeye başlaması, iki ülke arasındaki bölgesel güç olma rekabeti, Arap ayaklanmalarına farklı bakış açısı, Suriye krizine karşı duruş farklılığı. Bu vb. nedenler, iki ülkenin birbirleri ile ilişkilerini, bölgedeki konumlarını hatta uluslararası güçler nezdindeki pozisyonlarını belirleyecektir.

Önceki bölümde bahsedilen kırılma noktaları Türklerin tarih boyunca İran algısını göstermektedir. İki ülke arasında her dönem ayrışacak bir konu mevzu bahis olmuştur. Bu bölümde Türk devletinin İran'a karşı özellikle devrim ile başlayan 28 Şubat ile zirveye ulaşan olumsuz algıyı ve bu algının AKP döneminde kırılıp kırılmadığını irdedeleyeceğiz.

Türkiye Cumhuriyetinin İran ile ilişkiler her zaman mesafeli ve sorunlu olarak devam etmiştir. Devrim sonrasında, İran'ın rejim ihraç politikası ve Türkiye'nin en ciddi meselelerinden biri olan Kürt meselesinin İran tarafından suiistimal edilmesi ve belli örgütler üzerinden Türkiye'de işlenen faili meçhuller ilişkileri gergin tutmuştur. Hatta zaman zaman ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, İran'da hâkim olan anlayışın Türkiye'de hâkim olabileceği endişesini taşımıştır. Ayrıca Türkiye bölgesel güç olma yarışında İran'ı rakip olarak algılamıştır.⁴⁹² Müslüman dünyanın en laik ülkesi olan Türkiye, devlet ideolojisini İslam üzerine kuran yeni Ayetullah yönetiminin doğal bir fikrî rakibi haline gelmiştir.⁴⁹³

⁴⁹¹ Gökân Çetinsaya, Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925, <http://www.atam.gov.tr/dergi/savi-48/milli-mucadeleden-cumhuriyete-turk-iran-iliskileri-1919-1925> (Erişim Tarihi: 10.06.2015)

⁴⁹² Sümer, **a.g.e.**, s. 38.

⁴⁹³ H. Akın "Ünver, İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği", **Ortadoğu Analiz**, Nisan 2013, C. 5, S. 52, s. 65-67.

Türkiye’deki İslamcıların İran ile yakınlaşması, Türk devleti nezdinde endişe verici bir durum olarak tanımlanmış ve rejime dönük bir tehdit oluşturacağı üzerinde durulmuştur. Erbakan’ın Başbakan seçildikten sonra ilk dış ziyaretini İran’a yapması endişeleri daha da arttırmıştır.

Aslında Türkiye cumhuriyetinin İran’a karşı reflekslerini anlamak için 1997 ‘post modern Darbesi’ne giden yolda en önemli dönemeçlerden olan 31 Aralık 1996’da Sincan’da düzenlenen ‘Kudüs gecesi’ etkinliğine verilen tepkiye bakmak lazım. 28 Şubat müdahalesi ve RP siyaset dışına itilmiş olsa da, Türk Siyasal İslam söyleminde İran, bir ideal olarak kalmaya devam etmiştir. Dozu düşürülmüş bir şekilde AKP kadrolarının fikriyatında yerini almıştır.

AKP hükümetlerinin özellikle ilk yıllarında, İran ile tarihten gelen bin yıllık Kırmızıçizgiler yumuşamaya zamanla tek taraflı olarak ortadan kalkmaya başlamıştır. Fakat aynı şey İran için geçerli değildir, İran’da Türkiye’nin etkisini belli seviyede tutmuş, hatta rakip ve tehlike sıralamasında Türkiye ilk sıralardaki yerini korumuştur.⁴⁹⁴ Bu algıya göre; Türkiye şu anda dost ülke, fakat yarın İslam cumhuriyetinin en büyük rakibi olacak algısı İran’da çok güçlü dillendirilmektedir.

İran ile bugünkünün onda biri ilişki kurulduğu zaman darbeye neden olan, Devletin İran algısı ve refleksleri değişti mi tartışması uzun süre devam edecek gibi. Aslında 2000’lerin başında Türkiye devlet olarak, İran ile ilişkilerini 28 Şubat etkisinden çıkarmaya başlamıştır. İran’ın PKK’ya destek vermekten vaz geçmesi, ABD’nin Irak’ı işgali ve Kürt devleti kurulma ihtimali, Türkiye’nin enerji ihtiyacının artması ve İran’ın ABD baskısı ve ambargosu karşısında Türkiye Cumhuriyeti AKP’den önce ilişkileri yumuşatmış ve ilerletmeye başlamıştı.⁴⁹⁵ 2002 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in İran’ı ziyareti Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde olumlu bir hava yarattı. Ardında İsmail Cem İran ziyareti yapmış oldu.

⁴⁹⁴ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kararlilik-firtinasi-ve-turkiye-iran-iliskilerinin-buyuk-sinavi>

⁴⁹⁵ İsmail Cem’in ziyaretleri ile başlayan süreç. İran ile her şartta iyi ilişkilerin başlayacağını belirtisi idi. <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/almanak2001/disiliskiler.html> (Erişim Tarihi: 23.06.2015)

Netice itibariyle ülkelerin birbirini algılama biçimi, dış siyaset kadar iç siyasetine de bağlıdır. İran’da Orta vadede gelişmelere paralel olarak uluslararası ve bölgesel siyasetinin bir değişim yaşaması beklenmektedir. Bugün itibariyle küreselleşme ve demokrasi İran’da daha yoğun tartışılmaya başlanmıştır. Bu vesile ile Türkiye ile daha yakın ilişkiler geliştirmesi kaçınılmazdır. Türkiye’de İran’a karşı olumlu bir algı oluşmuş durumda.

3. Türkiye-İran İlişkilerinde İslamcılığın Etkisi

Öncelikle İslamcı akımlara yöneltilen bir eleştiriye, değinmekte fayda var; iktidar olduklarında bütün paydaşlarını sıfırlayıp, örnek adlıkları ideallerini bir kenara bırakıp, otoriter rejim kurdukları ve daha önce eleştirip “tekfir” ettikleri devletin eliyle kendi anlayışlarını dayattıkları iddialarıdır.⁴⁹⁶ Bu eleştiriler sayesinde sair ülkelerde iktidar olan İslamcılarının neden birbirleri ile iyi ilişkiler kuramadığını anlamış oluyoruz. İktidar değilken hem içerde hem dışarda ciddi birlik beraberlik fotoğrafı veren şahıslar iktidar olduktan sonra üstünlük kurma mücadelesine girişiyorlar. Dolayısı ile bu hem İran hem de Türk İslamcıları için geçerli olmuştur.⁴⁹⁷ İktidara gelen İslamcılar dolayısı ile AKP kendisini Müslümanların hassasiyetine göre değil, oy alacağı konjonktüre ve sosyal tabana göre şekillendirmiştir.⁴⁹⁸ Buda ciddi hayal kırıklığına sebep olmuştur, çünkü bazen İslam ile zıt ve Müslümanlara zarar verecek birçok uygulama ve kanun bu partiler eliyle hayata geçirilmektedir. Örnek olarak 2006 yılında AKP’nin ısrarla Meclisten çıkarmaya çalıştığı TMK’ya bütün muhafazakâr insanlar tepki koydular.⁴⁹⁹

Yüz yıllık (1870 -1970) bir mücadele değişim ve dönüşüm neticesinde müthiş bir birikime sahip olan İslamcılar tam manası ile Türkiye’de 1970’lerde aktif siyasete girmiş ve iktidara talip olmuşlardır. 1990’larda Hükümet, 2000’lerde ise İktidar oldular.

⁴⁹⁶ Ali Bulaç, **İslamcılık ve Baskı Rejimi**, http://www.zaman.com.tr/ali-bulac/islamcilik-ve-baski-rejimi_2289888.html (Erişim Tarihi: 23.06.2015)

⁴⁹⁷ Hamza Türkmen, **Türkiye’de İslamcılık ve Özleştirir**, İstanbul, 2008, s. 93

⁴⁹⁸ Türkmen, **a.g.e.**, s. 130

⁴⁹⁹ Rıdvan Kaya, **Değişim Sürecinde Ak Parti ve Müslümanlar**, Ekin Yay., İstanbul, 2007, s. 159

Türkiye Siyasal İslamcıları, ilk zamanlar topluma Batı karşıtı, yeni bir düzen ‘Adil Düzen’ vaat ettiler. Bu vaatler toplum nezdinde soyuttu ve zihinlerde yeni şekilleniyordu 1979 da İranlı İslamcılar ‘İslami’ bir devrim yaptılar. Bu bütün dünyada şok etkisi yaptı. İslamcılar nezdinde ise ciddi bir yankı buldu. Bu devrimi ideallerinin tecessüm etmiş hali olarak kendi mensuplarına sunmaya başladılar.⁵⁰⁰ İran’a karşı sempati ile yaklaşan şahıslar hükümet veya yönetici olunca da İran’a daha yakın davranmaya başladıkları gözlenmeye başlamıştır.⁵⁰¹

Türk Siyasal İslamcılığının İran algısı devrimden sonra çok farklı bir çizgi izledi. Sünnilik-Şiilik temelinde beş yüz yıldır devam eden çatışma algısı ikinci plana atıldı. İran’ın ortaya attığı ‘İslam birliği’ tezi üzerinden Türkiye ve İran İslamcılığı, 1980’lerde paralel bir işbirliği yaparak, laikliği ana sorun olarak tanımlamışlardır.⁵⁰² İran Türkiye’deki İslami yasakları⁵⁰³ medyada eleştirmiş, bazen sert tepki vererek Türkiye iç kamuoyunda ciddi sempati toplamıştır. 1980’lerde lise ve üniversite döneminde olan ve aktif İslamcı diğer tabirle ‘*İrancı*’ birçok şahsın zamanla siyaset içinde etkin olduğunu görüyoruz. 1980 Türk darbesinden sonra İran radikal İslamcılığına karşı özellikle Özal döneminde çeşitli alternatif ve önlemler alınmıştır.⁵⁰⁴

Türklerin tarihte ortaya koyduğu Türk-İslam düşüncesi ile İran hiçbir şekilde uyuşmamıştır. Erbakan ve arkadaşları İran ile olan yakınlığı o günün şartları gereği İslam dünyasının ve ülkenin menfaatleri doğrultusunda düşünmüş olsalar bile bu durum devletin kurucuları tarafından, İran’dan rejim ithal isteği olarak algılanmış ve çok sert tedbirler alınmıştır. İslamcıların söyleminde birçok zaman İran’ın milliyetçi tutumu ve PKK’ya destek verdiği göz ardı edilmiştir. İslam dünyasındaki mezhep ve milliyet farkının Siyasal İslam’ın birleştirici yönü ile ortadan kaldırılacağına dair tezler üretilmiştir.

⁵⁰⁰ Günay, **a.g.m.**, s. 77.

⁵⁰¹ Bu doğal bir sonuçtur, çünkü Amerikan ekolünden veya Alman ekolünden gelen şahıslar, idareci olduğu zaman aynı ülkeler ile daha yakın çalıştıklarını görüyoruz. Erbakan ve kadrosunun İran’a hem reel hem duygusal yaklaşımı bun durumdan kaynaklanıyor. Nitekim Alman ekolünden gelen Mesut Yılmaz Başbakan olduğu zaman ilk ziyaretini Almanya’ya yapmıştır

⁵⁰² Ünver, **a.g.m.**, s. 68.

⁵⁰³ <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1987/12/02>, özellikle Başörtüsü yasağı vb.

⁵⁰⁴ Emre Kongar, “**21. Yüzyılda Türkiye**”, İstanbul 2013, s. 272.

Mezhep ve milliyet meselesinin iki ülke arasında sorun olduğunu bilen taraflar, İslamcılığın birleştirici bir ortak payda olduğu bilinci ile bu argümanı sıkça kullanmışlardır. Hatta İslamcılığın bütün İslam dünyasını birleştirici bir gücü olduğu dile getirilmiştir⁵⁰⁵ Fakat Türk İslamcılarının yaşanan olaylarda görüldüğü gibi asıl amacının Sünni etkisini artırmak olduğu görülmektedir. Bu vesile İhvan ve Selefi odaklarının geniş çaplı işbirliğini arkasına almak istiyor. Fakat bu projenin başarılı olma ihtimali çok zor görünüyor. Sünni bilinç uyansa bile kendi içinde bile ciddi fikir ve liderlik ayrılıkları olacaktır. Diğer bir konu bu birliği kimin yöneteceği sorunudur, bu yönetim çekişmesinin çözüme kavuşturulamaması şu ortamda imkânsız görünüyor.

Erbakan, başbakan seçildikten sonra ilk dış ziyaretini İran'a yapması endişeleri daha da arttırmıştır. Daha sonra yaşanan olaylar ve Kudüs gecesi ile zirveye ulamış ve 28 Şubat müdahalesi ile RP siyaset dışına itilmiştir. Fakat Türk Siyasal İslam söyleminde İran, bir ideal olarak kalmaya devam etmiştir. Bu düşünce Dozu ve tarzı değiştirilmiş bir şekilde AKP fikriyatında yerini almıştır.⁵⁰⁶ Çünkü Milli Görüş kadroları ile beraber diğer İslamcı kesimlerde AKP çatısında birleştiler ve siyasette ciddi mevkilere geldiler bunların Türkiye İran ilişkilerine tesiri doğal olarak olacaktır. Fakat 28 Şubat Milli Görüş kadrolarının bir kısmına şunu öğretmiştir, bunlar dünyada ve Türkiye'de oyunu kurallara göre oynamayın öğrendiler. Demokrasi ve AB'den başka çıkar yol olmadığı sık sık dillendirilmeye çalışılmıştır.⁵⁰⁷ Bu doğrultuda ilk yıllarda İran ve diğer İslam ülkeleri ile ilişkiler çok resmi ve ticari yürütülmüştür.

Zaten 2000'lerin başında Türkiye cumhuriyeti devleti İran ile ilişkileri birkaç sebepten yumuşatmıştır. Öcalan'ın yakalanması ile İran'ın PKK'ya destek vermekten vaz geçmesi, ABD'nin Irak'ı işgali ve Kürt devleti kurulma ihtimali, Türkiye'nin enerji ihtiyacı ve İran'ın ABD baskısı ve ambargosu karşısında Türkiye'ye yakınlaşması ilişkilerin normalleşmesine zemin hazırlamıştır. Ortam müsait olunca

⁵⁰⁵ Ünver, a.g.m., s.1.

⁵⁰⁶ Aylin Günay, "Türkiye'nin İran Algısı", (Ed: Sercan Zorbozan) İstanbul 2013, s. 45.

⁵⁰⁷ M. Mücahit Küçükylmaz, **Türkiye'de Siyasal Katılım (Tek partiden AKP'ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları)**, İstanbul, 2011, s. 163.

AKP kadroları ve İslamcı medyanın etkisi ile İran algısı Türk iç kamuoyunda müspet manada çok hızlı değişmeye başladı. İlişkiler bütün yönleri ile ele alındığı için burada ideolojinin ilişkilere etkisi irdelenecek. Bu kadar karşılıklı ziyaretler ve her alanda yapılan anlaşmalar şüphesiz kadroların ve ortamın uygunluğundan ve iç kamuoyundan alınan destekten olmuştur.

Bu iyi ilişkiler böyle devam etmemiştir. Ortadoğu tarihinde çok az şey Türk Siyasal İslamcılığının İran ve Suriye algısı kadar hızlı değişmemiştir, Arap baharının başlaması ile bütün kişisel ve duygusal ilişkiler devre dışı kalmış ve çok reel bir ortam oluşmuştur. Bu ortam 1979'da başlayan yakınlaşmanın tamda bu yakınlaşmanın merkezinde olan kadroların yönettiği muhafazakâr bir hükümet nezdinde farklı bir kırılmaya neden olmuştur. Türkiye, Suriye ve İran'dan gördüğü mezhepsel çatışma siyasetini, farklı bir biçimde modelledi ve onları bölgedeki mezhep gerilimlerini artırmak ile suçladı. İş daha ileri boyuta taşındı ve AKP yanlısı medyada İran'ın nükleer programını birden bire eleştirmeye başladı. Hatta aynı medya grupları bütün kendileri ile ters düşen herkese yaptıkları, klasik *İsrail uşaklığı* ile suçlamasını İran'a yöneltmeye başladılar.⁵⁰⁸ Kurulduğu günden beri Türk basınında İran yanlısı tutumu sergileyen İslamcı medyanın İran karşıtı yayınlar yapmaya başlaması da dikkat çekici olmuştur.⁵⁰⁹ İran'ın Türk Siyasal İslamcılığı nezdinde itibarını kaybetmesi, iki ülke açısından son on yılın en önemli olaylarından biri olmuştur. Etkisi daha sonra hissedilecek bu olayın bir nedeni, Türkiye'de kendi devrimini⁵¹⁰ gerçekleştirdiğini düşünen İslamcıların İran'a ihtiyaç hissetmemesi olabilir. Rol model aldıkları ve hayranlıkla devlet gücünü kullanan İranlıları izleyen Türkiye İslamcıları aynı imkânı ve modelin fazlasına sahiplerdi artık.

2000'lerin başında Muhafazakâr yazılı görsel medya ve eli kalem tutan İslamcıların ana gövdesi AKP tarafında yerini aldı. Daha doğrusu bürokratik oligarşiye karşı AKP'nin yanında saf bağladılar. İlk zamanlar AKP'nin hatalarını

⁵⁰⁸ <http://www.sabah.com.tr/dunya/2015/8/31/israil/iraninsponsoruisrail> (Erişim Tarihi: 05.07.2015) - <http://www.yeniakit.com.tr/haber/iranisraildeelçilikaçiyor>

⁵⁰⁹ <http://www.sabah.com.tr/dunya/2012/08/30/mursi-irana-one-minute-dedi> (Erişim Tarihi: 05.07.2015)

⁵¹⁰ Artık kendi aleyhine baskıcı laik bir düzen yok. (Düzen yine baskıcı ama mağdur kendisi değil) Devletin kadrolarında kendinden insanlar var, başörtüsü problemi bitti vb. dolayısı ile sığınacağı bir paydaşa ihtiyaçta yok anlayışı hâkim olmuştur.

karşı tarafa karşı görmemeye başladılar. Bu durum 2010 rakiplerin tamamen pasifize edilmesine kadar devam etmiş ondan sonra bazı eleştiriler başlamıştır. Ama artık çok geç olduğu anlaşılmış ve ondan sonra yapılan eleştiriler tesirsiz kalmıştır. Çünkü birçok düşünür, yazar artık partili olmuş, bazı imkânlar karşılığında adeta taviz vermek zorunda kalmıştır.⁵¹¹ Kısacası devleti ele geçirmeye çalışan İslamcılar devlet tarafından ele geçirilmiş odular.⁵¹²

Yukardaki açıklama bu keskin kırılmanın asıl sebebini bize göstermiş oluyor; yılların birikimi olan siyasal İslam'ın fikir adamları ve entelektüellerinin hem içte hem dışta yaşanan olaylar karşısında İslam akidesini merkeze alarak değil de partizanca yaklaşımları olmuştur, bu da merkeze yaklaştıkça İslamcılığın ölümünün yaklaştığını işareti olmuştur.⁵¹³ Haklı haksız değil, benden veya değil anlayışı çok hızlı hem İslamcı medyada hem fikir adamları ve diyanet camiasında yaygınlaşmaya başladı ve bunun İran'a yansıyan boyutu da olmuştur. Bunu nasıl böyle olduğunu irdelediğimiz zaman karşımıza birkaç sebep çıkıyor, birincisi iktidarın ve devletin imkânlarından istifade eden bazı şahıslar iktidarın söylemine paralel söylem geliştirme mecburiyeti hissediyor. Partizanlık ve tarafgirlik hakkaniyet ve fikir çilesinden daha ağır basmaya başlamıştır.⁵¹⁴

⁵¹¹ Yüksel Taşkın, **AKP Devri: Türkiye Siyaseti İslamcılık, Arap Baharı**, Birikim, İstanbul 2013, s. 135.

⁵¹² Küçükylmaz, **a.g.e.**, s. 176.

⁵¹³ Mümtazer Türköne, "İslâmcılık'tan geriye kalan", http://www.zaman.com.tr/mumtazer-turkone/islamcilik-tan-geriye-kalan_2092031.html (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

⁵¹⁴ Taşkın, **a.g.e.**, s. 139

SONUÇ

Tarih boyunca yaşamış bütün köklü milletlerin, hayatietini idame ettirecekleri temel stratejileri-refleksleri vardır. Tarih, din, yönetim, coğrafya değişse bile çoğu zaman bu karakter ve refleksler değişmez, çünkü bu devletler varlıklarını bu özelliklerine muhtaçtır.

Büyük ülkeler Dış politikalarını kurgularken, yöneticilerin ideolojilerinden ziyade, milli menfaat üzerine kurguluyorlar. Bunun en iyi örneklerinden bir İran'dır. Dış politika oluştururken ülkenin geçmişi ve gelecekte ne beklediği ile beraber iç dinamikleri iyi hesaplanmalı. Dış politika macera kaldırmaz. Her gelen iktidara göre radikal dış politika değişiklikleri telafisi olmayan hasarlar doğurabilir ve gelecek açısından ciddi krizler ve riskler oluşturabilir. Türkiye'nin İran ve Ortadoğu politikasına bu açıdan bakılmakta fayda var.

İki ülke ilişkilerinin belirlenmesinde kimlik (tarih, din, millet, rejim (ideoloji)) tanımlamasının temel rol oynadığı belirtilebilir. Kimlik meselesinin iki ülke ilişkilerini anlama noktasında dün olduğu gibi bugünde merkeze alınması lazımdır. Komşu iki ülkenin birbirlerini etkilemeye çalışması çok doğaldır. Bu etkileşimin iyi anlaşılabilmesi için özellikle ülkelerin tarihini, mevcut yapısını ve tarihi reflekslerini iyi incelemek gerekir. O zaman birbirlerini hangi yönde etkilediklerini ve etkilemek istediklerini anlayabiliriz. İran dış politikasının altında derin bir devlet aklı vardır. Devlet aklı genelde menfaate dayanır, ilkelere dayanmaz. İran'ın İslam cumhuriyeti olarak algılanıp, İran'dan dış siyaset de İslami bir hassasiyet beklemek devlet aklını anlamamak demektir.

Türkiye; sosyal, siyasi ve güvenlik kriterleri bakımından kendisini Avrupa devleti olarak görmektedir. Batılı ve statükocu olan Türk dış politikası yurttan sulh cihanda sulh prensibi ile yürümüştür. AKP döneminin ilk yıllarında bu politika çoğunlukla devam ettirilmiş AB yolunda ciddi mesafe alınmıştır. Fakat zamanla gözle görünür şekilde Ortadoğu ülkeleri ile İran'a yakınlaştığına şahit oluyoruz. Bu yakınlaşma bir eksen kayması olarak algılandı. İran ise ne "Doğu ne Batı" sloganı ile kendine has bir dış politika geliştirdiğini iddia etmektedir. Her ülkede olduğu gibi

İran da dış politika yapım sürecinde belli refleksler devreye girmiştir. Dünden bu güne başta *tarih şuuru(fars)*, *dini anlayış(Şiilik)* olmak üzere, Jeopolitik yapısı, bölgesel üstünlük arzusu, tarihten günümüze komşu ülkeler ile yaşanan rekabet, Batı ülkelerinin İran'ın içişlerine müdahale etme ihtimali, İran dış politikasının yapım sürecini derinden etkilemektedir.

AKP'nin kuruluşu ile Türkiye iç ve dış siyasetinde ciddi değişiklikler olmuştur. AKP Türkiye'yi dönüştürecek gücü kendinde hissettiği gibi, zamanla bu güç ile Ortadoğu'yu da değiştirebileceğine inandı. 2002 kurulan AKP tek başına iktidar olmuştur. Hiçbir siyasi hareket kendisini doğuran zemin müsait hale gelmedikçe güçlü bir konuma gelemez. AKP 2000'li yılların başında iç 28 Şubat ve ekonomik krizin ortamında ve dışta ise 11 Eylül olaylarının yaşandığı dönemde ortaya büyük vaatler ile çıktı. Kısa sürede beklenen manada işler rast gitti içte vesayet kırıldı özgürlükler genişletildi. Bölgede ise çok iyi ikili ilişkiler geliştirildi, Türkiye'nin yıldızı kısa sürede parladı. Bu dönemde Türkiye ülkeler arası arabuluculuk yapmaya başladı. Batının ve Türkiye'de bazı kesimlerin Radikal İslam dedikleri İslamcılığı terk ettiklerini sık sık vurgulayan AKP tarafsız olarak bölgedeki olaylara yaklaşmaya çalışmıştır. AKP iktidarının İlk yıllarında belirlenen ilkeler doğrultusunda dış politika yürüten Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajı olumlu yönde gelişmiştir. Tabi ki buna etki eden bazı faktörler oldu; 1 Mart tezkeresinin reddi, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde ciddi ilerleme, Türkiye'nin Gazze saldırılarına yönelik gösterdiği tepkiler ve Davos'taki çıkış. İslam dünyasında Türkiye'yi farklı bir konuma taşımıştır.

2003 ile 2010 arasında iyi seyreden gidişat dışta Arap Baharı ile aşağı doğru inmeye başladı ve zamanla bütün kazanımlar kaybedildi. İçerde ise gezi olayları ve yolsuzluk iddiaları üzerine yaşanan süreç kazanımlara zarar vermeye devam ediyor. Vesayeti kıran, AB yolunda emin adımlar ile ilerleyen AKP bu süreçten sonra hızla güvenlikçi politikalar izlemeye başladı.

AKP ile ilgili diğerk bir tartışma konusu Milli görüşçü (İslamcı reflekslere son zamanlarda daha yakın davranması meselesidir. Bu konuda başından beri iç ve dış güç merkezlerinin de etkisi ile Milli Görüş gömleğini ve İslamcılık şapkasını çıkardığını dillendiren AKP son zamanlarda bu çizgiye yakın hareket etmektedir. Fakat dün nasıl iktidar için Milli Görüş ve İslamcı söylemleri kullanmıyor idiyse de bu günde İktidarda kalmak için bu kavramları sonuna kadar kullanıyor. Belki yakın zamanda ki moda söylem ile ‘‘Devletin İslamcısı’’ olmayı kabul etmişlerdir.

Türk İran ilişkilerinde etkili olan Siyasal İslam’ın serüvenini ve geldiğı noktayı unutmayalım. Bu düşünce 1900’lerin başında İslam ülkelerinde kurulan batı tarzı rejimler tarafından kontrol altına alındı. 1970’lerde aktif siyasete giren İslamcılar 1990’larda varlık göstermeye başladılar.1990’ların ortasında Türkiye’de hükümet 2000’li yılların ortasında hâkimiyet kurdular. İslam dünyasının her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de hâkimiyet kuran Siyasal İslamcılar bütün paydaşlarını bir kenara bırakarak yola tek devam etmeye karar verdiler. İran, Mısır, Türkiye yaşanan durumun özeti bu olmuştur. Bu ülkelerdeki İslamcılar iktidar olduktan sonara, iktidarı beraber kazandıkları paydaşlarını dışlamışlardır.

2000’lerin başından itibaren bütün İslam dünyasında İslamcılık ivme kazanmıştır. Fakat İslamcılığın 2010’lardan itibaren başlayan yanlış politikaları yüzünden İslami hareketler ciddi zarar görmeye başladılar. Müslümanların her alanda; örgütlenme, ekonomi ve siyasette yüz yıllık kazanımları zayıflamaya başlamıştır. Çoğu zaman İslamcılar acele ettikleri ve toplumsal mutabakat aramadıkları için 10 yılda, yüz yılda alınan mesafeyi geri göturdüler. Mursi Mısırdaki kısa sürede herkesi karşısına almış ve varlığını borçlu olduğu İhvanı bitme noktasına getirmiştir. İhvan Terör örgütü ilan edildi, siyaset sahnesinde silindi. Özetle İran, Türkiye ve Mısır İslamcıları bütün toplumun mutabakatı ile iktidar olduktan sonra, ana gövdesi olan İslami hareketleri izledikleri politikalar ile çok zor durumda bıraktılar veya küsturdüler.

Şuan İslamcılarının durumu her iki ülkede sıkıntı içinde ve ülkeleri birbirine yaklaştıracak gücü kalmadı. İran daha önce İslamcılık adına ciddi bir hamle yapmış ve İslamcılık akımına tarihinde ilk olarak bir devrim hediye etmişti. Daha sonra

mezhepçilik, Pers milliyetçiliği ve Amerika ile bölgesel işbirliği, devrimi ve İslamcılığı anlamsız kıldı kısacası ret ettiği her şeyi yavaş yavaş kabul etmeye başladı. Türkiye’de İslamcılar hem içte hem dışta toplumları yakınlaştıracak potansiyelini kaybettiği yaşanan olaylar ile teyit edildi. Yani islamcılar kendi devletinin, rejiminin ve partisinin İslamcısı oldu dolayısı ile kendi tarafının menfaatini savunacaktır.

Bölge olaylar ve mezhep farklılığı üzerinden Türk-İran ilişkilerinin temelinden sarsılması, gelecekte Sünni-Şii kamplaşmasına neden olacaktır. Bu kamplaşmada Şii bilincinin ne şekilde ve kimin lehine zuhur bulacağı kesindir. Fakat Sünni bilincinin orta vadede bir liderlik krizi yaşayacaktır. Özellikle Mısır ve Arabistan bu rolün Türkiye’ye geçmesine müsaade etmeyeceklerdir.

Son tahlilde, geniş çaplı ve çok boyutlu bir ilişki ağı son gelişmeler ile sekteye uğrasa da iki ülke arasında başlayan yeni bir dönemin kolay kolay bitmeyeceği anlaşılmıştır. İlişkiler karşılıklı güven temelinde olmasa da, reel politığın ve karşılıklı menfaatin gereği devam edecektir. AKP hükümetleri devam ettiği sürece, Türk bürokrasi ve siyasetinin de bu kopmaya müsaade etmeyeceği bir gerçektir. Refah partisi ile başlayan, 28 Şubat ile dondurulan ilişkiler tekrar dondurulamayacak boyutlara ulaşmıştır. İki devletinde birbirini belli bir oranda hazmetme zemini oluştu. Eski korkular kırılmaya başlandı. Ama bunu kimin lehine olduğunu zaman gösterecek. Son zamanlarda bölgede ve uluslararası siyasette İran’ın hadiseleri kendi lehine çevirmeye başladığı söylenebilir. Çok yoğun ve kısır iç siyasete bütün enerjisini sarf eden Türkiye ise bütün kazançlarını kaybetmek ile karşı karşıya kaldı. Bundan dolayı ikili ilişkileri yönlendirme avantajını İran’a kaptırmış durumda.

Türkiye’yle İran zamanımızda bölgenin en güçlü iki ülkesi olduklarının farkında olduklarından aralarındaki ilişkilerini bozmak istememektedirler. İran’la Türkiye’nin arasında güven bunalımının olduğu bilinse de bu çoğu zaman yüksek sesle dillendirilmiyor. Türkiye İran’ın bölgede ve uluslararası arenada artan etkinliğine kuşkuyla bakmakla beraber ciddi bir tedbir aldığı söylenemez.

Zaman zaman Türkiye-İran ilişkilerinde tansiyon ve gerginlik üst seviyede çıkmakta fakat ziyaretler ile bu tansiyon düşürülmeye çalışılmaktadır. İlişkilerin rayına oturduğunu söylemek için vaktin henüz erken olduğu görülmüştür. Rejim ve devlet kimliğinin farklılığı, küresel sistemdeki konumları ve bölgesel politika farkı iki ülkenin daha fazla yakınlaşmasını engelliyor. Sanki arada tarihin ördüğü görünmez bir duvar var. Fakat bu farklılıklar ilişkilerin derinleşmesi ve çeşitlenmesini engellese de, iki ülke var olan farklılıkların husumete dönüşmesini bilinçli bir şekilde önlemeye çalışmaktadır. En son yaşanan İslamcı algının kırılması da ayrı bir süreç başlattı. Bu nedenle ideolojik ve kültürel ilişkiler yavaşlayacak, daha çok ekonomi ve güvenlik alanında gelişmeye devam edecektir. İran ile Türkiye en iyi ilişki durumunu 2006 ile 2010 arasında yaşamıştır. Çünkü bu süreçte İran ciddi bir ambargo altında idi, Türkiye ile ilişkilerini iyi tutmak zorundaydı. Türkiye ise hem iç hem de dış kamuoyunda sahip olduğu kredi ile her türlü ilişkiye girebiliyordu. İran bu süreçte PKK'yı desteklemeyi bırakmıştı. Fakat bu gün ne İran'ın Türkiye'ye eskisi kadar ihtiyacı var, nede Türkiye'nin kredisi, dolayısı ile bundan sonra kırılan ilişkilerin onarılması daha zor olacaktır. İran tekrar Kandile destek verdiği gibi, Türkiye içindeki Selam Tevhit tarzı yapılanmaları başlatma ihtimali olabilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, Hil Yay., İstanbul 1996.
- Ahmedi, Hamit: **İran: Ulusal Kimlik İnşası**, Küre Yay. İstanbul 2009.
- Akdoğan, Yalçın: **AKP ve Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yay., İstanbul 2004.
- Akın, Rıdvan: **Türk Siyasal hayatı (1908-2000)**, On İki Lehva Yay., İstanbul 2010.
- Aktay, Yasin: “Türkiye’de İslam ve Siyasetin İlişkisine Dair Bir Soy Kütüğü Denemesi”, **Değişen Ortadoğu’da Kültür ve Siyaset Seçilmiş Tebliğler**, SDE Yay., Ankara 2012.
- Akyol, Taha: **Osmanlı ve İran’da Mezhep Devleti**, Doğan Yay. İstanbul 1999
- Algar, Hamid: **İslam Devriminin Kökleri**, İşaret Yay. İstanbul 1988.
- Arı, Tayyar: **Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi**, Alfa Yay. İstanbul 1998.
- Ataöv, Türkkaya: **Amerika NATO ve Türkiye**, İleri Yay. İstanbul 2006
- Ayhan, Veysel: **İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu**, Nobel Yay. Ankara 2006.
- Ali, Abbas: **Kapitalizm Öncesi İran**, Avesta Yay. İstanbul 2007
- Akşin, Abdülhat: **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay. Ankara 1991.

- Arı, Tayyar: **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, 1. Baskı, İstanbul, Alfa Yay., 2004.
- Arcayürek, Cüneyt: **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971 (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–5)**, Bilgi Yay., Ankara 1985.
- Bağcı, Hüseyin: **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, ODTÜ Gelişme Vakfı Yay., Ankara 2007.
- Bal, İdris: **ABD Politikaları ve Türkiye**, Lalezar Yay. Ankara 2008.
- Balcı, Ali: **Türkiye Dış Politikası**(İlkeler, Aktörler, Uygulamalar), Etkileşim Yay., İstanbul 2013.
- Bulaç, Ali: **Ali, Göçün ve Kentin İktidarı**(Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasi’ye AKP), Çıra Yay.. İstanbul 2010.
- _____

Göçün ve Kentin Siyaseti, Çıra Yay., İstanbul 2009.
- _____
İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 6, İletişim Yay.. İstanbul 2005.
- _____
Hedefteki Ülke İran (İslam, Devrim, Cumhuriyet), Çıra Yay., İstanbul 2009.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul 2006.
- Beşiriye, Hüseyin: **İran Devlet Toplum ve Siyaset (Devrim Sonrası)**, İthaki Yay., İstanbul 2009.

- Bilgin, Mert: **Türkiye'nin Küresel Konumu**, IQ Yay., İstanbul 2008.
- Birand, Mehmet Ali: **Demirkırat**, Doğan Yay. İstanbul 1991.
- : **12 Mart (İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi)**, Doğan Yay., Ankara 1994.
- Bozbeyli, Ferruh: **Birinci Cemre Siyasi Hikayeler**, Selçuk Yay., İstanbul 1977.
- Burçak, Rıfkı Salim: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Olguç Yay., Ankara 1979.
- Çakır, Ruşen: **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, Metis Yay., İstanbul 1994.
- Çandar, Cengiz: **Dünden Yarına İran**, Yalçın Yay., İstanbul 1981.
- Çetirge, Y., Aksoylar: **Namludaki Karanfilden Şeriata İran**, Bilgi Yay., Ankara 1997.
- Davutoğlu, Ahmet: **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yay., İstanbul 2011.
- Dedeoğlu, Beril: **Orta Doğu Üzerine Notlar**, Derin Yay. İstanbul 2002
- Demirci Güler, Filiz: **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi**, TODAİE Yay. Ankara 2003.
- Djalılı, Mohammed Reza, Thierry KELLNER: **Arap Baharı karşısında İran ve Türkiye**, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2013.
- Duran, Burhanettin, Kemal İnat, Mesut Özcan: **Türk Dış Politikası Yıllığı**, SETA, İstanbul 2010.
- Ebu Zehra, Muhammed: **Mezhepler Tarihi**, (çeviren: Sıbgatullah Kaya), Çelik Yay., Ankara 2009.

- Efendizade, Oktay: **Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair**, XI. Türk Tarih Kongresin den ayrı Basım, Ankara 1994.
- Eraslan, Cezmi: **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yay. İstanbul 1992.
- ERBAKAN, Necmettin: **Adil Ekonomik Düzen**, Semih Ofset Yay. Ankara 1991.
- Erdoğan, Hikmet: **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran**, IQ Yay. İstanbul 2008.
- Findley, V. Carter: **Modern Türkiye Tarihi(İslam Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007)**, Timaş Yay. 2007.
- Fekri, Amir Ahmad: **Tarihsel gelişim sürecinde İran Devrimi**, Mızrak Yay., İstanbul 2011.
- Firdevsi: **Şehname**, Önder Neşriyat, Bakü 1980.
- Günay, Aylin: **İran Tarihin Kavşağında Açık Hedef, "Türkiye'nin İran Algısı"** (Ed: Sercan Zorbozan), Profil Yay., İstanbul 2013.
- Garthwaite, Gener: **İran Tarihi**, (Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze) İnkılap Kitapevi, İstanbul 2011.
- Giritli, İsmet, **Günümüzde Ortadoğu, Süper Güçler ve Türkiye**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Gönlübol, Mehmet, Cem Sarı, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.
- _____
Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Ankara Siyasal Yay. Ankara 1996.

- Hammer, Joseph V.: **Osmanlı Tarihi**, C.II, MEB, İstanbul 2005.
- Hinz, Walter: **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi**, TTK. Yay. Ankara 1992.
- Hüseyin, Seyyid Şabbir: **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, (Çev. İsmail Bosnalı, Abdullah Arslan), Bürde Yay., İstanbul 1982
- İnalcık, Haliç: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (çeviren: Ruşen Sezrer), YKY., İstanbul 2004
- İnan, Kamran: **Hayır Diyebilen Türkiye**, Timaş Yay. İstanbul 1995
- İşçi, Metin: **Genel Olarak ve Türkiye'de Siyasal Değişme**, Der Yay., İstanbul 1998.
- Komisyon: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.
- Komisyon: **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, Kaynak Yay., İstanbul 1992.
- Köprülü, Fuad: **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** Alfa Yay. İstanbul 2004.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., İstanbul 2010.
- Kara, İsmail: **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Metinler/Kişiler, II, Risale Yay., İstanbul 1989.
- Karadeniz, Yılmaz: **İranda Sömürgecilik Mücalesi ve Kacarlar**, Eksik Yay. İstanbul 2006.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi, C: VIII.**, TTK, Yay., Ankara 1988.
- Karpat, Kemal: **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul 2012.

- _____ **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul 2010.
- _____ **Türk Dış Politika Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul 2012.
- Koç, Mehmet Akif: **Rekabetten Geleceğe İran İlişkilerinin Güvenlik Boyutu**, Tasam Yay., İstanbul 2012.
- Koçak, Cemil: **Türkiye’de Milli Şef Dönemi(Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma) (1938-1945)**, C.I., İletişim Yay., İstanbul, 1996
- Kolektif: **Genekurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, Kaynak Yay., İstanbul 1992.
- Kongar, Emre: **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Yay., İstanbul 2013.
- _____ **28 Şubat ve Demokrasi**, Remzi Yay., İstanbul 2000.
- Köse, Talha: **İran Nükleer Programı Ve Ortadoğu Siyaseti, Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları**, Seta Yay., İstanbul 2008.
- Kutup, Seyyid: **İslam’da Sosyal Adalet**, (Çev. M. Beşir Eryarsoy),Ağaç Yay., İstanbul 2006.
- Küçükalp, Kasım, Ahmet Cevizci: **Batı Düşüncesi** (Felsefi Temleler), TDV, İstanbul 2009.
- Kürkçüoğlu, Ömer: **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Siyasal Yay., Ankara 1978.
- Kütükoğlu, Bekir: **Osmanlı İran siyasi Münasebetleri** Fetih Cemiyeti. Yay., İstanbul 1993.
- Nursi, Said: **Emirdağ Lahikası**, Envar Yay., İstanbul 2008.
- _____ **İttihad-ı İslam** (Derleme), Envar Yay., İstanbul 1980.

- Ortaylı, İlber: **Türkiye Teşkilat ve İdare Yapısı**, Cedit Yay., Ankara 2008.
- _____
Gelenekten Geleceğe, Timaş Yay., İstanbul 2001.
- Oslon, Robet: **Kürt Meselesi Ve Türkiye İran İlişkileri**, Avesta Yay., İstanbul 2001.
- Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yay., İstanbul 2001
- Öke, Mim Kemal: **Hilafet Hareketleri**, TDV Yay., Ankara 1991.
- Öz, Mustafa: **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, Ensar Yay., İstanbul 2011.
- Özbudun, Ergun, William Hale: **Türkiye’de Demokrasi Ve Liberalizm, AKP Olayı**, Doğan Yay., İstanbul 2010.
- Özcan, Azmi: **Panislamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere(1877-1914)**, İSAM, İstanbul 1997.
- Özgüdenli, Osman G: **Ortaçağ Türk İran Tarihi Araştırmaları**, Kaknüs Yay., İstanbul 2006.
- Şeriatı, Ali: **İran ve İslam**, Fecr Yay., İstanbul 2012.
- RefreF, Zeytun: **İran’a Nasıl Bakmalı**, Aylık Dergi Yay., Ankara 1986.
- Robins, Philip: **Takım Elbiseliler ve Üniformalılar**. Arkadaş Yay., Ankara 2003.
- Roy, Oliver, Ferhad Khosrokhavar: **İran: Bir DevriminTükenişi** , (Çev: İsmail Yerguz), Metis Yay., İstanbul 2000

- Robinson, Francis: **İslam Dünyası**, (Çev., Mete Tunçay) C. 1, İletişim Yay., İstanbul 1986.
- Safa, Peyami: **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ötüken Yay., İstanbul 1997
- Sander, Oral: **Türk-Amerikan ilişkileri** (1947-1964), A.Ü. S.B.F., Yay., Ankara, 1979.
- _____ **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Yay., Ankara 1998
- Saray, Mehmet: **Türk-İran ilişkileri**, AAM, Ankara 1999.
- _____ **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatırları ve Belgeleri**, AAM, Ankara 2000.
- Sezgin, Ömür: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, İmge Yay., Ankara 1984.
- Sönmezoğlu, Faruk: **“Dünya ve Türkiye”**, (Der. Faruk Sönmezoğlu) Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yay., İstanbul 2004.
- _____ **Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi” Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yay., İstanbul 2004.
- Sümer, Faruk: **Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, TTK, Ankara 1999.
- Teazıs, Christos, **İkincilerin Cumhuriyeti; AKP**, Mızrak Yay.İstanbul, 2010.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasî Partiler II.** (1859-1952), İletişim Yay., İstanbul. 1999.
- _____ **İslamcılık Akımı**, Simavi Yay., İstanbul 1991.

- Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması** (1923-1931), Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000.
- Tuğal, Cihan: **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, (Çev. Ferit Burak Aydar) Koç Ü. Yay., İstanbul 2010.
- Tuncer, Erol: **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler** (1877-1999), TESEV, Ankara 2002.
- Tülümün, Turgut: **İran Devrim Hatıraları**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1998.
- Türköne, Mümtaz'er: **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Etkileşim Yay., İstanbul 2014.
- _____
Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık, Kapı Yay., İstanbul 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi, C.II.**, TTK, Ankara 1983.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: **12 Eylül** (Karşı - devrim) Evrim Yay., İstanbul, 2007.
- Wright, Robin: **Son Büyük Devrim; Humeyni'den Bugüne İran** (Çev:Ş.Türkömer), Doğan Yay., İstanbul, 2001.
- Yavuz, Nuri: **İran'da Kurulan Türk Devletleri ve Handanları**, Sage Yay., Ankara 2012.
- Yerasimos, Stefanos: **Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)**, İletişim Yay., İstanbul 2010.
- _____
Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, Gözlem Yay., İstanbul 1979.

- Yetkin, Çetin: **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1997
- _____ **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul 1982.
- _____ **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, (27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980)** Yetkin Yay., Ankara 2011.
- Yıldız, Hakkı Dursun: **İslam ve Türkler**, İlgı Yay., İstanbul 2003.
- Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul 2004.

MAKALELER

- Akbaş, Zafer : "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi", **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011 s. 118, http://www.historystudies.net/Makaleler/44851272_1-Zafer%20Akba%C5%9F.pdf (Erişim Tarihi 08.03.215)
- Akça, İsmet : "1980'lerden Türkiye'de Siyaset ve Hegemonya Bir Çerçeve Denemesi", **İktisat Dergisi**, 2011 s. 25-36.
- Aras, Bülent : "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", **Insight Turkey**, Vol 11, No 3, 2009, s. 127-142, http://file.insightturkey.com/Files/Pdf/insight_turkey_vol_11_no_3_2009_aras.pdf (Erişim Tarihi 08.03.215)
- _____ : Türk-İran İlişkileri Değişim ve Süreklilik, <http://politikaakademisi.org> (Erişim Tarihi: 11.03.2015)
- Arıboğan, Deniz Ülke: : "İran Politikamıza Ne Oldu?", <http://aksam.medyator.com/> (Erişim Tarihi: 07.04.201)
- As, Efdal: "XVI. yy'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S. 46, Güz 2010, s. 219-253
- Ataman, Doç. Dr. Muhittin: "İran'daki Türkiye Algılaması: Çakışan Ve Çelişen Beklentiler Ve Bakış Açıları", **Ortadoğu Analiz** Ocak'10 C. 2 – S. 13, s. 74-79

- _____
“Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938”,
Avrasya Dosyası, 5/3, (Sonbahar 1999), s.148-175.
- Bağcı, Hüseyin, Bayram Sinkaya: “Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye: AKP’nin Perspektifi”, **Akademik Orta Doğu**, C. 1, S. 1, 2006, s. 21-37.
- Bahadır, U. Kerem :”Enerji Bağlamında Türkiye İran İlişkileri”,
<http://www.orsam.org.tr> (Erişim Tarihi:03.03.2014)
- Bölükbaşı, Mustafa :“Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü,” **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2012, C.1, S. 2 s.169-189
- Bulut, Sedef :“27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, S. 19, ss.73-90.
- Caşın, Mesut Hakkı :“İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları” **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, C. 5, S. 3, s.292-299
- Çandar, Cengiz: “Türk Dış Politikasında Eksen Tartışmaları, Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon”, **SETA analiz**, S. 16 Ocak 2010, s. 4-11
- Çetin, Firdevs: “Osmanlı-Safevî Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi**, 2(1), s. 12-28.
- Çetinsaya, Gökhan: “Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk-İran İlişkileri 1919-1925” <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi->

**48/milli-mucadeleden-cumhuriyete-turk-iran-
iliskileri-1919-1925** (Erişim Tarihi: 11.03.2015)

- Çınar, Yusuf: “Turgut Özal ve AKP Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”, **Akademik Bakış Dergisi** S. 26 ,Eylül – Ekim 2011 s. 6-22
- Çiğdem, Ahmet: “Muhafazakârlık Üzerine”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, İstanbul, Güz 1997, S. 74 s.32.-51.
- Davutoğlu, Ahmet: “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, **Insight Turkey**, C. 10, S. 1, 2008, s. 77
- Doerfer Gerhard,: ‘İran’da Türkler’’, **TDK**, S. 431, Kasım 1987 <http://www.turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/doerfer.pdf> (Erişim Tarihi:05.03.2015)
- Ekinci, Arzu Celalifer: “İran Türkiye Enerji İşbirliği’’, **USAK**, Kasım 2009, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerji%C5%9F.pdf>
- Erdal, İbrahim: “Atatürk Dönemi (1923–1938) Türk-İran İlişkileri Ve Sadabad Paktı’’, **Karadeniz Araştırmaları** Yaz 2012 S. 34
- Erim, Nihat: “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları’’, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Yıl:1952, C.9, S. 1-2, s.15.-26
- Erkmen, Serhat: “4 Temmuz’dan Sonra Türkiye’nin Kuzey Irak’taki Askeri Varlığı’’. **Stratejik Analiz**, Ağustos 2003, s.48-52
- Erol, Mehmet Seyfettin: “AB ve Türkiye’nin Avrasya Politikası’’, **Demokrasi Platformu**, 2005, C. 1, S. 4, S. 173-202.

- Gözen, Ramazan: “Türk Dış Politikasının Avrupa Birliği’ne Doğru Dönüşümü” **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 2006, C. 2, S. 6, s. 1-16, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/Kh9DKzKQgJj7JOscnpH7IlmVbA7F9g.pdf>
- Günay, Bekir: “AKP Hükümetlerinin Ortadoğu Politikalarını Etkileyen Bireysel Parametre; İslamcılık” **Türk Dış Politikası (Belaruslu Akademisyenlerin Gözüyle)**, (Ed. Bekir Günay), İstanbul, 2015 s. 76
- “Esas Soru Hangisi: Türkiye’nin Eksen Kayması mı? Yoksa Türkiye’nin Yenidünya Düzeninde Yer Arayışı mı?” <http://www.bilgesam.org> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)
- Gürer, Mahmut: “İran ile Bitmeyen Pazarlık”, <http://www.emo.org.tr/> (Erişim Tarihi:04.04.2015)
- Habibi, Nader: “Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions”, **Middle East Brief**, May. 2012, No 62.
- Hakyemez, Çağlar: “Türkiye-Ortadoğu İlişkileri” <http://www.academia.edu/> (Erişim Tarihi: 27.04.2015)
- İnat, Kemal: “Türkiye’nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık,” **Ortadoğu Analiz**, S. 10, Ekim 2009, s. 8-16.
- Kamer, Şule Yüksel Ay: “Türkiye-İran İlişkileri Üzerine Değerlendirme”, [Http://Politikaakademisi.Org/Tag/Sule-Yuksel-Ay-Kamer/](http://Politikaakademisi.Org/Tag/Sule-Yuksel-Ay-Kamer/) (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2014)

- Kaplan, Doğan: “Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şiileştirme Politikaları”, **Marife-Şia Özel Sayısı**, yıl: 8, S. 3, Kış, Konya, 2008, s. 183-203.
- Karaca, R. Kutay: “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü”, <http://www.2023.gen.tr/ocak2007/2.htm>, (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)
- Kayhan, Hüseyin: “Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şâirleri”, **Turkish Studies**, Volume 6/1 Winter 2011, <http://www.turkishstudies.net/DergiPdfDetay.aspx?ID=1895> (Erişim Tarihi:05.03.2015)
- Keskin, Arif: “Şii Jeopolitiği ve İran”, **Avrasya Dosyası**, 2007 C. 13 S. 3 s.68-76
- Kibaroglu, Mustafa: “Iran’s Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude Of the West”, **Middle Eastern Studies**, Vol.43, No.2, 2007, s.224.
- Koç, Yaşar Taşkın: Adalet Ve Kalkınma Partisi (AKP) **Seta Analiz**, S. 41 Mayıs 2011, s. 1-11
- Koçer, Gökhan: “Türk Dış Politikasında Din Unsuru”, **Akademik Orta Doğu**, C. 1, S. 1, 2006, s. 131-157.
- Koloğlu, Orhan: “Osmanlı’nın İran İlişkileri”, **Popüler Tarih**, (Mayıs 2005), S. 57, s.77- 86
- Kowalski, Tadeusz: “Şehnâme’de Türkler”, (Çev. Harun Güngör) **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 1, Yıl 1: s.289.

- Maleki, Elnaz: “Türk Kùltür ve Dilinin Fars Kùltür Ve Diliyle Etkileşimi”, **TSA**, S. 3, Aralık 2013 s.129 -150
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih: “Osmanlı İran siyasi münasebetleri”, **DİA**, C. 9.s.160
- Muran, Aygöl – Ahmet Gürkan Atay :“Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic Studies** 1 (4),2009,155-168
- Onat, Hasan: “İran İslam Devrimi ve Şiîlik”, **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, VI/2 (Güz 2013), s. 223-256., www.emakalat.com, (Erişim Tarihi: 10.04.2015)
- Özbay, Fatih: “Rusya’nın Suriye Politikası ve Türkiye-Rusya İlişkileri”
http://avrasya.istanbul.edu.tr/?page_id=8008
(Erişim Tarihi:05.07.2015)
- Sanberk, Özdem: “Türk Dış Politikasının Bölgeselleşmesi”,
http://www.bilgesam.org/tr/images/documents/trbol_gesel.pdf, (Erişim Tarihi: 10.02.2015)
- Sarıaslan, Fatma: “2000’li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri”,
Akademik Ortadoğu, S. 15, 2007, s.14-21
- Sinkaya, Bayram: “Devrimden Günümüze İran Dış Politikası’nın Dönüşümü,” **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. 247, S. 5-6 (Nisan ve Mayıs 2005).
- “Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma Noktaları ve Analizi,” **4.Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Toplamları Üzerindeki Etkileri ve Toplamların**

Karşılaşabileceği Problemler, Ankara, TTK, 2008, s. 43-56.

“Başbakan Erdoğan’ın Tahran Ziyaretinin Sonuçları ve Türkiye-İran ilişkilerinin Sınırları”, **Ortadoğu Analiz**, 2009, C. 1, S. 19, s.22-24.

“Türkiye - İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül’ün Ziyareti’’, **Orta doğu Analiz** 21, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1499> (Erişim Tarihi: 8.04.2015)

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin: “İslamcılık ve İttihad-ı İslam Düşüncesinin Doğuş Süreci ve Temel öğeleri’’, [http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=Eski Sayılar&Goster=Yazi&YaziNo=1018](http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1018) (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2015)

Taşkın, Yüksel: “Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler Ve Gelecek’’ **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** No:39 (Ekim 2008) s. 21-52

Taşkıran Cemalettin :Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930), www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10287.pdf, (Erişim Tarihi 20.04.2015)

Tekindağ, Şehabettin: Yeni Kaynak Ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selimin İran Seferi’’, **Tarih Dergisi**, XVII/22, s. 54-55.

Topaloğlu, Fatih: “İran Coğrafyasının Şiileşme Süreci’’, **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, VI/2 (Güz 2013, s. 43-62. | www.emakalat.com, (Erişim Tarihi 7 Nisan 2015)

- Udum, Şebnem: “Türkiye’nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti”, **Ortadoğu Analiz**, C. 4, S. 43, 2012, s.100.-110
- Uygur, Hakkı: “İran ve Arap Baharı”, **SETA Analiz**, 2012, s.4.-27.
- Ünver, H. Akın: “İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği, **Ortadoğu Analiz**, Nisan 2013, C. 5, S. 52. s.77-87
- Yeşiltaş, Murat, Ali Balcı: "AKP Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", **Bilgi Dergisi**, S. 23, Kış 2011, s.21 -22
<http://bilgidergi.com/uploads/AKPvedispolitika.pdf>
(Erişim Tarihi: 05.01.2015)
- Yetim, Mustafa, Rıdvan KALAYCI:“Türkiye-İran İlişkileri: “Sıfır Sorun mu”, Nükleer Sorun mu?”, **Akademik Orta Doğu**, C. 5, S. 2, 2011, s. 85-108
- Yiner, Abdünnasır: “Meşrutiyetten Cumhuriyete İslamcılık Düşüncesi”, **Köprü Dergisi**, Yaz-Güz 1997, s. 59–60

TEZLER

- Akdağ, Bilal : “28 Şubat Askeri Müdahalesi ve Türk Siyasetine Etkisi: Türkiye’de Asker Siyaset İlişkisinin Tarihsel Serüveni Bağlamında Bir İnceleme’’, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü**, Niğde, 2010.
- Cankaya, Yavuz ‘‘Abd Başkanlarının 1979 Sonrasında İran’a Yönelik Politikaları’’ **Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, İstanbul 2011.
- Çolak, Adem : “28 Şubat, Sürecinde Türkiye İran İlişkileri’’, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilim Ana Bilim Dalı**, İstanbul, 2014.
- Yans, Kerim :“IV. Murat Devrinde Osmanlı Safevi Münasebetleri’’, **Basılmamış Doktora Tezi’’, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 1977.
- Kara, Polat :“Türk İran İlişkileri(1923-1960)’’, **Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı**, Konya, 2007.
- İnceoğlu, Efe can :“Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi’’, **Basılmamış Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ABD**, Tezi, Ankara, 2009.
- Duman, Doğan :“Çok Partili dönemde İslamcılık Yüksek Lisans Tezi’’, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü**, İzmir, 1996.

- Tuncay, Melis :“AKP Dönemi Türk Dış Politikası(Süreklilikler ve Değişiklikler)” **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Muğla, 2011.**
- Özbay, Müjde Aysun :“İran’ın Şii Hilali Projesi iddiası, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2010.**
- Yurdakurban, İsmail :“Devrim Sonrası İran Dış politikası (1979-2005) Yüksek Lisans Tezi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, , Konya, 2007.**
- Akıncı, Ali Rıza : “Devrim Sonrası İran Dış Politikası”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi” **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2005**
- Khoshbakht, Lotfali : “İran’da Milli Kimlik İnşası Farslık ve Şiiliğin İçselleşmesi (Şeriatı, Motahari Ve Bazergan’ın Düşünceleri Üzerine)” **Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara 2010**
- Topaloğlu, Fatih : “Şia’nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi” **Basılmamış Doktora Tezi,” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2010.**
- Gök, Gonca Oğuz: “İran’ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri” **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Kocaeli**

Üniversitesi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Strateji, Kocaeli, 2005.

Kahraman, Emel: “2000’li Yıllarda Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**”, **Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Antalya, 2005.**

Hüseyinoğlu Pınar: “İran’da Ulemanın Sosyo-Politik Gücü (1921-2009), **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**”, **Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi Ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.**

I. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130123-1.htm>. (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/1990larda-kurt-siyasi-hareket>, (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

<http://www.radikal.com.tr/1998/09/24/politika/muh.html> (Erişim Tarihi, 1 Nisan 2015)

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072
(Erişim Tarihi: 05.01.2015)

<http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa>
(Erişim Tarihi: 05.30.2015)

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ismet_berkan/ozur_dileme_gezisi_mi-748584
(Erişim Tarihi: 27.05.2015)

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ak-partinin-sekillendirdigi-dis-politikanin-cizgisi-degismedi>, (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

http://www.zaman.com.tr/yorum_turkiyenin-orta-asya-politikasi-kopruden-cazibe-merkezine_621962.html (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

<http://www.amerikaninsesi.com/content/a-17-a-2004-09-01-4-1-87958677/829308.html> (Erişim Tarihi: 11.04.2015)

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=50338> (Erişim Tarihi: 27.05.2015)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 07.05. 2015)

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/10912367.asp> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

<http://gazeteci.tv/economist-39one-minute39in-yararlari39-36034h.htm> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

<http://www.timeturk.com/tr/2014/12/18/mavi-marmara-magdurlarindan-turkiye-disislerine-cagri.html> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

http://www.milligazete.com.tr/haber/Cesaret_vizesi/328884#.VWoRjM_tmko (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

<http://www.internethaber.com/filistine-vize-ayibimiz-16423y.htm> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

<http://itrade.gov.il/turkey/israil-ve-turkiye-arasindaki-ticaret-2014-yilinda-da-yukseliste> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111>

(Erişim Tarihi: 03.05.2015)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerine-genel-bakis.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21.05.2015)

Ahmet Davutoğlu: Türkiye Merkez Ülke Olmalı.

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>

(Erişim Tarihi: 23.03.2010)

<http://www.hurriyet.com.tr/index/?s=D%C3%BCnya&d=20010705&p=1&r=&dateStrict> (Erişim tarihi: 04.03.2015)

<http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=320263> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

<http://www.wsj.com/articles/SB104907941058746300> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

<http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/trkye-mecls-komtesnn-soykirim-tasarisini-onaylamasinin-ardindan-bykelsn-air/9721> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

<http://www.tayyarari.com/eser.html> (Erişim Tarihi 30.05.2015)

<http://www.irankulturevi.com/turkce/tarih/imam.htm> (Erişim Tarihi: 28.04.2015)

<http://www.imamkhomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048> (Erişim Tarihi: 11.05.2015)

<http://www.irankulturevi.com/turkce/iran/idari.htm> (Erişim Tarihi: 11.04.2015)

<http://imgarcade.com/1/shiite-vs-sunni> (Erişim Tarihi: 30.04.2015)

<http://www.cnnturk.com/2004/dunya/07/29/erdoganin.ziyareti.iran.basininda.genis.yer.aldi/24197.0/index.htm> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerjii%C5%9F.pdf> (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

http://aksam.medyator.com/2010/05/26/yazar/17584/deniz_ulke_aribogan/iran_politikamiza_ne_oldu_.html (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

http://www.bilgesam.org/incele/1273/-nukleer-takas-anlasmasi/#.VXc4NM_tmko (Erişim Tarihi: 15.04.2015)

<http://setav.org.tr/iran-ve-bati-arasinda-nukleer-mutabakat-jeopolitik-karmasa/analiz/1857> (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-iran-iliskileri-firsatlar-ve-riskler> (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

<http://www.trthaber.com/haber/gundem/bulent-arinctan-irana-elestiri-27306.html> (Erişim Tarihi: 06.05.2015.)

<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/90245/bu-ziyaretin-turkiyeiran-iliskilerinde-yeni-bir-donemin-baslangici-olacagina-inaniyorum.html>, (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-iran-siyasi-iliskilerinde-son-nokta>, (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

<http://politikaakademisi.org/cumhurbaskani-erdoganin-iran-ziyaretinin-yansimalari> (Erişim Tarihi: 06.05.2015.)

<http://www.ito.org.tr/wps/portal!/ut/p/c4/04> (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/uluslararası_mevzuat/iran.htm (Erişim Tarihi: 05.30.2015)

<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF> (Erişim) 30.01.2014)

<http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.deik.org.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.ekonomi.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://ekonomi.haberturk.com/ekonomi/haber/881348> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/06/09/iranli-sirketler-artik-turkiyeyi-tercih-ediyor> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.ankarastrateji.org/haber/turkiye-deki-iranli-sirketler-705> (Erişim tarihi: 04.05.2015)

<http://www.ito.org.tr/wps/portal> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.ankarastrateji.org/haber/turkiye-deki-iranli-sirketler-705/> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.dr-saud-a.com/vb/showthread.php?13912> Nethat El-Taleem Fi İran(İran’da Eğitim Sistemi (Erişim Tarihi: 05.05.2015)

http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2006/takvim/egitim_sistemi.html (Erişim Tarihi: 07.04.2015)

http://www.bilgesam.org/incele/1138/-iran-egitim-sistemi-ve-turkiye-iran-egitim-isbirligine-etkileri/#.VXK2o8_tmko (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.ytb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://kultur.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.gsb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.saglik.gov.tr/SaglikTurizmi/dosya/1-77130/h/iran.pdf> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150211-1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretci>
(Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.irankulturevi.com/lang-tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/814831-turkiye-ve-irandan-ortak-universite> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Turkiyeni_Enerji_Stratejisi_Ocak2008.pdf (Erişim Tarihi: 27.05.

<http://www.enerji.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1063706-irana-her-yil-fazladan-2-milyar-dolar-oduyoruz> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=3> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranla-pahali-gaz-davasi-basliyor> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1063706-irana-her-yil-fazladan-2-milyar-dolar-oduyoruz> (Erişim Tarihi: 05.04.2015)

<http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=3> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.hurriyet.com.tr/strateji/7371236.asp> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=14&cat=270#.VXAjVnkw_ak (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam%27%C4%B1n_n%C3%BCfus_yap%C4%B1s%C4%B1 (Erişim Tarihi: 05.02.2015)

<http://setav.org/tr/turk-dis-politikasinda-eksen-tartismalari-kuresel-kargasa-caginda-realist-proaktivizim/yorum/584> (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

<http://www.haber7.com/ortadogu/haber/1336443-iran-abd-anlasmasinin-mimari-erdogan> (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

<http://www.amerikaninsesi.com/content/iran-cumhurbaskani-ruhani-davos-ta/1836440.html>, (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/04/120401_syria_friends_update.shtml (Erişim Tarihi: 7.4.2015)

<http://www.taraf.com.tr/dunya/flas-flas-irandan-erdogana-sakin-tahrana-gelme> (Erişim Tarihi:

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/11/131111_iran_mezhep, (Erişim Tarihi: 07.04. 2015)

<http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/kenan-alpay/irana-lozanda-cizilen-rota-10132.html>, İran Batıya yaklaşıyor, (Erişim Tarihi: 7 nisan 2015),

<http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/ibrahimkaragul/emperyal-iran-ve-s-arabistan-ic-savasi-2008431> Emperyalist İran, (Erişim Tarihi: 7 nisan 2015)

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2012/03/02/6515> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/almanak2001/disiliskiler.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1987/12/02>, özellikle Başörtüsü yasağı, (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

<http://www.sabah.com.tr/dunya/2012/08/30/mursi-irana-one-minute-dedi> (Erişim Tarihi: 05.07.2015)

EKLER

EK.1. 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu’nun hükümete ilettiği kararlar.⁵¹⁵

1- Anayasamızda Cumhuriyet’in temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4'üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

2- Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Millî Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmalıdır.

3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

a - 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalı.

b - Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kuran kurslarının Millî Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4- Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5- Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.

6- Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.

⁵¹⁵ Milli Güvenlik Kurulu’nun 28 Şubat 1997 tarih ve 406 sayılı kararına Ek-A (Rejim Aleyhtarı İrticai Faaliyetlere Karşı Alınması Gereken Önlemler)

7- İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askerî Şûra kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yi dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8- İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkan verilmemelidir.

9- TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler;; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır. 10 - Bu maddenin tam metni Türkiye'nin uluslararası ilişkileriyle ilgili olduğu için yayınlamayız.

11- Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12- T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedede kesin önlemler alınmalıdır.

13- Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöneltcek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır. 14 - Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15- Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16- Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasadışı uygulamaların

ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörölmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17- Ülke sorunlarının çözümünü "Millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18- Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

EK.2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim Alanında İşbirliği ⁵¹⁶

Karar Sayısı: 2012/4069

19 Haziran 2012 tarihinde Tahran'da imzalanan ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptının onaylanması; Dışişleri Bakanlığının 26/11/2012 tarihli ve HUM/7945499 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulu'nca 12/12/2012 tarihinde kararlaştırılmıştır.

MUTABAKAT ZAPTI

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından temsil edilen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Eğitim Bakanlığı tarafından temsil edilen İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti (bundan sonra tekil olarak "taraf" birlikte "taraf"lar olarak adlandırılacaklardır);

Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyetinin iki ülke arasında daha ileri seviyede bilim, eğitim ve kültür işbirliği yapılmasına gösterdikleri ilgiden yola çıkarak,

19 Haziran 2006 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti Arasında 2006-2009 Yıllarına Ait Eğitim, Bilim, Kültür, Gençlik ve Spor Değişim Programının uygulanmasına göre,

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı Sayın Ömer Dinçer'in 19-20 Haziran 2012 tarihlerinde İran İslam Cumhuriyeti'ne yaptıkları ziyaret kapsamında,

İki ülke arasındaki uzun zamanlı tarihi ve kültürel bağları göz önünde bulundurarak, aşağıdaki maddeler üzerinde her iki ülke arasında karşılıklı çıkar, kardeşlik, eşitlik, dayanışma ve birliktelik ilkesi temelinde anlaşmışlardır.

MADDE 1

Taraf"lar, bu Mutabakat Zaptının maddelerine ve kendi ülkelerindeki kanun ile yönetmeliklere bağlı kalarak iki ülke arasındaki eğitim bağlarının güçlendirilmesi için çaba göstereceklerdir.

MADDE 2

⁵¹⁶ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130123-1.htm>

Taraflar, ölçme ve değerlendirme metotları, eğitim belgelerinin tanınması ve ders programları konularını incelemek üzere bilgi ve belge değişiminde bulunacaklardır.

MADDE 3

Taraflar birbirlerini bölgesel ve uluslararası alanda düzenledikleri eğitim çalışmalarına, sanat festivallerine, konferanslar, seminerler, bilimsel ve sportif etkinlikler ile Öğrenci Olimpiyatlarına davet edecekler ve bu tür etkinliklere katılımda gerekli kolaylığı sağlayacaklardır.

MADDE 4

İki ülke arasındaki mevcut işbirliğinin geliştirilmesi için taraflar aşağıdaki alanlarda bilgi ve kaynak değişiminde bulunacaklardır.

- a) Okul öncesi eğitim ve kâr amacı gütmeyen/özel okul eğitim sistemleri, müfredat dışı etkinlikler,
- b) Müfredat ve ders kitabı geliştirme,
- c) Çevre eğitimi, halk eğitimi, okul sağlığı, vatandaşlık hakları, barış ilkeleri ve adem-i merkeziyetçilik de olmak üzere makro eğitim politikaları,
- d) Eğitim sisteminde BIT uygulaması.

MADDE 5

Taraflar, okul öncesi, ilk ve orta öğretim ve her iki tarafın da ilgi alanına giren diğer konularda uzman değişimi gerçekleştireceklerdir.

MADDE 6

Taraflar, aşağıda sıralanan alanlarda yetişkinlerin ve gençlerin eğitimi ile ilgili olarak işbirliğini teşvik edeceklerdir:

- a) Kitap fuarları düzenlemek, sergi açmak ve tiyatro oyunları sahnelemek,
- b) Çocuklara yönelik boyama kitabı, film ve kukla gösterisi alanlarında bilgi değişiminde ve tecrübe paylaşımında bulunmak.

MADDE 7

Taraflar, Türkiye Cumhuriyeti Öğrenci Teşkilatı ya da Türkiye'deki benzer teşkilat ile İran İslam Cumhuriyeti Öğrenci Teşkilatı arasında bağlantıları ve işbirliğini güçlendirme hususundaki niyetlerini beyan ederler.

MADDE 8

Taraflar, UNESCO Ortak Okullar Projesi (ASP) şeklinde internet üzerinden bağlantı kurarak ortaöğretim kurumları arasında bilgi paylaşımında bulunacaklar ve

bu aşamada bağlantı kurmak ve bilgi paylaşımında bulunmak üzere 10 lise belirleyeceklerdir.

MADDE 9

Bakanlıkları tarafından yayınlanan eğitim ve gelişimle ilgili yayınların ve üç ayda bir yayınlanan dergilerin paylaşımının yanısıra; taraflar, bilimsel ve eğitsel dergilerinin birer sayısını diğer tarafın eğitim sistemini tanıtmak üzere tahsis edeceklerdir.

MADDE 10

Taraflar aşağıdaki alanlarda Ortak Uzman Çalıştayları gerçekleştirme hususundaki niyetlerini beyan ederler:

- a) Yetişkin eğitimi ve yaşam boyu öğrenim,
- b) Okula devam etmeyen kızların eğitimi,
- c) Engelli öğrencilere verilecek Mesleki Eğitim,
- d) Deprem sonrası kriz yönetimi.

MADDE 11

Taraflar, karşılıklılık temelinde, iki ülkede faaliyet gösteren okullardaki öğretmenlerin oturma izinlerinin daha kolay bir yöntemle ücretsiz alınması için çaba sarf edeceklerdir.

MADDE 12

Bu Mutabakat Zaptının uygulanması amacı ile taraflar aşağıdaki kurumların Uygulayıcı Kurumlar olması hususunda anlaşmışlardır:

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti için: Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı.
2. İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti için: İran İslam Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı.

MADDE 13

Taraflar bu Mutabakat Zaptının uygulanmasını izlemek amacıyla 3 kişiden oluşan ve başkanlığını Bakan Yardımcısının/Bakanlık Müsteşarı'nın yaptığı ortak bir komisyon kuracaklardır. Bu komisyon dönüşümlü olarak Tahran ve Ankara'da yılda bir defa toplanacaktır. Toplantının yapılamadığı durumlarda bu toplantı yerine doküman değişiminde bulunulacaktır.

MADDE 14

Bu Mutabakat Zaptının maddelerinin hayata geçirilmesi önceden farklı kanallar aracılığıyla kararlaştırılan ve devam etmekte olan etkinlik ve/veya programları etkilemeyecektir.

MADDE 15

Misafir taraf kendi delegasyon üyelerinin/gruplarının gidiş-dönüş biletlerini karşılayacak, ev sahibi taraf ise iâşe-ibate giderleri ile katılımcıların bu Mutabakat Zaptı çerçevesinde davet edildikleri ve iştirak ettikleri çalışmalardan kaynaklanan ülke içi ulaşım giderlerinden sorumlu olacaktır.

MADDE 16

İşbu Mutabakat Zaptı, tarafların, anılan belgenin yürürlüğe girmesi için gerekli iç yasal usullerinin tamamlandığını birbirlerine diplomatik yollarla bildirdikleri son yazılı bildirimin alındığı tarihte yürürlüğe girecektir.

MADDE 17

İşbu Mutabakat Zaptı yürürlüğe giriş tarihinden itibaren 1 yıl süre ile yürürlükte kalacaktır ve Akit Taraflardan biri Mutabakat Zaptını sona erdirmeye niyetini diğer tarafa diplomatik yollarla yazılı olarak 6 ay önce bildirmediği takdirde, aynı süre için yenilenecektir. İşbu Mutabakat Zaptının sona ermesi, başlatılmış veya devam eden faaliyetleri ve projeleri etkilemez.

İşbu Mutabakat Zaptı hükümlerinin yorumlanmasından veya uygulanmasından doğan her türlü uyuşmazlık, taraflar arasında görüşmeler yoluyla dostane şekilde çözümlenir.

MADDE 18

İşbu Mutabakat Zaptı, Akit Tarafların karşılıklı yazılı rızalarıyla herhangi bir zamanda değiştirilebilir. Değişiklikler, işbu Mutabakat Zaptının 16. maddesinde belirtilen usule uygun şekilde yürürlüğe girecektir.

İşbu Mutabakat Zaptı, Tahran'da 19 Haziran 2012 tarihinde Türkçe, Farsça ve İngilizce dillerinde üç orijinal nüsha halinde ve bütün metinler eşit derecede geçerli olmak üzere imzalanmıştır. Yorum farklılıkları olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

EK.3. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı İle İran İslam Cumhuriyeti Sağlık Ve Tıbbi Eğitim Bakanlığı Arasında Sağlık Ve Tıp Bilimleri Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı

İki ülke arasında sağlık ve tıp bilimleri alanlarında işbirliğini geliştirme arzusunun rehberliğinde, Bu işbirliğinin halklarının sağlığının gelişmesine katkıda bulunacağına inanarak, Halklarının sağlık hizmetleri düzeyini daha fazla iyileştirmek için karşılıklı işbirliği tesis etmeyi ve geliştirmeyi temenni ederek, Aşağıdaki hususlarda anlaşmaya varmışlardır:

MADDE 1

Taraflar, kendi ülkelerinde yürürlükte bulunan mevzuata uygun bir şekilde eşitlik ve karşılıklı fayda temellerine dayalı olarak sağlık ve tıp bilimleri alanlarında işbirliğini geliştirecek ve genişleteceklerdir.

MADDE 2

Taraflar, aşağıdaki alanlarda işbirliğini geliştireceklerdir:

- a) Tıp ve eczacılık uzmanlarının eğitimi
- b) Temel sağlık hizmetleri
- c) Aile Hekimliği
- d) Bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkların önlenmesi
- e) Sağlık hizmetleri yönetimi, organizasyonu ve finansmanı
- f) Sağlık alanında bilimsel faaliyetler
- g) Kan transfüzyonu ve kan ürünleri
- h) Sağlık araştırması
- i) Organ nakli
- j) Lüzum görülen diğer alanla

MADDE 3

İşbirliği aşağıdaki şekillerde geliştirilecektir:

- a) Halk sağlığı ve tıp bilimleri alanlarında bilgi alışverişi
- b) Uzman ve heyet değişimi

- c) Tecrübe ve uzmanlık değişimi
- d) Lüzum görülen diğer işbirliği alanları

MADDE 4

Taraflar aralarındaki işbirliği faaliyetlerini belirlemek ve değerlendirmek üzere bir Ortak Çalışma Komitesi kuracaklardır. Bu Komite yılda bir kez dönüşümlü olarak toplanacaktır.

MADDE 5

Sağlık ve tıp bilimleri alanlarında işbirliğini teşvik etmek için Taraflar iki ülkenin sağlık kuruluşları arasında doğrudan irtibatı teşvik edeceklerdir.

MADDE 6

Taraflar, ilaç, tıbbi cihaz ve malzeme ve hastane hizmetleri alanlarında çalışan özel sektör kuruluşları arasında işbirliğini teşvik edeceklerdir.

MADDE 7

İşbu Mutabakat Zaptı çerçevesinde her iki ülkenin uzman ve diğer personellerinin ziyaretlerinde:

- a) Gönderen Taraf gidiş-dönüş seyahat masraflarını karşılayacaktır.
- b) Ev sahibi Taraf ziyaretçinin iâşe ve ibate giderleri ile ülke içi yolculuk giderlerini (gerekli olduğu takdirde) karşılayacaktır. Bu süre iki haftadan fazla olmayacaktır.

MADDE 8

İşbu Mutabakat Zaptının yürütülmesinden Tarafların Uluslararası İlişkiler Dairesi ve Dış İlişkiler Dairesi sorumlu olacaktır.

İşbu Mutabakat Zaptı ile öngörülen işbirliği alanları ile işbirliğinin hayata geçirilme şartları, Taraflarca gerekli görülecek dönemlerde ve sayılarda hazırlanacak Eylem Planları ve Uygulama Programları ile belirlenecektir.

MADDE 9

Taraflar, bu Mutabakat Zaptının yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, 5 Haziran 1991 tarihli "Mutabakat Zaptının ve 21 Haziran 1995 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasında Sağlık Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptının geçerlilik sürelerinin sona ermesi hususunda mutabık kalmışlardır.

MADDE 10

İşbu Mutabakat Zaptı, Tarafların karşılıklı yazılı rızası ile değiştirilebilir ve bu değişiklik 11. Maddenin 1. paragrafı uyarınca yürürlüğe girecektir.

MADDE 11

İşbu Mutabakat Zaptı Akit Taraflarca, Tarafların iç usul ve mevzuatlarına uygun olarak onaylanacaktır.

İşbu Mutabakat Zaptı, Taraflarca onaylandığının diplomatik yoldan nota teatisi ile bildiriminin tamamlandığı tarihte yürürlüğe girecek ve bundan sonra beş yıllık bir süre için yürürlükte kalacaktır.

Akit taraflardan biri, yürürlük süresi bitiminden 6 ay önce, Mutabakat Zaptı sona erdirmek istediğini yazılı olarak bildirmediği, işbu Mutabakat Zaptı her defasında birer yıllık süreler için yenilenmiş olacaktır.

İşbu Mutabakat Zaptı, Tahran'da, 24 Haziran 2010 tarihinde, Türkçe, Farsça ve İngilizce dillerinde iki orijinal nüsha halinde ve bütün metinler eşit geçerlikte olmak üzere imzalanmıştır. Tereddüt halinde İngilizce metin esas kabul alınacaktır.

EK.4. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti Arasında 2006-2009 Yıllarına Ait Eğitim, Bilim, Kültür, Gençlik Ve Spor Değişim Programı.⁵¹⁷

Bundan böyle "Taraflar" olarak anılacak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti, 1959 tarihli Kültürel İşbirliği Anlaşması çerçevesindeki işbirliğinin daha da geliştirilmesi arzusunun hareketle; eğitim, bilim, kültür, sanat, gençlik ve spor alanlarındaki temasların yoğunlaştırılmasının

⁵¹⁷ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/12/20061213-1.htm> (Erişim Tarihi: 04.04.2015)

zengin kültürel miras ve medeniyetlerinin tanıtılmasına ilişkin ortak amaçlarına hizmet edeceği düşüncesiyle, 2006-2009 yıllarına ait aşağıdaki Değişim Programı üzerinde anlaşmışlardır.

I. EĞİTİM VE BİLİM

MADDE 1

Taraflar, kendi ülkelerinde düzenlenecek bilimsel ve kültürel özellikteki uluslararası kongre, konferans, sempozyum ve diğer benzer etkinlikler hakkında birbirlerini bilgilendirecek, resmen davet edilmiş bilim adamlarının bu etkinliklere katılımını karşılıklı olarak teşvik edecek ve bu toplantılar sonunda yayımlanacak bilimsel ve kültürel raporların değişiminde bulunacaklardır.

MADDE 2

Taraflar, okul öncesi eğitim dâhil olmak üzere kendi genel ve mesleki eğitim sistemleri arasında tanışıklığın sağlanması amacıyla, her biri kısa süreli ziyaretler için en az iki uzmandan oluşacak heyetlerin ve belge ile bilimsel yayın gibi yazılı malzemenin değişiminde bulunacaklardır.

Taraflar ayrıca, özellikle okuryazarlık kampanyaları ve öğretmen yetiştirilmesi ile ilgili olarak kendi eğitim sistemleri, programları, eğitim teknolojileri ve öğretim yöntemleri hakkındaki bilgilerinin geliştirilmesi amacıyla eğitim makamları ve kuruluşları arasındaki işbirliğini teşvik edeceklerdir.

Bu alanlardaki işbirliğinin görüşülmesi amacıyla yapılacak heyet değişimlerinin koşulları ve zamanlamaları diplomatik yoldan ayrı ayrı kararlaştırılacaktır.

MADDE 3

Taraflar, ortak paydaları ve paylaştıkları değerlerin zenginleştirilmesi amacıyla kendi tarihleri, coğrafyaları, dilleri, kültürleri ve gelenekleri hakkında daha geniş, doğru ve nesnel bilgi edinimini başlatacaklardır.

Taraflar, bu çerçevede, kendi ilk ve ortaöğretim seviyelerinde okutulan tarih ve coğrafya ders kitapları, atlaslar ve diğer eğitim malzemesinin değişimini destekleyeceklerdir.

Taraflar, yanlış yorumlamaların giderilmesine yönelik değerlendirmelerin ve önerilerin paylaşımı amacıyla, ayrıntıları diplomatik yoldan kararlaştırılmak üzere karşılıklı olarak uzman toplantıları düzenlenmesi konusunda anlaşmışlardır.

MADDE 4

Taraflar, denklik koşullarının belirlenmesi amacıyla, kendi ulusal mevzuatlarına uygun olarak bilgi, hukuki ve açıklayıcı belgeler ve birbirlerinin yetkili kurumlarınca verilen derece, diploma ve sertifikaların örnekleri gibi malzemenin değişiminde bulunacaklardır.

Taraflar, işbu programın süresi içerisinde, ayrıntıları diplomatik yoldan kararlaştırılmak üzere kısa süreler için en az iki uzmandan oluşacak heyetlerin değişiminde bulunacak ve uzman toplantıları düzenleyeceklerdir.

MADDE 5

Taraflar, yapılacak müzakerelerle, Üniversitelerinde Fars Dili ve Edebiyatı ile Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerini geliştirme imkanlarını araştıracaklardır.

MADDE 6

Taraflar, kendi üniversitelerinde bulunan Türk ve Fars Dili Edebiyatı Bölümleri arasındaki işbirliğini destekleyecek ve işbu programın süresi içerisinde, bu bölümlerle işbirliği halinde eğitim ve ders vermek üzere iki öğretim üyesinin değişiminde bulunacaklardır.

MADDE 7

Taraflar, kendi bilim ve yükseköğretim kurumlarında eğitim ve araştırma amacıyla karşılıklı olarak yılda yedi adet araştırma bursu tahsis edeceklerdir.

Buna ek olarak, Türk Tarafı İran Tarafına her yıl Türk dili ve kültürü alanında her biri iki aylık iki adet yaz kursu bursu tahsis edecektir.

İran Tarafı Türk Tarafına her yıl, Türk Üniversitelerindeki Fars Dili ve Edebiyatı Bölümleri mezunlarına her biri iki aylık iki adet araştırma bursu tahsis edecektir.

MADDE 8

Taraflar, birbirlerinin dili ve edebiyatının öğretilmesi amacıyla, kendi diplomatik temsilcilikleri bünyesinde Türk ve Fars dili kurslarının açılmasını kolaylaştıracaklardır.

MADDE 9

Türk Tarafı, Tahran Üniversitesi'nden belirlenecek iki araştırmacı için, "Halı" ve "Türk-İran ilişkilerinin 100 yılı ve geleceği" konularında araştırma yapmak üzere üç aylık süreli iki adet araştırma bursu tahsis edecektir.

MADDE 10

Taraflar, eğitim kurumları arasında karşılıklı olarak temas kurulmasını sağlayacak, yükseköğretim kurumları ile bilim ve araştırma kuruluşları arasında işbirliği protokolleri imzalanmasını teşvik edecek ve ilgili üniversite öğrencileri için bilimsel içerikli eğitim turları düzenlenmesini kolaylaştıracaklardır.

MADDE 11

Taraflar, tarih, kültür, sanat, kültürel ve doğal miras, siyasi ve ekonomik yaşam gibi ortak ilgi alanlarında ortak akademik ve bilimsel eğitim ve araştırma projelerinin başlatılmasını karşılıklı olarak teşvik edeceklerdir.

MADDE 12

Taraflar, öğretim üyelerinin, bilim adamlarının ve bilgi değişimi ile ortak araştırma projeleri, seminer ve kongrelerin gerçekleştirilmesini kapsayacak şekilde kendi yükseköğretim ve bilim kurumları arasında temasların kurulmasını destekleyerek bilimsel ve teknolojik işbirliğini teşvik edeceklerdir.

Taraflar, ayrıca, değişik ortak ilgi alanlarında görüş alışverişinde bulunmak, konferanslar veya ders vermek ve araştırma yapmak üzere karşılıklı olarak öğretim üyelerinin, bilim adamlarının ve araştırmacıların değişimini destekleyeceklerdir.

MADDE 13

Taraflar, kendi zengin kültürel mirasları ve medeniyetlerinin daha iyi ve kapsamlı olarak anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla, tarihçi, öğretim üyesi, bilim adamı, gazeteci, devlet adamı ve diplomat gibi değişik meslek gruplarından uzmanların katılımıyla, ilişkilerinin tarihsel gelişimi ile kendi toplumlarında süregelen kültürel, siyasi, ekonomik ve geleneksel değerler hakkında karşılıklı olarak seminer ve paneller vb. düzenlenmesini sağlayacaklardır.

II. KÜLTÜR VE SANAT

MADDE 14

Taraflar, medeniyetler arası diyalog hakkında kendi ülkelerinde toplantılar düzenleme konusunda mutabakata varmışlardır.

MADDE 15

Taraflar, kültürel ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla karşılıklı olarak Kültür Evleri açılmasını destekleyeceklerdir. Taraflar, bu Kültür Evleri aracılığıyla, kendi

lkelerinde, diğer tarafın sanat ve kültür faaliyetleri düzenlemesini karşılıklı olarak teşvik edeceklerdir.

MADDE 16

Taraflar, karşılıklılık ilkesi uyarınca gösteriler düzenlenmesi için sanatçı ve sanat topluluklarının değişiminde bulunacaklardır.

MADDE 17

Taraflar, ortaklaşa klasik müzik konserleri düzenlenmesi konusunda işbirliği yapacaklardır.

MADDE 18

Taraflar, kültürel ve doğal zenginliklerinin tanıtılması amacıyla fotoğraf sergileri düzenlenmesini karşılıklı olarak teşvik edeceklerdir.

MADDE 19

Taraflar, plastik sanatları ve el sanatları alanında kendi ülkelerinde düzenlenecek uluslararası kültürel etkinlikler hakkında birbirlerini bilgilendireceklerdir.

MADDE 20

Taraflar, kendi ülkelerinde film haftaları düzenlenmesini karşılıklı olarak sağlayacaklardır. Bu çerçevede,  kişiye kadar olan heyetlerin değişimi yapılacaktır.

MADDE 21

Taraflar, profesyonel uzun ve kısa metrajlı filmler ile yönetmen, sinema sanatçısı, senaryo yazarı gibi bu alandan sanatçıların kendi ülkelerinde düzenlenecek uluslararası film festivallerine katılımını sağlayacaklardır.

MADDE 22

Taraflar, kendi uzmanları ve bilim adamlarının ülkelerinde folklor alanında düzenlenecek uluslararası bilimsel kongre, konferans, seminer ve sempozyumlara katılımı yönünde karşılıklı olarak davet yapacaklardır.

MADDE 23

Taraflar, nl yazarlarının eserlerinin çevirisini ve yayınlanmasını, karşılıklılık ilkesi uyarınca ve ilgili ulusal mevzuatları el verdiği sürece teşvik edeceklerdir.

MADDE 24

Taraflar, büyük düşünür ve şair Mevlana Celaleddin Rumi'nin eserleri ve kişiliği hakkında Türkiye ve İran'da düzenlenecek uluslararası seminerlere karşılıklı olarak katılımı teşvik edeceklerdir.

MADDE 25

Taraflar, kütüphanecilik konusunda işbirliğini teşvik edecekler, kütüphaneleri arasında bilgi, katalog, kitap ve süreli yayın değişiminde bulunacaklar ve ilgili ulusal mevzuatları ile uyumlu halde düzenlenecek kitap fuarlarına katılımı destekleyeceklerdir.

MADDE 26

Taraflar, el yazmalarının mikrofilmleri ile nadide el yazmaları ve hat sanatına ilişkin katalogların değişiminde bulunacaklardır. Bu mikrofilmler ve katalogların her biri bilimsel ve kütüphanecilik bakımından eşit derecede değere sahip olacaktır. Söz konusu değişimin koşulları tarafların ilgili kurumlarınca belirlenecektir.

Taraflar, nadide el yazmalarının bakımı ve onarılması alanında işbirliği yapacak ve nadide el yazmalarının korunması ve onarılması konularında kısa süreli uzman değişiminde bulunacaklardır.

MADDE 27

Taraflar, kendi Milli Kütüphaneleri arasında karşılıklı olarak süreli yayınlar da dahil yayın değişimini teşvik edeceklerdir.

MADDE 28

Taraflar, arkeoloji, sanat tarihi ve müzecilik alanlarında yayın ve kısa süreli uzman değişiminde bulunacaklardır.

MADDE 29

Taraflar, arkeolojik ve doğal sitler ile yerleşim sitlerinin korunması alanında kendi ülkelerinde düzenlenecek kongre, konferans, sempozyum vb. etkinliklere kendi ilgili kuruluşlarını, yetkililerini ve bilim adamlarının katılımını karşılıklı olarak teşvik edecekler ve bu yönde davet yapacaklardır.

MADDE 30

Taraflar, kültürel ve tarihi mirasın korunması alanında, UNESCO'nun ilgili anlaşmaları ve taraf oldukları diğer anlaşmalar uyarınca işbirliğinde bulunacaklardır. Söz konusu işbirliğinin usul ve esasları ortak bir uzmanlar komitesi tarafından müzakere edilecektir.

MADDE 31

Taraflar, iki ülkenin kültürel mirasının ayrılmaz birer parçası olan kültürel değerlere sahip eserlerin yasadışı ithali, ihracı ve mülkiyet haklarının el değiştirmesi durumunda, bu durumun önlenmesi ile arkeolojik ve kültürel eserlerin iadesi için uluslararası hukuk kuralları uyarınca ilgili makamlar tarafından alınan tüm önlemleri destekleyeceklerdir.

Taraflar, ayrıca kendi ülkelerinde ele geçirilen tarihi, arkeolojik ve kültürel değeri olan eserler hakkında birbirlerine bilgi sağlayacak ve bu eserlerin esasen ait oldukları ülkeye iade edilmesi konusunda kolaylık göstereceklerdir.

MADDE 32

Taraflar, kendi kültürlerinin ürünü olan veya vakıflarına ait anıtsal binaların onarılmasına yönelik anlaşma sürecini karşılıklı olarak başlatmak için anlaşacaklardır.

MADDE 33

Taraflar, doğal afetler karşısında benzer bir kaderi paylaşmaları ve felaketler sonrası maddi ve manevi yardım sağlanmasının getirdiği dayanışma duygusunun verdiği bağlayıcı güç ışığında, kendi kültürel ve doğal miraslarının korunması ile yapıların depremlerin yıkıcı etkisine dayanıklı hale getirilmesi amacıyla, kayıpların giderilmesine yönelik çabalar konusunda işbirliğinde bulunacaklardır.

Taraflar, yerinde araştırma yapılabilmesi için izin verilerek ve belirlenecek anıtlar üzerinde pilot uygulamalar yapılarak tarihi anıtların ve müze temsillerinin depreme karşı korunması için ortak sismolojik araştırma projeleri ile ikili ve çok taraflı araştırmaya yönelik taleplerin tanıtılmasını destekleyeceklerdir.

MADDE 34

Taraflar, kendi ulusal devlet arşivleri kurumları olan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Belgeler ve Diplomasi Tarihi Merkezi arasında her iki tarafın menfaatlerine yönelik arşivler alanında bir işbirliği protokolü imzalanmasını teşvik edeceklerdir. Böyle bir protokol, kendi ilgili ulusal mevzuatları ve uluslararası arşiv kuralları ve temayülleri ışığında hazırlanacaktır.

III. GENÇLİK VE SPOR

MADDE 35

İki Taraf, gençleri arasında sporun ve beden eğitiminin değişik alanlarında daha geniş bir işbirliğinin tesis edilmesi amacıyla kendi ilgili resmi spor ve gençlik kuruluşları arasında temasların kurulmasının teşvik edilmesi için çalışacaklardır.

MADDE 36

İki Taraf, gençlik ve spor konularında bilgi ve deneyim paylaşımı yoluyla, gençlikleri arasında arkadaşlık bağlarının güçlendirilmesi ile dostane bir hava yaratılmasını ve barış olgusunun desteklenmesi için kendi ilgili resmi gençlik ve spor kuruluşları arasında işbirliğini teşvik edeceklerdir.

Bu alanda gerçekleştirilecek ortak girişimler ve etkinlikler, Tarafların ilgili makamları arasında sonuçlandırılacak değişim protokolleri yoluyla düzenlenecektir. İki Taraf, kendi komşu illeri arasında spor turnuvaları düzenlenmesini sağlayacaktır.

MADDE 37

Taraflar, kendi ülkelerinde düzenlenecek uluslararası spor festivalleri ve turnuvalarına katılımın sağlanması için sporcularının, spor takımlarının, antrenörlerinin ve uzmanlarının değişimini destekleyeceklerdir.

IV. BASIN-YAYIN

MADDE 38

Taraflar, kendi ilgili haber ajanları, basın kuruluşları, radyo ve televizyon kurumları, gazete ve süreli yayın yayıncıları ile gazetecileri, muhabirleri ve habercileri arasında işbirliğini destekleyecek ve teşvik edeceklerdir.

Taraflar, ikili ilişkilerle ilgili konular hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere önde gelen basın-yayın kuruluşlarından temsilci ve gazetecilerden oluşacak heyetlerin bir hafta süreyle karşılıklı olarak değişiminde bulunacaklardır.

MADDE 39

Taraflar, kendi ülkelerindeki siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamın daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bilgi, bilgilendirici yayınlar ve toplumlarının ulusal, doğal ve kültürel özelliklerini yansıtan belgesel filmlerin değişimine katkıda bulunacaklardır.

MADDE 40

Taraflar, görüş alışverişinde bulunmak ve enformasyon alanındaki işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Basın-Yayın ve

Enformasyon Genel Müdürlüğü ile İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve İslami İrşat Bakanlığı Yabancı Basın Genel Müdürlüğü'nü temsilen heyetlerin her yıl yedi gün süreyle değişiminde bulunacaklardır.

MADDE 41

Taraflar, kendi ilgili radyo ve televizyon kuruluşları arasında Asya-Pasifik Yayın Birliği (ABU) çerçevesinde halihazırda tesis edilmiş olan çok yönlü işbirliği temelinden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.

V. GENEL VE MALİ HÜKÜMLER

MADDE 42

İşbu Program, Taraflar arasında diplomatik yoldan ayrıca kararlaştırılacak diğer herhangi bir veya Program dışı başka bir kültürel etkinliğin gerçekleştirilmesine engel olmayacaktır.

MADDE 43

İşbu Program kapsamında öngörülen tüm etkinlik ve değişimler, diplomatik yoldan belirlenmek suretiyle ve tarafların mevzuatları ile sahip oldukları değerlere uygun olarak yürütülecektir.

MADDE 44

İşbu Program çerçevesinde öngörülen tüm etkinlik ve değişimlerin en iyi şekilde gerçekleştirilebilmesini teminen, Taraflar heyetlerin, toplulukların ve kişilerin isimleri ve seyahat programları hakkında ziyaretin gerçekleşeceği tarihten en az bir ay önce birbirlerini bilgilendireceklerdir. Kesin geliş ve ayrılış tarihleri en az iki hafta önceden duyurulacaktır.

MADDE 45

Bilimsel araştırma ve eğitim talepleri, ziyaretin öngörülen tarihinden iki ay önce resmi yoldan karşı tarafa iletilecektir. Bu taleplerin, başvuruyu yapan kişinin eğitimine ilişkin özgeçmişi, ziyaretin süresi ve ziyaret edilecek mekanların listesini içermesi gerekmektedir.

MADDE 46

Taraflar, Kabul Eden Tarafın hazırlıklarını tamamlayabilmesi ve ziyaret programını belirleyebilmesi için kişiler ve heyet üyeleriyle ilgili tüm bilgileri diplomatik yoldan zamanlıca birbirlerine iletilecektir.

MADDE 47

Taraflar, işbu Program altında öngörülen tüm girişimlerin mevcut mali olanaklar dahilinde gerçekleştirileceği konusunda anlaşmaya varmışlardır.

MADDE 48

Taraflar, Gönderen Tarafın heyet üyeleri ve kişilerin gidiş-dönüş uluslararası ulaşım giderlerini karşılayacağı hususunda anlaşmaya varmışlardır.

Taraflar, Kabul Eden Tarafın ziyaretçilerin kalışlarıyla ilgili giderleri (iaşe, ibate ve dahili ulaşım giderleri) karşılayacağı hususunda anlaşmaya varmışlardır.

MADDE 49

Tarihi ve kültürel belgelerin filmleri, mikrofilmleri ve fotokopilerinin giderleri talep eden Tarafça karşılanacaktır.

MADDE 50

Sanat gruplarının üyeleri ile sahne malzemelerinin Kabul Eden Tarafa gidiş ve dönüş uluslararası ulaşım giderleri Gönderen Tarafça karşılanacaktır. Kabul eden Taraf, sanatçıların iaşe, ibate ve dahili ulaşım giderleri ile temsil yerinin hazırlanmasıyla ilgili giderleri karşılayacaktır.

MADDE 51

Sergi malzemesinin Kabul Eden Tarafa olan gidiş-dönüş ulaşım ve sigorta giderleri Gönderen Tarafça karşılanacaktır. Kabul Eden Taraf, sergi malzemesinin kendi sınırlan içerisindeki ulaşım ve sigorta giderleri ile sergi yerinin hazırlanmasıyla ilgili giderleri karşılayacaktır.

MADDE 52

Kabul eden taraf ziyaretçilere ani bir rahatsızlık durumunda ücretsiz tedavi olanağı sağlayacaktır. Uzun süreli tedavi gerektiren rahatsızlıklar, büyük ancak acil olmayan ameliyatlar, diş protezleri ile ortodonti karşılanmayacaktır.

MADDE 53

Taraflar, bursiyerlere ödenecek aylık burs ücretleri ile diğer ödemeler hakkında her yıl birbirlerini diplomatik yoldan bilgilendireceklerdir.

Burs ücretleri yaşam koşulları göz önüne alınarak her yıl düzenlenecektir.

MADDE 54

Taraflar, gerek görüldüğü takdirde, işbu Programın hükümleri ve uygulanmasıyla ilgili değerlendirme toplantısı talep edebilir ve gerçekleştirebilirler.

MADDE 55

İşbu Program imzalandığı tarihte yürürlüğe girecek ve bir sonraki programın geçerlik kazanacağı tarihe kadar yürürlükte kalacaktır. Maddeler ile ilgili değişiklikler her iki tarafın onayı ile gerçekleştirilebilir.

Tahran'da 19 Haziran 2006 tarihinde Türkçe, Farsça ve İngilizce dillerinde, ikişer örnek olarak imzalanmıştır. İşbu Programın yorumlanmasında ayrılığa düşülmesi durumunda İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURİYETİ
HÜKÜMETİ ADINA

İRAN İSLAM
HÜKÜMETİ ADINA

Türkiye Cumhuriyeti
Kültür ve Turizm Bakanı
Atilla KOÇ

İran İslam Cumhuriyeti
Kültür ve İslami İrşad Bakanı
Hüseyin Saffar HARANDİ

EK.4. Humeyni'nin Gorbaçov'a Yazdığı Mektup⁵¹⁸

Sayın Gorbaçov

Hakikate yönelmek gerekir. Sizin ülkenizin temel sorunu mülkiyet ekonomi ve özgürlük meselesi değildir. Sizin temel sorunuz, Allah'a gerçek inancınızın olmayışındır. Bu sorun batıyı da aynı şekilde çıkmaza sokmuş ya da sokacaktır. Yine sizin asli sorunuz, sizin Allah'a, varlığın başlangıcına ve yaratılış ilkesine karşı uzun ve boş bir mücadeleye girmiş olmanızdır.

Sayın Gorbaçov

Şurası herkes için açıktır ki, bundan sonra komünizmi dünyanın siyasi tarihinin müzelerinde aramak gerekir. Çünkü Marksizm, insanın gerçek ihtiyaçlarından hiçbirine cevap verecek güçte değildir. Çünkü maddi ve materyalist bir doktrindir. Maddiyat ile de insanlığı –batıda ve doğudaki tüm insanların en temel sorunu olan- maneviyat inançsızlığı buhranından kurtarmak mümkün değildir.”

Sizden ciddi olarak istediğim şey şudur: Hayaletten ibaret Marksizm duvarlarının yıkılışı esnasında batının ve özellikle büyük şeytan Amerika'nın zindanına esir olmayın. Komünizm dünyasının kamburlaşmış yetmiş yıllık son çürük yuvasını tarihin ve ülkenizin çehresinden silmenin ve gerçek övüncünüzün bilincine varmanızı ümit ederim.

Sayın Gorbaçov

Sizden İslam üzerinde ciddi bir şekilde durmanızı, düşünüp araştırmanızı istiyorum. Bunu isterken de İslam'ın ve Müslümanların size ihtiyaçları olduğu için değil, bilakis bütün milletlerin kurtuluşunu ve mutluluğunu sağlayabilecek yeterlilikte olan ve insanlığın en temel sorunlarını çözebilecek güce sahip olan İslam'ın evrensel ve yüce değerleri açısından.”

Vesselamu ala meni't tebea'l Huda

⁵¹⁸ <http://irankulturevi.com/Imam-Humeyni-ra-Gorbacova-yazmis-oldugu-mektup-i107.cgi>
(Erişim Tarihi: 04.04.2015)

EK.5. AKP'nin Dış Politika programı 'Tam metin'⁵¹⁹

“Türkiye'nin jeopolitik konumu, pek çok işbirliği projesi için bir çekim alanı oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin bölgesel ve küresel bir müessiriyete dönüştürülebilmesi, uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerde ve güvenlik ilişkilerinde jeopolitiğin akıllıca kullanılmasına bağlıdır. Öte yandan soğuk savaş sonrası dönemin getirdiği dinamik konjonktür, çok alternatifli bir dış politika geliştirmek için uygun bir ortam oluşturmıştır. Askeri ittifakların ve blokların, uluslararası ilişkilerin belirleyici unsuru olma niteliği önemli ölçüde azalmış ve işbirliği projeleri devletlerarası ilişkilerin yaygın bir aracı haline gelmeye başlamıştır.

Bu yeni ortamda Türkiye'nin de güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturmaları gerekmektedir. Partimiz, Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı, gerçekçi bir dış politika izleyecektir. Başka ülkelerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olan Türkiye, öteki ülkelerin ve uluslararası kuruluşların da, kendi toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olmalarını hak olarak görmektedir.

Partimiz, değişen bölgesel ve küresel gerçekler karşısında, **Türkiye'nin dış politika önceliklerini yeniden tanımlaması ve bu gerçekler ile ulusal çıkarlar arasında yeni bir denge oluşturmaları gerektiği inancındadır.** Bu bağlamda partimiz;; Türkiye'nin dış politikasını uzun vadeli bir perspektifle, yeni dinamiklere dayanan bölgesel ve küresel konjonktürle uyumlu hale getirecektir. Dış politikada karar verme ve uygulama sürecinin, sadece bürokrasinin katılımıyla yürütülmesinin yetersiz kaldığı görüşündedir. Bu tür kararlara parlamentonun ve toplumun çeşitli kesimlerinin katılımı sağlanarak Türkiye'nin dış politikadaki etkisi ve gücünün artacağına inanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde stratejik çalışmaların, senaryo analizlerinin ve geleceğe ilişkin projeksiyonların yapılmasının, dış politika araçlarının geliştirilmesinde çok önemli olduğuna da şüphe yoktur. Bu nedenle kamu kurumları bünyesinde dış politika alanında faaliyet gösteren araştırma merkezleri, dış politika enstitüleri ve üniversitelerdeki uluslararası ilişkiler

⁵¹⁹ <http://www.Akparti.org.tr/site/Akparti/parti-programi#bolum> (Erişim Tarihi 25.05.2015)

bölümleriyle işbirliği yapılacaktır. Partimiz, bu gözlemler çerçevesinde aşağıdaki politikaları izleyecektir: Türkiye, demokrasisi, ekonomisi ve insan haklarına saygılı tutumuyla bulunduğu bölgede bir istikrar unsurudur. Bu nitelikleriyle, çevresindeki kriz bölgelerinde daha fazla inisiyatif alacak ve krizlerin çözümüne daha somut katkı sağlamaya çalışacaktır. Partimiz, bölgesel güvenlik ortamının, ekonomik kalkınmaya önemli katkıda bulunduğu görüşündedir. Bu nedenle Türkiye, yakın çevresinde güven ve istikrarın tesisi için daha fazla çaba sarf edecek, komşularıyla diyaloga dayalı iyi ilişkiler sürdürme çabasını artıracak, böylelikle bölgesel işbirliğinin gelişmesine daha fazla katkıda bulunacaktır.

Türkiye gerek coğrafi, gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu nedenle Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya devam edecektir. Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkilerinde taahhütlerini ve üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği şartları bir an önce sağlayacak, gündemin yapay sorunlarla meşgul edilmesini önlemeye çalışacaktır. Türkiye'nin NATO bünyesinde bugüne kadar ortaya koyduğu katkıya paralel olarak, yeni "Avrupa Savunma Stratejisi" çerçevesinde oluşturulan "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kavramı" (AGSK) içinde hak ettiği yeri alması yolundaki çabaları sürdürecektir. Türkiye ile dost ve müttefik ülkeler arasında uzun zamandan beri devam eden siyasi ve ekonomik işbirliği sürdürülecek ve bu işbirliği özellikle ekonomi, bilim, teknoloji, yatırım ve ticaret alanlarında yoğunlaştırılacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ile uzun yıllardan beri savunma ağırlıklı olan işbirliğini devam ettirecek ve bu işbirliğini ekonomi, yatırım, bilim ve teknoloji alanlarında yaygınlaştıracaktır. Rusya Federasyonu ile Orta-Asya ve Kafkasya'da rekabete değil işbirliğine dayanan dostça ilişkiler sürdürecektir. Komşumuz Yunanistan ile karşılıklı ekonomik çıkarlara dayanan ilişkileri artırarak sürdürecektir ve bu ilişkilerin oluşturacağı güven ortamı sayesinde, daha karmaşık olan siyasi sorunların çözümü için zemin hazırlayacaktır. "Kıbrıs sorununun çözümünde, adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceği görüşünde olup;; çözümün, adada mevcut iki devletin varacağı uzlaşmaya dayanması gerektiğine ve bu sorun çözülmeden Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne alınmasının, sorunu daha karmaşık hale getireceğine inanmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile tarihi, kültürel ve

sosyal yakınlığımıza rağmen, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde beklentileri karşılayamadığı bir gerçektir.

AKP, Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkilerin en ileri noktaya taşınarak bölgenin geniş bir işbirliği alanına dönüştürülmesi için çaba sarf edecektir. Orta-Doğu'da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmekte ve endişeye sevk etmektedir. AKP, din ve ırk ayrımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun, dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. Partimiz, Türkiye'nin İslam Ülkeleri'yle ilişkilerine özel bir önem vermektedir. Bu nedenle, bir yandan bu ülkelerle ikili işbirliğimizin artırılması, öte yandan İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ), uluslararası alanda daha saygın yer edinebilmesi ve inisiyatif alabilen dinamik bir yapıya kavuşturulması için çaba sarf edecektir. Yine bu bağlamda, başkanlığını Sayın Cumhurbaşkanımızın yaptığı İKÖ, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'nin (İSEDAK) faaliyetlerine daha somut içerik kazandırmaya çalışacaktır.

Soğuk savaşın sona ermesi ve Doğu Blok'unun çöküşü, Karadeniz Bölgesi'nde yeni bir işbirliği alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişme sonucu, hızlı bir ivme ve geniş bir katılımı kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİT), bölge ülkelerine geniş işbirliği olanakları vaat eden potansiyelinin harekete geçirilmesi için sarf edilen çabaları artıracaktır.

Türk dış politikasının geleneksel Atlantik ve Avrupa boyutlarının yanında, Avrasya eksenli bir politikanın da geliştirilmesi yolundaki çabaları sürdürecektir. Bu bağlamda, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) çerçevesindeki işbirliğinin güçlendirilmesi için çaba sarf edecektir.

Kafkasya'da soğuk savaş dönemi şartlanmaları bir yana bırakılarak işbirliği imkânları aranacaktır. Böylelikle Türkiye, zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarına sahip olan bu bölgenin, Orta-Doğu ve Balkanlar'la ekonomik açıdan bütünleşmesine katkıda bulunmaya çalışacaktır.

Çin ve Güney-Doğu Asya'daki dinamik ekonomilerle ilişkileri çok yönlü olarak ele alacak ve Türkiye ile bu ülkeler arasında daha sıkı ilişkiler geliştirmeye çalışacaktır.

Türkiye'nin Balkan politikasını, bölgedeki ülkelerle tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerimiz ışığında geliştirecek ve gerekirse yeniden şekillendirecektir.

Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının, bulundukları ülkelerdeki haklarının daha fazla korunması için çaba sarf edecek, gerek o ülkelerde gerekse Türkiye'de karşılaştıkları sorunların ortadan kaldırılması için mevcut mekanizmaları daha etkin biçimde işletecek, gerekirse yeni mekanizmalar oluşturacaktır.